

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

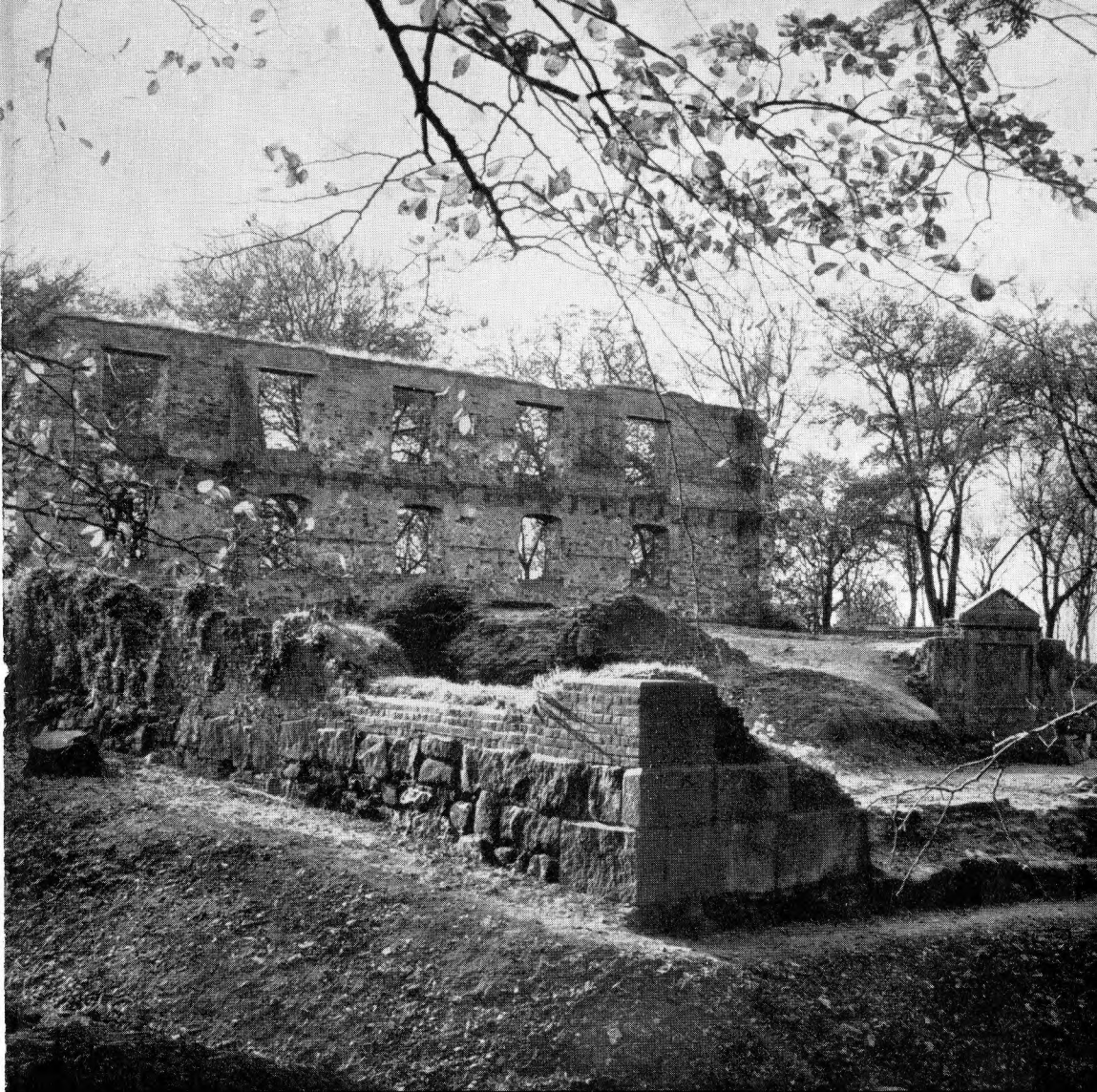
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

2. HALVBIND 1957

NY PRÆMIEKONKURRENCE

S k a f
flere medlemmer
til

HISTORISK SAMFUND!

Selv om nyorganiseringen har medført en øget medlemstilgang, er opgaverne vokset tilsvarende. For at kunne løse disse er det nødvendigt at sætte medlemstallet yderligere op. Hvis hver af samfundets ca. 1650 medlemmer blot tegner eet nyt medlem, vil det betyde, at vi yderligere kan aktivisere vort arbejde. Propagandaen for hvervningen skulle falde let. Viser De venner og bekendte Sønderjyske årbøger og fortæller, at trods prisstigninger er kontingentet stadig kun kr. 7,50 + porto, vil de undre sig. Det samme gælder med hensyn til vore billige publikationer.

I lighed med sidste år udskriver vi en konkurrence med tre bogpræmier til en værdi af henholdsvis 50, 30 og 20 kr. til dem, der inden 1. maj 1958 har tegnet flest nye medlemmer. Vinderne kan frit vælge mellem samfundets publikationer. For at komme i betragtning ved præmieuddelingen, der vil finde sted på årsmødet 1958, må den enkelte dog have tegnet mindst 5 nye medlemmer. Styrelsens medlemmer deltager ikke i konkurrencen.

Indmeldelserne bedes sendt til kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Christiansfeldvej 30, Haderslev, eller til sekretæren, lærer Chr. Stenz, Sandved 5, Åbenrå.

Omslagsbilledet:

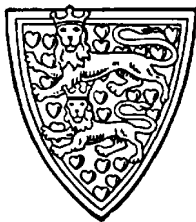
Trøjborg, som det ser ud efter sommerens restaureringsarbejde.

Foto: Arne Gabs, Tønder.

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
VED
JOHAN HVIDTFELDT, PETER KR. IVERSEN OG
KNUD FANØ

1957

*Udgivet med støtte af
Konsul George Jorck og Hustru
Emma Jorcks Fond*

INDHOLD :

<i>Johan Hvidtfeldt</i> : Det sønderjyske politiadjutantembedes arbejde	side 1— 15
<i>H. F. Petersen</i> : Degn H. M. Toftes Breve fra Flensborg 1864—67	» 16— 85
<i>Sigvard Skov</i> : Åbenrå Museums Løjt-stue	» 86— 92
<i>Olav Christensen</i> : Haderslev byhistoriske Arkiv	» 93— 98
<i>Harald Jørgensen</i> : Oktoberadressen	» 99—236
<i>Hans Neumann</i> : Kastrup, en hedensk offerplads	» 237—252
<i>Asger Nyholm</i> : Petrus Zitzscher (1652—97), en præst fra baroktiden	» 253—271
<i>Frode Gribsvad</i> : Et mord i Kastrup 1814 og morderens henrettelse	» 272—276
<i>Jens Munck Nordentoft</i> : Degn H. M. Toftes breve til Fr. Graae og Vilh. Munck 1865	» 277—287
<i>Anmeldelser</i> :	
Danmarks kirker (ved Sig. Schoubye)	» 288—299
Marten Refslund Poulsen: Erindringer II (ved A. Feilberg Jørgensen)	» 299—302
<i>Bognyt</i> (ved Olav Christensen, Knud Fanø, Peter Kr. Iversen og Chr. Stenz)	» 303—315
<i>Noter og nyt</i> (ved Knud Fanø, Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen, H. Lausten-Thomsen, Hans Magle, Hans Neumann, Sig. Schoubye, J. Slettebo og J. J. Aalling):	
Svend Anker Hanssen, Nørremølle, † — Overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt, 70 år — Gamle melodibøger — Landsarkivet i Åbenrå — Flensborg byarkiv — Landsarkivet på Gottorp — Vibæk mølles restaurering — Tønder Kirkemuseum — Genforeningsværrelset på Sønderborg Slot — Udgravningen i Ejsbøl mose — Udgravning på Trøjborg og i Løgumkloster — Nyopstilling i Haderslev Museum — Nyt museum under oprettelse i Jels — Billedudstilling i Vojens — Museet på Sønderborg Slot — Tønder Museum — Åbenrå Museum — Slesvig-holsteinisme — Kursus- og aftenhøjskoler	» 316—328
<i>Arsberetning og regnskab 1956-1957</i> (ved Peter Kr. Iversen og Olav Christensen)	» 329—334
<i>Medlemskredsen</i> (afgang og tilgang)	» 335—343
<i>Vore tillidsmænd</i>	» 344—349

Oktoberadressen

Af Harald Jørgensen.

Under hele verdenskrigen var det nordslesvigske spørgsmål erklæret for tabu i dansk presse. Regeringen ønskede det således, og intet blad vovede at trodse de af udenrigsminister Erik Scavenius udfærdigede anvisninger. Det udenrigsministerielle påbud gik endog så vidt, at der kun fremkom meget sparsomme positive oplysninger om begivenhederne søndenå. I Berlin fulgte nordslesvigernes fører, rigsdagsmand H. P. Hanssen med største misfornøjelse denne udvikling. I et brev til sine nære venner magister H. V. Clausen og dr. M. Mackeprang gav han i 1916 udtryk for sin misfornøjelse over den danske passivitet, som han af flere grunde anså for skadelig. »Der skal fra dansk Side vises mandig og myndig, aaben og ærlig Tale«, lød det fra Berlin, men ordene var forgæves.¹⁾ Først henimod midten af oktober måned 1918 fik den danske presse atter mæle i det nordslesvigske spørgsmål.

Men selv om samtlige danske aviser under hele verdenskrigen var stumme med hensyn til landets mest brændende nationale problem, betød det ingenlunde, at Nordslesvig var glemt. Spørgsmålet levede under den stille overflade, og det diskuteredes mand og mand imellem. Håbet om en genforening med de adskilte landsmænd syd for Kongeåen var stadig stærkt og levende i visse kredse, og selv om det kunne være svært at bevare dette håb, da de tyske hære i sommeren 1914 tromlede al fransk modstand ned og senere også trængte dybt ind på de russiske sletter, klamrede man sig ikke desto mindre til håbet. Man ville simpelt hen ikke give op. Da så efter fire lange års ventetid militærlykken vendte, og den store tyske tilbagerykning mod udgangsstillingerne i 1914 tog deres begyndelse, forstod man, at Nordslesvigs genforening med moderlandet kunne blive til virkelighed. Dagen var kommet.

¹⁾ Brev fra H. P. Hanssen, dat. 30/3 1916 i H. V. Clausens arkiv (Rigsarkivet).

Det store og vanskelige spørgsmål var herefter: hvor meget skal vi kræve tilbage, og på hvilken måde skal genforeningen fuldbyrdes? I 1864 havde Danmark afstået alle tre hertugdømmer til de tyske stormagter, men ingen drømte i 1918 om at stille krav om genoprettelse af det gamle danske monarki. Spørgsmålet drejede sig kun om at generhverve enten hele Sønderjylland d. v. s. området mellem Kongeåen og den ældgamle grænseflod Ejderen eller en del af dette område. Indtil 1918 havde vel kun de færreste gjort op med sig selv og nærmere tænkt over, hvor rigets fremtidige sydgrænse skulle trækkes. Nu trængte dette spørgsmål sig på, og der måtte tages standpunkt. Det sønderjydske spørgsmål, der hidtil kun havde optaget en mindre kreds' interesse i det gamle land, blev dagens store og alt overskyggende problem, og det viste sig meget hurtigt, at meningerne gik vidt fra hinanden. Følgen blev en lang og forbitret folkelig strid, der vakte lidenskaber til live, som man heldigvis kun sjældent oplever på vore breddegrader.

De store modsætninger, som allerede i oktober 1918 slog ud i stærke luer, havde dybe historiske rødder. Det er ikke stedet her nærmere at gå ind herpå, men det må fastslås, at modsætningerne trådte klart for dagen i samme øjeblik, det nordslesvigske spørgsmål blev rejst.

Magister H. V. Clausen, en af de bedste kendere af den nationale udvikling i Sønderjylland efter 1864, var efter årelange studier i marken kommet til den overbevisning, at man, såfremt en genforening med dele af det gamle hertugdømme Slesvig blev aktuelt, skulle kræve området mellem Kongeågrænsen i nord og en linie Kruså-Tønder i syd. Han ønskede endvidere, at en afståelse af dette landområde til Danmark skulle ske efter en afholdt folkeafstemning i området. På denne måde ville løftet i Pragerfredens § 5 ske fyldest. Hans grænsepolitiske synspunkter deltes fuldt ud af hans nære ven, den nordslesvigsk fødte museumsmand dr. Mackeprang og af hans fagfælle historikeren, professor Aage Friis. Til den snævre kreds omkring H. V. Clausen hørte endvidere filosofen, professor Harald Høffding og skolemanden dr. H. L. Møller, der en årrække havde været konservativ folketingsmand. Om dem alle gælder det, at de fra deres

H. V. Clausen (fot. Knudstrup-Andresen)

ungdom med aktiv interesse havde fulgt nationalitetskampen i Sønderjylland. Alle stod de også mere eller mindre i gæld til historikeren A. D. Jørgensen, hvis nøgterne syn på løsningen af det nationale spørgsmål, de havde tilegnet sig i deres ungdom, og som de nu så som en forpligtelse at søge gennemført.

Gruppen omkring H. V. Clausen havde fra gammel tid den nærmeste kontakt med nordslesvigernes politiske fører, redaktør H. P. Hanssen. Også H. P. Hanssen kan betragtes som en elev af A. D. Jørgensen, og der var den nøjeste overensstemmelse mellem

H. P. Hanssen og kredsen omkring H. V. Clausen med hensyn til, hvorledes det nationale spørgsmål skulle løses. I denne forbindelse kan det være af interesse at citere en udtalelse af H. P. Hanssen fra september 1914: »Jeg tog i Gaar Eftermiddags i Bil til Flensborg. M. Andresen ledsagede mig. Ved Krusaa lod vi Bilen holde og besaa Terrænet til begge Sider af Landevejen. Vi var enige om, at her vilde Danmarks Grænse blive sat efter Krigen, hvis Pragfredens § 5, som vi begge haaber, bliver udført«.²) Udtalelsen har ikke blot interesse som et overbevisende udtryk for den optimisme og urokkelige tro på fremtiden, som gennemsyrede H. P. Hanssen selv i disse for Sønderjylland så tunge tider, men den er også et vidnesbyrd om hans klare og faste overbevisning om det mål, som burde tilstræbes. Der var under hele verdenskrigen meget lidt kontakt mellem H. V. Clausen-gruppen og H. P. Hanssen, men man kendte hinandens synspunkter, og man kunne derfor hver inden for sin kreds virke i forvisningen om, at man marcherede skulder ved skulder.

I modsætning til H. V. Clausens lille gruppe fandtes i kongeriget en anden kreds, som i hvert fald var enige om dette, at man måtte modarbejde Clausens »umulige Linie Krusaa-Tønder«.³) Denne gruppe talte folk, som mente, at Danmarks fremtidige grænse burde gå langs den gamle Dannevirkelinje. Andre ville have genoprettet Ejdergrænsen, og atter andre troede på, at de allierede efter krigen ville oprette en neutral zone på begge sider af Kielerkanalen. Danmarks udvidede landområde måtte da strække sig frem til den nyoprettede kanalzones nordlige grænse. Gruppen synes endvidere at kunne samles om et krav om, at Danmarks fremtidige grænse burde fastlægges af de allierede, når Tyskland var nedkæmpet. Man ønskede ingen afstemning, da en sådan kunne hindre den sydlige grænse, man drømte om. Man var ivrig efter at vinde de vestallierede landes udsendte diplomatiske repræsentanter i København for disse synspunkter, og man synes navnlig at have sat sin lid til den franske minister.

²) H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I, 1924, s. 63.

³) Jonas Collin til Vilh. la Cour, dat. 18/2 1917, trykt i Vilh. la Cour: To livslinier, 1954, s. 149.

Dette var jo også ganske naturligt. Frankrig kæmpede selv for at genvinde det tabte Elsass-Lothringen, og Frankrig ønskede ingen afstemning i det omstridte område. Endvidere kunne man regne med, at hadet til Tyskland var stærkt i Frankrig, og at der her fandtes et udpræget ønske om at ydmyge og stække Tysklands magt så meget som muligt, når den store modstander var tvunget i knæ. Sålænge de franske udenrigsministerielle arkiver er lukket for historisk forskning, har man ingen muligheder for i enkeltheder at belyse samspillet mellem denne kongerigske kreds og den franske minister.

Det samlende midtpunkt og den drivende kraft inden for denne kreds var overlæge ved kommunehospitalet i København Jonas Collin. Ved hans side stod den københavnske skolemand H. P. Hansen. Andre fremtrædende medlemmer var dr. med. Valdemar Harsløff og daværende kaptajn i generalstabens efterretningstjeneste Erik With. Fra hans hånd forelå i 1917 et memorandum om de allieredes formodede kanalzoneplaner, og dette memorandum diskuteredes ivrigt. Til kredsen sluttede sig senere magister Ingemann Ottosen og professor Knud Fabricius.⁴⁾

Ved siden af kredsen omkring overlæge Collin fandtes en anden gruppe, der mødtes hos den københavnske skotøjsfabrikant Jørgen Petersen. Her kom bl. a. oberst M. R. Skade, kunstnerægteparret Harald og Agnes Slot-Møller samt gymnastikdirektør N. H. Rasmussen. Også professor Fabricius havde en vis tilknytning til denne kreds.

I foråret 1918 skete der en sammenslutning af de to grupper, og man stiftede den såkaldte Sønderjydsk Kreds af 1918. Til de oprindelige stiftere sluttede sig snart flere deltagere, og af de ny tilkomne kan nævnes folketingsmændene Aage Kidde og J. S. Vanggaard, lensgreve Bent Holstein-Holsteinborg, skibsreder C. Kraemer og overretssagfører Manthey-Wagner. Om flere af de nævnte gælder det, at de indtog fremtrædende stillinger inden for flere af de større sønderjydske foreninger i hoved-

⁴⁾ Om kredsen omkring Jonas Collin m. fl. se Vilh. la Cour: *To Livslinier*, 1954, s. 142ff.

staden. Kredsen samlede penge ind og organiserede en række lukkede møder ud over landet, hvor man propagerede for sine grænsepolitiske synspunkter. Fra denne kreds fik mag. Vilh. la Cour senere den fornødne støtte til grundlæggelse af tidsskriftet Grænsevagten, hvis første nummer udsendtes i november 1918.

Selv om både H. V. Clausen-gruppen og kredsen omkring overlæge Collin under krigen var henvist til at virke i stor stilhed, var man dog ganske klar over hinandens eksistens og de ønsker om fremtiden, som næredes i de to lejre. Man havde endog i foråret 1915 afholdt et fælles møde i restaurant Wiwel i København, hvor man diskuterede, hvorledes man i Danmark kunne arbejde for en fremtidig genforening med de landflygtige landsmænd. På dette møde udkastedes den plan, at man skulle nedsætte et udvalg, hvis opgave skulle være at kontakte indflydelsesrige politikere inden for ententelandene. H. V. Clausens gruppe modsatte sig energisk dette forslag, og da udenrigsminister Scavenius hørte om forslaget, sendte han daværende underarkivar Axel Linvald, der tilhørte H. V. Clausen-kredsen, til Berlin for at afæske H. P. Hanssen en udtalelse om forslaget. H. P. Hanssen frarådede stærkt, at et privat udvalg søgte kontakt vest på.⁵⁾

Mødet på restaurant Wiwel havde gjort det klart for H. V. Clausen-gruppen, at kredsen omkring Collin havde planer om en positiv indsats, og at man ønskede kontakt med de vestallierede diplomater. Dette krævede et modstød, og H. V. Clausen gik i gang med at udarbejde manuskript til en pjece om det nordslesvigske spørgsmål, som skulle ligge klar, når tidspunktet til dens offentliggørelse var inde. Arbejdet var afsluttet inden udgangen af 1917, og manuskriptet sattes i cirkulation inden for en snæver kreds. Det blev læst bl. a. af professor Høffding, herredsfuldmægtig Martin Hammerich og folketingsmand Niels Neergaard, og der foreligger breve fra de pågældende, hvori de udtrykker fuld

⁵⁾ Om mødet på restaurant Wiwel og Linvalds sendelse til Berlin se brev fra Linvald til H. V. Clausen, dat. 6/5 1915 i H. V. Clausens arkiv. Endvidere er forf. af denne afhandling i besiddelse af en skriftlig redegørelse fra Linvald, dat. 5/11 1956, bilagt afskrift af redegørelse fra Linvald til Scavenius, dat. 31/5 1915.

M. Mackeprang

tilslutning til de i pjecen fremsatte synspunkter.⁹⁾ Ud herover foretog kredsen omkring H. V. Clausen sig foreløbig intet.

Omkring månedsskiftet september-oktober 1918 indtraf de verdenshistoriske begivenheder, som skulle gøre det nordslesvigske spørgsmål aktuelt. Rigskansler Georg v. Hertling trådte

⁹⁾ Breve fra Høffding til H. V. Clausen, dat. 1/1 1918. fra Hammerich til H. V. Clausen, dat. 9/12 1917 og fra Niels Neergaard til H. V. Clausen, dat. 13/11 1917, alle i H. V. Clausens arkiv.

tilbage, og en ny rigstysk regering dannedes under ledelse af prins Max af Baden. Denne mødtes første gang med den tyske rigsdag om eftermiddagen d. 5. oktober, og den gav her meddelelse om, at rigsregeringen natten forud via Schweiz havde rettet henvendelse til den amerikanske præsident Wilson om dennes bistand til indledning af forhandlinger om våbenstilstand og fred.

Som basis for de kommende drøftelser foreslog den tyske regering, at man lagde de berømte 14 punkter til grund. De 14 punkter indgik i et budskab fra Wilson til den amerikanske kongres i januar 1918 og var at betragte som de amerikanske krigsmål. I et af punkterne havde Wilson formuleret kravet om folkenes selvbestemmelsesret i forbindelse med de grænsedragninger, som skulle foretages efter krigen. Det nordslesvigske spørgsmål var ikke direkte nævnt i de 14 punkter, men man kunne håbe, at princippet om folkenes selvbestemmelsesret også ville blive anvendt ved løsningen af dette spørgsmål.

Meddelelsen om prins Max af Badens henvendelse til præsident Wilson var signalet, som de sønderjydske interesserede kredse i kongeriget havde ventet på for at gå i aktion. Der synes i første omgang at have været en vis stemning for at gøre endnu et forsøg på at samle de to fløje til enig optræden, og et møde indvarsledes hos professor Vilh. Andersen til d. 14. oktober.⁷⁾ Mødet fandt ikke sted, og hver af de to grupper besluttede at følge hver sin vej for at opnå tilslutning til den grænsepolitik, som man ville kæmpe for.

Collin-kredsens første positive skridt blev en middag i Studenterforeningen i København, arrangeret af foreningen To Løver d. 11. oktober. Som gæst deltog den franske minister, og man må gå ud fra, at værtsfolkene har benyttet lejligheden til nærmere at orientere den franske minister om kredsens grænsepolitiske synspunkter. Det var endvidere en aftale, at den unge cand. theol. Holger Andersen, der stammede fra Haderslev, og

⁷⁾ Åbent brevkort fra H. L. Møller til H. V. Clausen, dat. 9/10 1918 i H. V. Clausens arkiv. I et brev fra Jonas Collin til Vilh. la Cour, dat. 15/10 1918 og trykt i Vilh. la Cour: To Livslinier, 1954, s. 157 omtales ligeledes et planlagt møde hos professor Nyrop d. 14/10 mellem de to parter. Om der er tale om det samme møde eller om et parallelmøde er usikkert.

som på det tidspunkt var journalistisk virksom, senere (14. okt.) skulle opsøge ministeren og nærmere uddybe det emne, som nu optog alle, og som stundede mod sin afgørelse.⁸⁾

Det er ikke usandsynligt, at meddelelsen om middagen i Studenterforeningen er kommet H. V. Clausen-gruppen for øre, og i det hele taget var man orienteret om, at der fandtes en forbindelse mellem kredsen omkring overlæge Collin og den franske minister. Man besluttede derfor at foretage et modtræk. Dette modtræk var den såkaldte oktober-adresse.

Hvem der har fået idéen til adressen lader sig ikke nu med bestemthed fastslå, men dens ophavsmand må søges indenfor trekløveret H. V. Clausen, M. Mackeprang og H. L. Møller. På et tidligt tidspunkt inddroges endvidere professor Aage Friis i overvejelserne.

Det blev senere mere eller mindre direkte antydet, at adressens egentlige fader var udenrigsminister Erik Scavenius. Dette synes ikke at være tilfældet. Noget andet er, at Scavenius blev orienteret, og at man sikrede sig, at han ikke havde indvendinger mod forslaget. Scavenius var naturligvis klar over Dannevirkekredsens eksistens, og de grænsepolitiske synspunkter den nærrede, og han kunne derfor ikke have noget imod, at der fremkom en udtalelse, der klart gik ind for den rene nordslesvigske løsning. Sandsynligvis er det professor Friis, der har orienteret ham, idet Friis gennem en årrække havde haft et snævert politisk samarbejde med Scavenius.

Adressen kom til verden søndag den 13. oktober.⁹⁾ Til denne

⁸⁾ Brev fra Holger Andersen til red. C. Willemoës, dat. 2/10 1918 i Willemoës arkiv (rigsarkivet). Desuden findes sammesteds en grøn notesbog, hvori red. Willemoës i dagbogsform har indført begivenheder i forbindelse med det nordslesvigske spørgsmål. Her anføres, at middagen fandt sted 11. okt. og sammenkomsten i gesandtskabet 14. okt. Sammesteds findes ligeledes en bemærkning om det i note 7 omtalte møde hos prof. Vilh. Andersen.

⁹⁾ Fremstillingen af oktoberadressens tilblivelseshistorie bygger på mundtlige meddelelser af dr. Mackeprang og på dokumenter, som dr. Mackeprang har afleveret til rigsarkivet. Pakken, der indeholder de forskellige udkast til adressen, samt korrespondancen med de forskellige underskrivere, bærer titlen: Diverse sager vedr. genforeningen 1918-20 pakke 2.

dag havde professor Friis inviteret H. V. Clausen, Mackeprang og H. L. Møller til at besøge sig i hjemmet på Sortedams Dosseringen nr. 69. De tre inviterede havde aftalt, at de skulle følges ad til Østerbro, og sammen spadserede de gennem Botanisk Have. Undervejs diskuterede de situationen, og dr. Mackeprang fremdrog af sin lomme et udkast til en udtalelse. Dette udkast findes stadig og har følgende ordlyd:

»Begge de krigsførende Magtgrupper har godkendt Nationalitetsprincippet, indrømmet de under fremmed Herredømme levende Befolkninger Ret til frit og efter eget Ønske at raade over deres Skæbne.

Vi undertegnede ønsker derfor at udtale, at vi betragter det som en Livssag for vort Folk, at det nordslesvigske Spørgsmaal løses saaledes, at ingen ny national Uret begaas. Vort Maal er en Genforening med Danmark af Nordslesvig, det hele Nordslesvig. Det staar til Landets ansvarlige Regering at finde Vejen og Timen for Handling.«

Hvad H. V. Clausen og H. L. Møller sagde til dette udkast vides ikke, og det er for så vidt også ligegyldigt. Det afgørende er, at udkastet forblev i dr. Mackeprangs lomme under forhandlingen hos professor Friis, og at han beskedent lod det blive der, da ingen med et ord antydede, at der eksisterede et sådant forslag. Mange år senere undslap der ham et stille suk over, at han hin søndag formiddag havde holdt sig så beskedent tilbage.¹⁰⁾

Som basis for forhandlingerne oplæste professor Friis et af ham udarbejdet udkast, der havde følgende ordlyd:

»Folkenes Selvbestemmelsesret er proklameret som Grundlag for Verdensfreden.

Præsident Wilson har paa Ententemagternes Vegne formet Programmet; det tyske Riges Kansler har, støttet til det tyske Folks store Flertal, i Centralmagternes Navn givet det Tilslutning. Der skal nu forhandles om den praktiske Gennemførelse ved en Omlægning af Statsgrænserne, der overalt i Verden skal opfylde Nationernes Haab.

¹⁰⁾ Påskrift, dat. 24. okt. 1938 på det bevarede udkast.

Aage Friis (fot. Elfelt)

I dette verdenshistoriske Øjeblik rejser sig hos det danske Folk Tanken om det uløste nordslesvigske Spørgsmaal:

Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning, dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve.

Det danske Folk ønsker efter Freden at fremme Forstaaelsen mellem Folkene og at bygge Bro mellem tidligere Fjender. Vi ønsker i al Fremtid at kunne leve i uforstyrret Venskab med vort store tyske Nabofolk og haaber, at Freden for det tyske Folk og

det tyske Rige maa blive Indgang til en hæderfuld og lykkelig Fremtid. Vi vil ikke ved vort Ønske om det danske Nordslesvigs Genforening med Danmark træde det tyske Folk for nær. Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk, føler Dansk og vil vedblive at være Dansk — hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, intet ud derover, maa forenes med Danmark.

Der vil nord for den nationale Grænse spredt i en dansk hjemmefødt Befolkning blive et tysk Mindretal tilbage, selvom man gennem det retfærdigste Afstemningsgrundlag og ved praktiske, humane Foranstaltninger søger at gøre det saa lille som muligt. Der maa i videste Udstrækning ydes dette Mindretal Sikkerhed for dets nationale Rettigheder, i den nye Tids Aand.

Vi danske Mænd og Kvinder vender os til det tyske Folk med indtrængende Henstilling om højhjærtet og klogt at lade den folkelige Retfærdighed ske Fyldest ogsaa overfor vort Folk.

Danmarks ansvarlige Regering har bevaret Freden for vort Land; det staar nu til den at finde de rette Veje til at fremføre det hele og enige danske Folks Haab og Krav«.

Desværre ved man intet om det nærmere forløb af forhandlingerne om dette udkast. Det ville have været interessant at kende de tre indbudtes første reaktioner. Så meget står imidlertid fast, at drøftelsen endte med, at man godkendte udkastet. Kun sætningen: »Vi ønsker i al Fremtid at kunne leve i uforstyrret Venskab med vort store tyske Nabofolk og haaber, at Freden for det tyske Folk og det tyske Rige maa blive Indgang til en hæderfuld og lykkelig Fremtid« udgik. Denne udtalelse har man åbenbart fundet for skrap. Såfremt man har haft yderligere indvendinger — og det er naturligvis ikke udelukket — må disse være blevet tromlet ned. Man kan undre sig herover, men blot konstatere, at således må det være gået til.

Da man var blevet enige om adressens ordlyd, gik man over til at diskutere, på hvilken måde man skulle søge den fornødne tilslutning til den. Man enedes om, at man i første omgang ville henvende sig til 50—60 fremtrædende mænd og kvinder og anmode dem om at underskrive. Når denne tilslutning var tilvejebragt, skulle adressen med disses underskrift rundsendes til en

H. P. Hanssen (fot. Elfelt)

endnu større kreds og først derefter offentliggøres. Man synes til at begynde med at have haft i tankerne, at hele denne proces kunne afvikles inden for en uge, men så hurtigt skulle det dog ikke komme til at gå.¹¹⁾

Det praktiske arbejde med at omsende adressen og indsamle underskrifterne hvilede i væsentlig grad på dr. Mackeprangs

¹¹⁾ Brev fra Aage Friis til H. P. Hanssen, dat. 15/10 1918 i H. P. Hanssens arkiv (Landsarkivet i Åbenrå). Brevet er trykt som bilag 5.

skuldre, men han fik dog også værdifuld assistance af de andre sammensvorne. Desuden benyttede man personer uden for den lille snævre kreds. Således havde dr. Mackeprang fået den kendte konservative politiker og forretningsmand Frederik Hey til at virke for sagen i forretningskredse. Henvendelserne til de forskellige udgik dels skriftligt dels mundtligt, og der måtte føres adskillige forhandlinger med forskellige personer, inden spørgsmålet om underskrift eller ikke var afgjort.¹²⁾

Endnu havde adressen dog ikke fået sin endelige form. I de nærmeste dage efter den 13. oktober foretoges enkelte ændringer efter henstilling fra forskellig side. Således modtog forslagsstillerne visse ændringsforslag fra højskoleforstander Jacob Appel og fhv. udenrigsminister Ahlefeldt-Laurvig. Under en forhandling på dr. Mackeprangs kontor i Nationalmuseet deltog en repræsentant fra Nordslesvig, nemlig den da 37-årige gårdejer H. Jepsen Christensen. Denne havde i hemmelighed sneget sig over grænsen for på H. P. Hanssens opfordring at overbringe folketingsmændene J. C. Christensen og Niels Neergaard et vigtigt budskab. Også Jepsen Christensen var betænkelig ved visse meget kategoriske udtalelser i udkastet, men da disse afdæmpedes, synes han at have godkendt adressen.¹³⁾

Af betydning for adressens initiativtagere var det endvidere, at det lykkedes at få forbindelse med H. P. Hanssen i Berlin og også få hans godkendelse af adressen.

Mellem H. P. Hanssen og vennerne i København synes der i krigens sidste år slet ikke at have været nogen forbindelse. Først den 14. oktober — altså dagen efter mødet hos professor Friis — modtog man i København det første livstegn i form af et åbent brevkort med følgende forblommede meddelelse: Det omtalte Værk er nu at faa, da Antikvarboghandleren rømmer sit Lager.

¹²⁾ Brev fra M. Mackeprang til H. V. Clausen, dat. 15/10 1918 i Clausens arkiv. Brevet er trykt som bilag 6.

¹³⁾ Om Jepsen Christensens mission til København og forhandlingerne med adressemændene se: H. P. Hanssen: *Fra Krigstiden II*, 1924, s. 343 f. Endvidere har forf. haft adgang til at benytte et stenografisk referat af samtale mellem Jepsen Christensen og højskoleforstander Hans Lund i Klipleve 10/2 1954 om denne rejse. Se iøvrigt bilag 36.

Men sig til Bibliotekets Bestyrelse, at der maa handles hurtigt, ellers forspildes Chancen, som ikke vender tilbage.¹⁴⁾ Gennem daværende kaptajn Axel Ramm, der var tilknyttet Røde-Korsarbejdet i Berlin, og som havde mulighed for at foretage rejser mellem rigshovedstaden og København, fik professor Friis etableret forbindelse med H. P. Hanssen, og i den følgende tid gik der ad denne vej flere breve frem og tilbage. Friis afsendte således 15. oktober et brev til H. P. Hanssen, hvori han gav meddelelse om den planlagte adresse og udbad sig hans mening om denne.¹⁵⁾ Allerede 17. oktober kunne kaptajn Ramm meddele tilbage, at H. P. Hanssen havde godkendt det forelagte udkast, og at han gerne så, at adressen offentliggjordes hurtigst muligt.¹⁶⁾ Det udkast, som H. P. Hanssen tog stilling til, var det man var blevet enige om i løbet af søndagens forhandlinger. I et følgende brev til professor Friis understregede H. P. Hanssen betydningen af, at adressen blev offentliggjort, og man sporer en stigende utålmodighed over, at offentliggørelsen stadig trak ud.¹⁷⁾ Under arbejdet med at skaffe underskrifter på adressen og med at overbevise enkelte vankelmødige benyttede adresse-mændene med virkning H. P. Hanssens uforbeholdne tilslutning til det planlagte foretagende.

Under de forhandlinger om adressen, som fandt sted i de nærmeste dage efter 14. oktober, foretoges visse mindre ændringer i formuleringen. I sætningen: »Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk, *føler Dansk* og vil være Dansk, at hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, *intet derudover* forenes med Danmark« forsvandt de kursiverede ord. Endvidere omskrevs udtrykkene: »Vi danske Mænd og Kvinder vender os til det tyske Folk med indtrængende Henstilling om højhjærtet og klogt at lade den folkelige Retfærdighed ske Fyldest også overfor vort Folk« på følgende måde: »Vi danske Mænd og Kvinder nærer

¹⁴⁾ Trykt som bilag 1.

¹⁵⁾ Trykt som bilag 5.

¹⁶⁾ Trykt som bilag 19.

¹⁷⁾ Se breve fra H. P. Hanssen til Aage Friis, dat. 31/10 1918 og 6/11 1918. Trykt som bilag 111 og 128.

den Forventning, at det tyske Folk vil være rede til at lade den nationale Retfærdighed ske Fyldest overfor vort Folk«. Endelig rettedes i slutningen af adressen vendingen »Danmarks ansvarlige Regering har bevaret Freden« til »Danmarks ansvarlige Regering og Rigsdagen etc.«. Flere af disse ændringer blev imidlertid først foretaget, efter at det oprindelige udkast var blevet distribueret til en større kreds. Ved omredigeringen forsvandt enkelte af de udtryk og vendinger, som måtte virke meget anstødelige hos folk, der ikke som Friis skelnede skarpt mellem det gamle og det nye Tyskland, og som nærede fuld tillid til, at det såkaldte nye Tyskland ville gøre den nationale uret fra 1864 god igen.

I henhold til aftalen om søndagen omsendtes i dagene 15.—16. oktober en maskinskrevet indbydelse til henved 50 fremtrædende mænd og kvinder med anmodning om at tiltræde det vedlagte udkast til den adresse. Indbydelsen havde følgende ordlyd: »Vi Undertegnede tillader os at forespørge, om De vilde være villig til sammen med en Kres af godt halvthundrede ansete Mænd og Kvinder at underskrive medfølgende Henvendelse, der derpaa skulde udsendes til en større Kres, og naar Forholdene tillader det, offentliggøres. Da Sagen kan have Hast, bedes De godhedsfuldt snarest belejligt sende Deres Svar til Dr. Mackeprang, Rahbeks Allé 32, København V.« Skrivelsen var underskrevet af H. V. Clausen, Harald Høffding, M. Mackeprang og H. L. Møller.

Man kan undre sig over, hvorfor professor Friis's navn ikke stod under den oprindelige indbydelse, men var blevet erstattet med professor Høffdings. Friis var jo dog, når alt kommer til alt, den egentlige forfatter af adressen. Forklaringen er sikkert den, at man har ønsket så vidt muligt at undgå, at det indtryk skulle fæstne sig, at udenrigsministeren stod bag adressen. Man vidste, at den nære forbindelse mellem Friis og Scavenius var kendt i vide kredse, og man ønskede ikke, at denne forbindelse skulle lægge flere sten i vejen for den planlagte aktion end nødvendigt.¹⁸⁾

¹⁸⁾ På bagsiden af et brev fra dr. Mackeprang af 15/10 1918 har H. V. Clausen med blyant noteret en huskeseddel. Som punkt 4 står: Spørge Høffding om vi må sætte hans navn under. H. V. Clausens arkiv.

I dagene mellem den 14. og 22. oktober indløb svarene på de først omsendte opfordringer til at underskrive adressen. Nogle svarede ja uden nærmere kommentar, andre motiverede mere eller mindre udførligt, hvorfor de gav udtalelsen deres tilslutning. Der var også flere, der ikke ville være med, og som mere eller mindre omfattende redegjorde for deres afvisende holdning. Sammenlagt giver disse reaktioner et interessant bidrag til en række fremtrædende mænd og kvinders synspunkter om det nordslesvigske spørgsmål på dette tidlige tidspunkt, og man har derfor anset det for at have interesse at aftrykke disse udtalelser. Dette sker i bilagene til denne afhandling indenfor nr. 2—33.

Ser vi først på ja-sigerne, har vi en stor gruppe, som har givet tilslutning, uden at der er bevaret nogen skriftlig motivering. Til denne gruppe hører: grev W. Ahlefeldt-Laurvig; rektor Georg Bruun, Kolding; professor Erik Arup; direktør H. Heilbuth; rigsarkivar Kr. Erslev; konsul Fr. Hey; direktør C. Gammeltoft; teaterchef, greve F. Brockenhuus Schack; højskoleforstander Jacob Appel; professor J. L. Heiberg; højesteretssagfører F. Asmussen; højesteretsjustitiarius R. S. Gram; professor Otto Jespersen; professor Georg Brandes; konferensråd V. Falbe Hansen; valgmenighedspræst Carl Koch, Ubberup; sagfører Niels Svendsen, Ringsted; gårdejer Kr. Tovborg-Jensen, Lemvig; dr. phil. L. Moltesen; hofjægermester Wenzel Neergaard; undervisningsinspektør, dr. phil. H. Bertelsen; borgmester, dr. phil. Ernst Kaper; bankdirektør Fr. Nørgaard; købmand Anders Larsen, Holbæk; professor Johs. Steenstrup; rektor Otto Lund, Horsens; sognepræst Morten Pontoppidan; forfatteren Sophus Michaelis; direktør W. Weimann; sognepræst Thordur Tomassen, Horsens og professor Kristoffer Nyrop.

Dernæst er der en mindre gruppe ja-sigere, fra hvem der foreligger et skriftligt svar, men uden større kommentar. I visse tilfælde siges der blot, at underskriften gives »med Glæde«. Disse svar er naturligvis ikke optrykt. Det drejer sig om følgende personer: xylograf Hendriksen; professor Joakim Skovgaard; højskoleforstander Alfred Povlsen; forfatteren Henrik Pontoppidan; professorerne Eug. Warming, Viggo Bentzon og Bernhard Bang; dr. Valdemar Poulsen; direktør P. Lauridsen,

Vejen; fhv. redaktør Konrad Jørgensen, Kolding; mejeriejer Balslev Jørgensen, Esbjerg; statskonsulent K. Hansen, Lyngby; kammerherre Carl Bech, Engelsholm; Chr. Vestergaard, Kammerherregaarden, Vallø og gårdejer Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard.

Endelig findes der den gruppe af ja-sigere, fra hvilke der foreligger en udførlig motivering for, hvorfor de har givet adressen deres underskrift. Til denne gruppe hører generalløjtnant, dr. A. Tuxen (bilag 9 og 20), lensbaron Reedtz-Thott, Gavnø (bilag 16), professor Harald Westergaard (bilag 17), fru Martha Ottosen (bilag 14), professor Hans Olrik (bilag 26), statskonsulent Fr. Hansen, Askov (bilag 31), højskoleforstander Th. Bredsdorff (bilag 29), professor Vilh. Thomsen (bilag 8 og 16) og gehejmekonferensråd J. Hegermann-Lindencrone (bilag 13).

Foruden de fire initiativtagere og professor Høffding udgjorde de oven for nævnte 55 personer den gruppe af fremtrædende mænd og kvinder, som i første omgang stillede sig til disposition for den planlagte adresse. En gennemgang af listen vil vise, at en væsentlig del af underskriverne tilhørte universitetet og landets kulturliv i videre forstand. Endvidere havde man fået tilslutning fra fremtrædende repræsentanter inden for de forskellige praktiske erhverv. Derimod havde man bevidst undgået at rette henvendelse til aktive politikere eller officerer. Når generalløjtnant Tuxen og dr. Moltesen var med, var det åbenbart, fordi de begge var af nordslesvigsk herkomst, og begge havde tilknytning til dansk videnskab.

Vender vi os herefter til nej-sigerne, må man først konstatere, at man naturligvis ikke har 100 %'s sikkerhed for at konstatere, hvem der afviste henvendelsen. Der kan være personer, der har modtaget en mundtlig henvendelse, og som mundtlig har afvist denne, og der kan være andre, som ganske stille har ladet den skriftlige henvendelse gå i papirkurven. Af de bevarede breve fremgår det, at enkelte først sagde ja, men senere sprang fra. Det gælder personer som godsejer J. Wedell-Neergaard, Svenstrup (bilag 4, 27 og 34), museumsdirektør Sophus Müller (bilag 32) og godsejer J. Hage, Nivaagaard (bilag 21 og 22). Endelig var der de personer, der straks afviste henvendelsen. Til

denne gruppe hører kgl. bygningsinspektør Martin Borch (bilag 2), tandlæge Axel Carstens (bilag 3 og 11), pastor Olfert Ricard (bilag 7), grosserer A. Peschcke Kødte (bilag 25), højskoleforstander Holger Begtrup (bilag 28), ingeniør Rud. Christiani (ikke aftrykt) samt professorerne Wilhelm Johannsen (bilag 33), Vilh. Andersen (bilag 18) og Knud Fabricius (bilag 12).

Prøver man på nærmere at analysere de bevæggrunde, der fik ovennævnte personer til at afvise opfordringen til at underskrive, fremgår det ganske klart i hvert fald hos tre af dem, at begrundelsen var et håb om, at Danmark kunne tilbagevinde en større del af det tabte land end det egentlige Nordslesvig. Dette lyser tydeligt ud af brevene fra kgl. bygningsinspektør Borch, Pastor Ricard og grosserer Peschcke Kødte. Det samme synspunkt kan også have været fremme hos andre nejsigere, selv om det ikke udtrykkeligt siges. Sandsynligvis har det mere eller mindre bevidst ligget bag afslaget, selv om man motiverede dette på anden måde. På mange af nejsigerne har selve adressens motiveering virket frastødende, kategorisk og absolut som den jo også var i hele sin form. Tandlæge Carstens var således meget utilfreds med visse udtryk, men motiverede iøvrigt sin afvisning med en henvisning til, at hans stilling som forrænder for De samvirkende sønderjydske Foreninger måtte pålægge ham en vis tilbageholdenhed. I brevet af 16. oktober bekender han ganske vist samstemning med adresse mændene i det store og hele, men nægter dog at underskrive (bilag 11). Som grund for sin afvisning anfører godsejer Hage utilfredshed med, at adressen taler om sikring af de tyske minoriteters rettigheder i Nordslesvig, men ikke med et ord omtaler eventuelle danske minoriteter syd for den kommende statsgrænse (bilag 22). Den i sin stillingtagen noget vaklende godsejer Wedell-Neergaard anfører i et af de fra ham bevarede breve sin ængstelse for, at formålet med opråbet skulle være en opfordring til regeringen om at indlede direkte forhandlinger med Tyskland om det nordslesvigske spørgsmål. Dette ville efter brevsriverens mening kompromittere os i ententens øjne. Han kan derfor ikke underskrive adressen (bilag 27). Også tandlæge Carstens havde fået den opfattelse, at adressen var tænkt som en henvendelse til Tyskland. Dette kun-

ne støde »vore fuldtro Venner indenfor Ententen for Hovedet«, udtalte han med bekymring (bilag 3). For professor Vilh. Andersens vedkommende synes sagen at ligge således, at han i det væsentlige var enig med adressemændene, men han ønskede ikke spørgsmålet løst før fredskongressen, og han ville under ingen omstændigheder underskrive en tillidserklæring til regeringen eller til Tyskland. »Jeg vil ikke underskrive en Adresse, som ogsaa Karl Larsen med Glæde vilde kunne sætte sit Navn under«, hed det i hans svar (bilag 18). Det er måske forståeligt, at enkelte dengang af adressens formulering kunne få den fejlagtige opfattelse, at formålet var at opfordre Tyskland til at afslutte en overenskomst om Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark bag de allieredes ryg. Også senere fremførtes dette synspunkt i den stadig voldsommere debat mod den fløj, som stod på det såkaldte Åbenråstandpunkt. Med det kendskab, man nu har til de overvejelser, der fandt sted i forbindelse med adressens tilblivelse og hele spørgsmålets rejsning, er det ganske klart, at denne påstand mangler ethvert grundlag.

Fra adressemændenes side var der aldeles ikke tænkt på at omgærde indsamlingen af underskrifter med hemmelighedsfuldhed. Når den udsendte opfordring var betegnet »Fortroligt« lå blot deri, at sagen ikke burde omtales i pressen. Allerede meget tidligt fik således overlæge Collin gennem H. L. Møller at vide, hvad der var planlagt, og hvilken ordlyd adressen havde. Hans reaktion var meget kraftig, og hans forbitrelse lyser klart ud af et brev, som han 15. oktober sendte magister la Cour.¹⁹⁾ Han synes straks at have underrettet den franske minister om, hvad der var i vente, og han og hans meningsfæller besluttede desuden at gøre et forsøg på at bremse adressen. Til det formål fik man direktør Vagn Jacobsen til at indkalde til et møde i direktørboligen på Carlsberg fredag aften d. 18. oktober.²⁰⁾ I mødet deltog ca. 90 fremtrædende politikere, pressefolk og videnskabsmænd. Collin havde fået magister la Cour til at indlede om det sønderjyske spørgsmål, og under den efterfølgende debat kom

¹⁹⁾ Vilh. la Cour: To Livslinier, 1954, s. 157.

²⁰⁾ Vilh. la Cour: To Livslinier, 1954, s. 156ff.

det til et skarpt sammenstød mellem overlæge Collin og professor Friis. Havde Collin håbet at kunne bremse adressemændene, gik dette håb ikke i opfyldelse. Indsamlingen af underskrifter fortsatte, og initiativtagerne forberedte sig til indsamlingsarbejdets 2. runde.

Omkring den 20. oktober havde man fået indsamlet det antal underskrifter, som man havde tænkt sig skulle være tilstrækkeligt i første omgang. Adressen blev derefter trykt påny og forsynet med de 60 navne, der havde givet tilslutning. 23. oktober udsendtes derefter opfordring til ca. 800 mænd og kvinder om at tilslutte sig adressen.²¹⁾ Denne gang stod professor Friis' navn under adressen. Den nye opfordring havde følgende ordlyd: »Undertegnede beder Dem i Betragtning af Verdenssituationen, der ogsaa kan faa Betydning for os, at give omstaaende Udtalelse Deres Tilslutning ved at undertegne vedlagte Erklæring med Deres Navn med Angivelse af Stilling og Titel, saaledes som De ønsker det anført ved Offentliggørelse. Tilbagesendelsen bedes ske omgaaende i indlagte Konvolut til Dr. Mackeprang, Rahbeksallé 32, Kbh. V.« Selve underskrivelsesblanketten havde følgende ordlyd: »Jeg tiltræder den mig tilsendte Udtalelse om det norslesvigske Spørgsmaal og giver min Bemyndigelse til Offentliggørelse med mit Navn, naar dette maatte være belejligt«.

Fra d. 25. oktober og dagene derpå begyndte svarene at strømme ind til dr. Mackeprang. Langt de fleste nøjedes med at underskrive den modtagne underskrivelsesblanket og sende den tilbage. Andre føjede kortere eller længere kommentar til deres underskrift. De således modtagne breve er med enkelte undtagelser nær, da de pågældende endnu lever og ikke har ønsket deres brev offentliggjort, aftrykt i bilagene indenfor nr. 35—140.

Da adressemændene henimod månedens slutning gjorde status, havde de modtaget 502 bekræftende svar på deres henvendelse.²²⁾ Ca. 300 havde enten sagt nej eller ikke besvaret opfordringen. I det bevarede brevmateriale findes 36 negative besva-

²¹⁾ Brev fra Aage Friis til H. P. Hanssen, dat. 23/10 1918. Trykt som bilag 36.

²²⁾ H. V. Clausen til M. Hammerich, dat. 29/10 1918. Trykt som bilag 80.

relser, medens 20 personer tilbagekaldte et allerede givet tilsagn, for de flestes vedkommende under henvisning til den opfordring, de havde modtaget fra formændene for de sønderjydske foreninger, hvorom mere nedenfor. Også efter 1. november indløb enkelte anmodninger om at blive slettet af listen.

Også de bevarede breve fra 2. runde af indsamlingsarbejdet indeholder et meget værdifuldt materiale til belysning af en række fremtrædende personligheters stilling til det nationale spørgsmål. Kredsen var den gang noget videre end i første omgang, men stadig var aktive politikere og officerer holdt udenfor. Naturligvis var det først og fremmest »navne«, man havde henvendt sig til. Om et repræsentativt udsnit af den danske befolkning kan man derfor ikke tale. De mange negative svar, man modtog, tyder imidlertid på, at man ikke har nøjedes med at henvende sig til personer, hvis stilling til problemet man i forvejen kendte. Man har faktisk forsøgt at få en så bred tilslutning til det planlagte foretagende som muligt.

Det er interessant at fastslå, hvad der var motiveringen hos de personer, der ikke ønskede at underskrive adressen. Der er ingen tvivl om, at hovedmotivet var, at adressen forlangte for lidt. Man ville ikke være tilfreds med en grænse Kruså-Tønder. I 13 af de bevarede 36 negative breve siges dette klart og tydeligt. Således krævede hofjægermester Brun, Krogerup (bilag 38), fhv. skolebestyrerinde Marie Kruse (bilag 138) og kaptajn Chr. Blangstrup (bilag 72) genoprettelsen af Ejdergrænsen, fru Jutta Boysen Møller (bilag 134) ville have den kommende grænse ved Dannevirke, og forfatteren Evald Tang Kristensen (bilag 97) ville ikke give slip på det gamle danske Angel. Andre udtrykte sig ikke fuldt så klart, men dog således at man har en stærk formodning om, at de fandt adressens ønsker altfor beskedne. Til denne gruppe hører personer som dr. Edv. Ehlers (bilag 41), direktør Aage Westenholz (bilag 50), professor C. V. Prytz (bilag 44), forfatteren Valdemar Rørdam (bilag 47), kontorchef Vald. Helsing (bilag 95), forfatterinden A. Stampe Feddersen (bilag 92), stiftsprovst Hans Lützhøft (bilag 56 og 112) og dr. phil. Hans Brix (bilag 122). At dette motiv også har spillet en rolle for andre kan man formode, om end ikke direkte bevise.

Derimod er det ganske klart, at flere var forargede over, at adressen talte om sikring af eventuelle tyske minoriteter i Nordslesvig, men undlod at nævne eventuelle danske mindretal syd for den kommende grænse. Personer som professor Prytz (bilag 65) pastor emer. Dalhoff (bilag 39), forfatteren Vald. Rørdam (bilag 47), stiftsprovst Lützhøft (bilag 56), adjunkt A. J. West (bilag 70), og dr. Marius Kristensen (bilag 62) var denne undladelse faldet svært for brystet, og den havde styrket dem i deres negative holdning overfor adressen. Dr. Marius Kristensen satte dog sit navn under adressen. Også den i adressen anvendte venlige tone overfor regeringen skabte irritation hos nogle og brugtes som motivering for vægring af underskrift. Dette var således tilfældet hos direktør Aage Westenholz (bilag 50), forfatteren Valdemar Rørdam (bilag 47), kaptajn Blangstrup (bilag 72), provst E. Rohde (bilag 101) og dr. phil. Hans Brix (bilag 122).

Medens adressemændene var optaget af at indsamle underskrifter, udfoldede mændene omkring overlæge Collin ivrige bestræbelser for at hindre tilslutning. En af de veje man gik var at benytte de sønderjydske foreninger. Omkring 26. oktober udsendte de 6 foreninger: To Løver, Dannebrog, Sønderjydske Samfund, Sønderjydske Centralforening, Sønderjydske Forening for København og Omegn og De samvirkende Sønderjydske Foreninger en udtalelse af følgende indhold: »Der er i disse Dage udsendt en Adresse vedrørende det sønderjydske Spørgsmaal. Svaret ønskes sendt til Dr. phil. Mackeprang. Vi undertegnede Formænd for nedennævnte sønderjydske Foreninger fraraader paa det bestemteste Enhver at underskrive nævnte Adresse«. Henvendelsen var undertegnet af Rektor H. P. Hansen, direktør N. Bang, overretssagfører Manthey-Wagner, sagfører Mandal Bertelsen, oberstløjtnant I. C. Lund og tandlæge A. Carstens.²⁹⁾ Udtalelsen gjorde sine steder sin virkning, og som omtalt oven-

²⁹⁾ Udtalelsen er trykt i den af udenrigsministeriet besørgede udgave: Det slesvigske spørgsmåls diplomatiske historie 1914—20, Aktstykker, 1921 (i det flg. citeret: Fontenay) s. 84.

for trak flere, der allerede havde underskrevet adressen, deres underskrift tilbage.

Da H. V. Clausen og hans meningsfæller omkring 13. oktober planlagde deres adresse, var situationen den, at hverken offentligheden — d. v. s. pressen — eller landets ansvarlige politiske myndigheder — regering og rigsdag — havde taget stilling til det nordslesvigske spørgsmål. I de to uger, hvor adressen blev til, og underskrifterne indsamledes, skete der imidlertid afgørende begivenheder.

Dagen før de fire sammensvorne mødtes, havde Nationaltidende optaget det første indlæg i den offentlige debat om det nordslesvigske spørgsmål. Det var skrevet af den højtansete, sønderjydske fødte højesteretssagfører F. Asmussen. Artiklen havde overskriften: Folkenes Selvbestemmelsesret — Det nordslesvigske Spørgsmaal. Der gik nogle dage, inden andre aviser fulgte i Nationaltidendes fodspor, men i løbet af en uges tid var isen brudt, og en almindelig debat igang. Det vekslede med indsendte bidrag og redaktionelle artikler, og vidt forskellige synspunkter kom til orde. Den danske presse havde atter genvundet mælet i nationens vigtigste folkelige spørgsmål.

Omtrent samtidig tog også det officielle Danmark standpunkt. Endnu omkring midten af oktober var den storpolitiske situation uklar, og man kunne ikke med fuld sikkerhed sige, om det bar mod fred eller fortsat forbitret kamp. Dette medførte ganske naturligt, at regeringen, og det vil i denne forbindelse først og fremmest sige udenrigsminister Scavenius, anså det for rettest indtil videre at pålægge sig en vis tilbageholdenhed. I dagene omkring 14. oktober indtraf imidlertid visse begivenheder, der gjorde det klart for udenrigsministeren, at det ikke ville være muligt at opretholde denne tilbageholdenhed.

14. oktober fik udenrigsministeren besøg af den engelske chargé d' affaires lord Kilmarnock, der på sin regerings vegne spurgte, hvorledes det forholdt sig med verserende rygter om direkte forhandlinger mellem Danmark og Tyskland om det nordslesvigske spørgsmål.²⁴⁾ Udenrigsministeren dementerede

²⁴⁾ Fontenay s. 20 f.

på det bestemtteste rigtigheden af disse rygter. Nogle dage senere modtog folketingsmændene J. C. Christensen og Niels Neergaard det brev, som Jepsen Christensen hemmeligt havde bragt over grænsen fra H. P. Hanssen, og hvori han i kraftige vendinger opfordrede sine danske venner til nu at opgive tavsheden og klart frembære de danske forhåbninger om en løsning af det nationale problem.²⁵⁾ Brevets modtagere har utvivlsomt informeret udenrigsministeren om H. P. Hanssens ønsker. Hertil kom så endelig hos udenrigsministeren kendskabet til den virksomhed, som udfoldedes af kredsen omkring overlæge Collin, og nødvendigheden af at imødegå den.

Alt dette medvirkede til, at regeringen indkaldte partiformændene til fortrolige drøftelser, og disse resulterede i, at den samlede rigsdag den 23. oktober afholdt et lukket møde, hvor udenrigsministeren gav en oversigt over den udenrigspolitiske situation og skitserede regeringens syn på det nordslesvigske spørgsmål.²⁶⁾ Trods en vis modstand fra konservativ side lykkedes det at samle rigsdagen om en fælles udtalelse, hvori man tilkendegav enighed om at fortsætte den til alle sider ligelige neutralitetspolitik, og at ingen ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet stemte med det danske folks ønske, følelse og interesse. Udtalelsen blev ikke offentliggjort i sin helhed. Så meget kom dog frem, at offentligheden forstod, at en enig rigsdag havde givet tilslutning til en løsning efter princippet om folkenes selvbestemmelsesret.

Den offentlige debat i pressen i forbindelse med rigsdagens stillingtagen måtte hos adressedemændene rejse det spørgsmål, om det nu også var nødvendigt at offentliggøre adressen. I flere breve til dr. Mackeprang fremsattes den opfattelse, at adressen måtte anses for overflødig, efter at rigsdagen havde talt. En sådan opfattelse blev fremført af professor Steenstrup (bilag 68) og højskoleforstander Appel (bilag 88), der begge havde underskrevet adressen, samt af adjunkt F. Ohrt (bilag 63), overformyndet M. P. Friis (bilag 81), forstander Th. Madsen-Mygdal

²⁵⁾ H. P. Hanssen: *Fra Krigstiden II*, 1924, s. 343 f.

²⁶⁾ Fontenay s. 35 ff.

(bilag 98) og professor Otto Bache (bilag 109). Adressens initiativtagere havde i slutningen af måneden visse forhandlinger med repræsentanter for de politiske partier og regeringen, og resultatet blev, at man besluttede at sammenkalde de af underskriverne, som man kunne få fat på, til en drøftelse i København. Mødet fandt sted d. 30. oktober.²⁷⁾ Resultatet af forhandlingerne blev, at man ikke ville offentliggøre adressen, da den måtte anses for overflødig, efter at regering og rigsdag havde udtalt sig. I en henvendelse fra dr. Mackeprang af 1. november til alle underskriverne, hvori han takkede dem for deres underskrift, hed det dernæst: »Skulde det siden vise sig ønskeligt — med Regeringens Billigelse — at fremsætte en offentlig Udtalelse om Løsningen af det nordslesvigske Spørgsmaal ved klar og utvetydig Hævdelse af Nationalitetsprincippet, vil Indbyderne tillade sig atter at henvende sig til Dem«. En sådan situation indtraf ikke, og oktoberadressen kom således aldrig frem for offentligheden.

Nogen større direkte betydning for begivenhedernes udvikling fik oktoberadressen således ikke, men indirekte har den dog spillet en vis rolle. Under den voldsomme debat, som i de kommende måneder delte dansk offentlighed i to adskilte lejre — Åbenrå-folkene på den ene side og Dannevirke- og Flensborgtilhængerne i den modsatte lejr — benyttede de sidste ofte oktoberadressen som et virkningsfuldt angrebsvåben mod deres nationalpolitiske modstandere. Det var ikke vanskeligt under den ophidsede stemning, som lidt efter lidt tilvejebragtes over det ganske land, at plukke ord og vendinger ud af adressen, som kunne benyttes til at vise, at ens nationale modpart var både tyskvenlig og ønskede at gå Tysklands ærinde. Oktoberadressen indeholdt ganske givet udtalelser, der både var unødigt udfordrende og altfor kategoriske i den situation, hvori den blev til. Det var derfor forståeligt, at anderledes tænkende reagerede kraftigt. At disse så i kampens hede lagde mere ind i disse udtalelser end berettiget var er en sag for sig.

²⁷⁾ Brev fra Aage Friis til H. P. Hanssen, dat. 30-31/10 1918. Trykt som bilag 108.

1.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen til professor Aage Friis.

Berlin, d. 5. Oktober 1918. Påskrift med Aage Friis's hånd:

Modtaget Mandag d. 14. Oktober kl. 8.

Det omtalte Værk er nu at faa, da Antikvarboghandleren rømmer sit Lager. Men sig til Bibliotekets Bestyrelse, at der maa handles hurtigt ellers forspildes Chancer, som ikke vender tilbage.

Ærbødigst

H. P. Nør.

Aage Friis' arkiv.

2.

Kgl. bygningsinspektør Martin Borch til dr. M. Mackeprang.

København, d. 14. oktober 1918.

Kære Hr. Dr. Mackeprang.

. . . Maa jeg saa have Lov til i Tilslutning til vor Telefonsamtale i Aftes at sige Dem min uforbeholdne Mening om Dem, nemlig at jeg agter og ærer Dem som en af de bedste Danske Mænd, jeg kender, men at jeg desuagtet tror det muligt, at De kan se fejl i det Spørgsmaal, vi dævledes om, og jeg maa tilføje, at jeg i Dag har talt med Appel, og han har ikke forandret sin Mening, som i Deres Øine maa være endnu mere ravgal end min. Nu er der den Forskel paa Betydningen af Deres og min Mening om denne Sag, at min er og bliver en Ener, medens Deres paa Grund af hele Deres Stilling kan faa vidtrækkende Indflydelse, og derfor vilde jeg ønske, De kunde lade Dem rokke en Kænde i Deres faste Overbevisning om dens Rigtighed.

Hvorfor skulde vi danske ikke kunde vinde Sydslesvigerne, som vi dog i Virkeligheden ikke har gjort videre Fortræd, naar Englænderne allerede faa Aar efter en blodig Krig har kunnet vinde Boernes Hjerter? Men om man nu ikke mener at kunne lægge dem direkte ind under den danske Stat, var det saa dog ikke muligt at knytte dem med et løsere Baand til os — Personalunion f. Ex. Tiltrækningen mellem de to Halvdele, der be-

boer Slesvigs Land, og som dog føler sig som én Stamme, vil da i Tidens Løb drage dem sammen.

Endelig min Frygt for, at det nuværende Ministerium skal raade i denne Sag — den grunder sig paa, at der en skønne Dag skal præsenteres os en Overenskomst med Tyskland om en Bid af Nordslesvig, inficeret med Bismarckske »Garantier«, som jeg tror Scavenius i Stand til at gaa ind på; og hellere end at saadant skulde ske, vilde jeg give helt Afkald paa dansk Slesvig.

Deres hengivne Kandestøber

Martin Borch

Dr. Mackeprangs arkiv.

3.

Tandlæge Axel Carstens til dr. M. Mackeprang.

Rungsted, Villa Solvang, d. 14. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Desværre opnaar jeg nok ikke telefonisk Forbindelse med Dem idag og sender Dem derfor disse Linier.

Ved at tale med Rektor H. P. Hansen i Formiddags meddelte han mig, at han ingen »Opfordring« havde modtaget, men en Anmodning om at komme til et Møde iaften.

Er min Antagelse rigtig, at dette Møde er i Anledning af Henvendelsen, som De sendte mig, kan jeg ikke rigtig forstaa, hvorfor jeg saa ikke ogsaa fik en Anmodning om at komme tilstede, men kun en skriftlig Opfordring om at give mit Navn til en saa vigtig Sag, som det var Meningen, at Andre skulde finde Anledning til at drøfte samme Dag. Med Hensyn til selve Sagen, da er den jo sikkert god nok og dog har den skabt Betænkeligheder hos mig, men jeg vil dog indtrængende bede om, at man ikke gennem den — en Henvendelse til Tydskerne — gaar hen og støder vore fuldtro Venner indenfor Ententen for Hovedet. Hvad vil mon de sige, som vitterligt stadigt har arbejdet for, at Nordslesvig ikke skulde blive glemt paa Regnskabets Dag? Gaar vi hen og begaar en Ubesindighed her, kan vi let bittert komme til at angre det.

Saa Texten! Pagina 4: Det danske Folk ønsker »at fremme«

Forstaaelsen, — mon der ikke mere beskedent skulde sættes »ønsker at være med til at fremme«? Passus 5 kommer altsaa til at lyde: »Det haabes, at Freden for det tydske Folk maa blive« o. s. v.? Er det ikke lovlig ydmygt af Danske ligeoverfor Tydskerne at tale om ej »at træde det tydske Folk for nær«, fordi vi kræver vor Ret hos dem, der røvede og mishandlede vort Land og Folk? Sidste Linie, samme Passus: — hele det danske Nordslesvig, men kun »det«, — ikke d. Nordslesvig contra ty. — Passus 6: Skulde der ikke staa: »Et lille tydsk Mindretal«? Tag al det preussiske Paahæng væk, — hvor mange bliver der saa tilbage. — Hvad forstaaes ved »Sikkerhed for nationale Rettigheder«? Det er, efter min Mening, en meget farlig Meddelelse. Ja, det var det, jeg vilde have sagt, om jeg havde været nærværende.

Jeg beder d'Herrer tænke over det —, hvorfor saa megen Hast? Der bliver saamænd ingen Vaabenstilstand paa den Maade, Tydskerne opfører sig, lige strax, og Fredsdrøftelsen er der vist et godt Stykke Vej til.

Men nødigt skulde vi indlade os paa Noget, der kunde skade istedetfor gavne, og jeg kan ikke helt komme bort fra det Syn, at der er noget ydmygende i at gaa Tiggergang til Tydskerne.

Med venlig Hilsen
Deres ærbødige

Axel Carstens

Dr. Mackeprangs arkiv.

4.

Godsejer J. Wedell-Neergaard, Svenstrup, til dr. Mackeprang.

Svenstrup, d. 14. oktober 1918.

Kjære Dr. Mackeprang.

Efter den af Dem i Dag pr. Telefon givne fortrolige Meddelelse slutter jeg mig gerne til den hermed tilbagefølgende Henvendelse og bemyndiger Dem til at sætte mit Navn under den.

Med venlig Hilsen Deres hengivne
J. Wedell-Neergaard.

Dr. Mackeprangs arkiv.

5.

Professor Aage Friis til rigsdagsmand H. P. Hanssen.

Sortedams Dossering 69, København Ø. d. 15. oktober 1918.
Dette Brev bør jo brændes.

Kære Hanssen.

Dit Kort af 5/10 modtaget i Gaar og ligeledes Din Meddelelse om Samtale med Dr. David¹⁾ m. m. Jeg kommer foreløbig ikke til Berlin, dels da min Rejse just nu kan vække Opsigt, dels fordi jeg maa bruges her. Jeg skriver til Dig gennem en Forbindelse, som Du bedes benytte fremtidig, og ad hvilken Du vil faa Svar. Lad mig faa alt, hvad Du anser for godt for mig at vide og giv mig udførlig Besked.

Under Krigen har Regeringen hidtil villet hindre, at det nordslesvigske Spørgsmaal kom frem i Utide, saaledes at det kunde skade Ligevægten i dansk Neutralitet. Naar Spørgsmaalet nu rejses, maa det ske saaledes, at det undgaas, at vort fremtidige Forhold kompromitteres; vi maa tænke i lige Grad paa Fremtid og Nutid, og vi vil for alle Tider staa i et godt Forhold til det ny Tyskland.

Det vil blive søgt at skaffe os hele det danske Nordslesvig tilbage, men intet mere, altsaa H. V. Clausens Grænse, som vi ved, at Du billiger. Der er i nationalistiske Kredse ivrig Agitation for »Ejdergrænse« eller »Dannevirkegrænse« med Ententens Hjælp, altsaa for at vi skal hjælpe til at udnytte Tysklands Nederlag. Vi vil af al Magt gaa imod sligt og stræbe at faa det danske Nordslesvig og kun det i god Forstaaelse med det ny Tyskland, der maa indse, at Retfærdighed mod de danske Nordslesvigere maa være et Led i Nyorienteringen. Danmark har intet traktatligt Krav paa Nordslesvigs Genforening; det appellerer til det nye Tysklands Klogskab og Retfærdighedsfølelse og ønsker at undgaa, at Spørgsmaalet løses ved Ententemagterne paa en saadan Maade, at der bliver Anledning til at benytte Spørgsmaalet til Ydmygelse for Tyskland eller til at gøre os til »Kanalvogter«. Vi vil ligeledes undgaa »til Tak for Nordslesvig« at maatte binde os til nogen af de kæmpende Parter; vi maa bevare Danmarks Uafhængighed og Ligevægt mellem Magterne i videst mulige Udstrækning. Sam-

tidig vil der selvfølgelig blive passet paa ikke ved Forhandlingerne med Tyskland at kompromittere os overfor Ententen.

Vi haaber nu, at den ny tyske Regering vil stille sig forstaaende og klogt.

Udsendelsen af et Opraab er oprindelig planlagt af H. V. Clausen, Mackeprang og H. L. Møller, væsentlig imod Ejdermændenes Agitation, der drives særlig af Vilh. la Cour m. fl. Under Forhandling med mig bliver Planen iværksat, og indlagte Opraab har jeg skrevet og faaet godkendt. Det vil blive underskrevet af adskillige Hundrede ansete Mænd og Kvinder af alle Partier, ikke Rigsdagsmænd og ikke Militære. Det bliver offentliggjort, naar det anses for heldigt. Det udtrykker en Tankegang, der svarer til Regeringens Politik, og tager Grunden bort under al »Ejderpolitik«.

Jeg vil gerne vide, om Du mener, at dets Fremkomst vil være heldig, om det kan tænkes at virke skadelig paa Opfattelsen, eller om Du har særlige Betænkeligheder m. H. t. Tidspunktet. Før omkring Søndag vil det næppe blive offentliggjort, men rimeligvis som Sagerne nu ligger først senere. Men hvis Du har enten Betænkeligheder eller Ønske om, at det hastigt skal komme frem, saa giv telegrafisk Besked gennem Overbringeren, som jeg har aftalt med ham. Hører vi intet, handler vi efter de Synspunkter, der her maa gøres gældende.

Paatænkes der noget Skridt fra nordslesvigsk Side ud over en Tale af Dig i Rigsdagen?

Kunde det tænkes, at Opraabets Fremkomst i Danmark kunde vanskeliggøre det for de frisindede i Tyskland at løse Spørgsmaalet. Vi vil jo ikke vanskeliggøre det for den nuværende tyske Regering at give en fornuftig Løsning. Overvej dette.

Selvfølgelig han Udviklingen hidføre, at Opraabet slet ikke offentliggøres, derom maa der skønnes af dem, der har Ansvaret. Hjærtelige Hilsner. Vore Tanker er hos Dig. Nu haaber vi fast. I gammelt og nyt Venskab.

Aage Friis.

H. P. Hanssens arkiv.

1) Understatssekretær i Auswärtiges Amt, dr. Eduard David.

6.

Dr. M. Mackeprang til magister H. V. Clausen.

d. 15. oktober 1918.

Kære Clausen.

Da Vejret var saa ledt, og De jo desuden var »til fremmede« paa 1. Sal sendte jeg ikke Opraabene hen. De følger indlagt sammen med mit Brev til Ricard.¹⁾ Foruden til ham har jeg skrevet til Nyrop²⁾ og Ammundsen.³⁾ De har altsaa Resten. Dog er der vel ej Grund til Axel Møller,⁴⁾ der jo ej skal underskrive.

Har faaet Wedel-Neergaard og Vilh. Thomsen samt Bredsdorff, hvorom Høffding er underrettet.

Har skrevet til Carstens, Appel og Fru Ottosen, som vi bør ha med.

Friis beder bønlig om Hans Olrik og Fabricius eventuelt maa komme med. Den sidste, som han siger, nærmest for sin egen gode Forstaaelses Skyld. Meinetwegen gerne!

Bør De ej sige Vilh. Andersen, at Steenstrup har tiltraadt! Hvis De da finder det Umagen værd.

Hey⁵⁾ meddeler, at han har faaet talt med Konferensraad Gammeltoft,⁶⁾ H. P. Prior,⁷⁾ Telefondirektør Johannsen⁸⁾ og en Konsul Ludvigsen,⁹⁾ der er en stor Industrimand.

Den første gav strax sin Tilslutning, de sidste vilde sove paa det. Har sendt Hey nogle Exemplarer af det reviderede Opraab til Brug for dem.

Deres hengivne

M. M.

H. V. Clausens arkiv.

¹⁾ Pastor Olfert Ricard, ²⁾ Formodentlig prof. Kristoffer Nyrop, ³⁾ Formodentlig professor, dr. theol. Vald. Ammundsen, ⁴⁾ Professor, dr. jur. Axel Møller. ⁵⁾ Konsul Fr. Hey, ⁶⁾ Direktør Carl Gammeltoft, ⁷⁾ Formand f. Industrirådet H. P. Prior, ⁸⁾ Telefondirektør Fr. Johannsen, ⁹⁾ Formodentlig konsul Vald. Ludvigsen. Af de i brevet nævnte personer underskrev følgende adressen: professor Nyrop, professor Vilh. Thomsen, højskoleforstander Th. Bredsdorff, professor Høffding, statskonsulent Appel, dr. Hans Olrik, professor Johs. Steenstrup samt Hey, Gammeltoft og Prior.

7.

Dr. M. Mackeprang til pastor Olfert Ricard.

d. 15. oktober 1918.

Hr. Pastor Ricard.

Paa Magister Clausens, Dr. Møllers og egne Vegne sender jeg Dem hermed et Exemplar af Opraabet med de Ændringer, vi efter moden Overvejelse har foretaget, og udover hvilke vi ikke kan gaa.

Det skulde glæde os i høj Grad, om De kunde tiltræde Opraabet i denne Form.

Deres ærbødige

M. Mackeprang.

Påskrift på dr. Mackeprangs henvendelse fra pastor Ricard.

uden dato

Jeg kan stadig ikke komme til Ro med at skrive under paa dette bestemt negative »Intet derudover«. Jeg er vistnok ikke sagkyndig, men med de Forbindelser, jeg har dernede, og de Oplysninger, der nu og da er tilflydt mig, ser jeg saaledes derpaa, at det ingen Ulykke vilde være, om Danmarks Grænse igen blev Ejderfloden. Derfor vil jeg naturligvis ogsaa blive glad, om det blot blev Nordslesvig, men ligefrem binde mig til, at jeg ikke ønsker en sydligere Grænse vilde ikke stemme helt med min Overbevisning. Det sandeste vil derfor nok være, at jeg ikke skriver under, mit Navn vil jo ikke savnes, da man kender min Længsel efter Sønderjylland mere end nok.

Med Tak for Opfordringen

Deres ærbødige

Olfert Ricard.

Undskyld det forsinkede Svar: Det er fordi jeg helst ikke vilde svare nej, men alligevel ikke turde sige ja.

Dr. Mackeprangs arkiv.

8.

Professor Vilhelm Thomsen til dr. M. Mackeprang.

[d. 15. oktober 1918]

Kære Hr. Dr. Mackeprang.

Ja det vil være mig en Glæde at medunderskrive omstaaende, skønt et og andet Udtryk maaske er venligere mod Tyskerne end strængt nødvendigt. Tillad mig at tilføje, at hvis det ikke findes paatrængende, og hvis Underskriverne ikke er en i Forvejen bestemt begrænset Kreds, vilde jeg for min Del sætte megen Pris paa, om ogsaa min Hustrus Navn (Karen Thomsen født Allen, Professorinde) kunde komme under Opraabet, skønt hun ganske vist ikke hører til de kendte eller paa nogen Maade fremtrædende Damer, men blot som Repræsentant for Navnet Allen, der i sin Tid har været saa nøje knyttet til Sønderjylland.¹⁾

Deres hengivne

Vilh. Thomsen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Professorinde Thomsen var datter af historikeren C. F. Allen.

9.

Generalløjtnant, dr. phil. A. Tuxen til dr. M. Mackeprang.

Østerbrogade 46, d. 15. oktober 1918.

Kære Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

Jeg forstaar ikke rigtig, hvor den mig tilstillede Henvendelse skal frem, og hvem den skal rettes til. Inden jeg kan love at skrive mit Navn under den, maa jeg vide, hvad Meningen er med den. Selvfølgelig ønsker jeg som født Alsinger af ganske Hjærte at se min Fødestavn genforenet med Danmark, men kan vi magte den Historie, vi der hverken kan tumle Negere, Islændere eller Færinger? Vil vi kunne klare os over for de 10 % Tyskere, som vel nok vil blive tilbage selv i de danskeste Egne af Nordslesvig? Jeg tvivler stærkt paa det. Vi egner os hverken til at regere eller

til at regeres. Vi er i det hele taget et af de løjerligste Folkefærd, jeg har truffet paa, vel begavet i organisatorisk Henseende, men med ringe administrative Anlæg og Evner.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne

A. Tuxen

Dr. Mackeprangs arkiv.

10.

Professor Eugen Warming til magister H. V. Clausen

d. 15. oktober 1918

Hr. Mag. H. V. Clausen.

Jeg har ei netop tænkt paa Forslaget om at rette Adressen ogsaa til Rigsdagen. Mon den dog ikke bør holdes udenfor? Vil det være rigtigt at fremkalde maaske en Diskussion i Rigsdagen om Sagen? og bør ikke Regeringen alene have Ansvar og — Æren?

Venligst Hilsen
Deres

Eug. Warming

H. V. Clausens arkiv.

11.

Tandlæge Axel Carstens til dr. M. Mackeprang

d. 16. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Idet jeg takker Dem for den mig idag tilsendte Skrivelse, maa jeg meddele, at ihvorvel jeg i det store og hele samstemmer i Sagen med d'Herrer, anser jeg ved grundig Gennemtænkning alligevel denne Henvendelse for rummende en Fare, som jeg ikke tør være med til at dele, især da mit personlige Jeg vanskelig vil kunne skilles fra min Stilling som Formand for den store Organisations Overbestyrelse.¹⁾ Jeg har her et Ansvar, som jeg ikke tør vise fra mig.

De vil derfor tilgive mig, at jeg trækker mig tilbage som Underskriver.

Deres ærbødige

Axel Carstens

Dr. Mackeprangs arkiv.

1) De samvirkende sønderjydske Foreninger.

12.

Professor Knud Fabricius til professor Aage Friis.

Maglekildevej 14¹ V. d. 16. oktober 1918.

Kære Professor Friis.

Adressen tiltaler mig i mange Henseender. Dog ikke i alle.

Jeg kan ikke gaa med til i dette Øjeblik, da en meget stor Del af vore bedste Mænd i Nordslesvig er faldne, og mange andre landflygtige, at lade Danmarks Sydgrænse bestemme ved en fuldkommen tilfældig Afstemning. Nordslesvigs Befolkning har udtalt sig ofte nok, og klart nok, fra 1867 til 1912, saa at man véd, hvordan Landet ligger. Men vil man endelig have Afstemning, da undrer jeg mig over, at Kvinderne ikke omtales, og at der ikke tages et bestemt Forbehold mod den tyske Embeds- og Bestillingsmandsstab, dette Ord taget i videste Forstand (Statens Fæste- og Rentegaardmænd). Men jeg vil endda gaa videre. Det forekommer mig t. Eks. retfærdigt, at de Nordslesvigere, som paa Grund af Regeringens Tryk var udvandret før Krigen, ligesom de under Krigen landflygtige, maatte have Ret til under en eller anden Form at udtale deres Vilje ved Afstemningen.

Heller ikke jeg ønsker, at den Befolkning, som ikke vil være dansk, skal forenes med Danmark. Men hvis tysktalende Beboere syd for Nordslesvig udtaler Ønsket om ligeledes at forenes med Danmark, indser jeg ikke, at man kan afvise dem. Man vilde jo dog heller ikke afvise de tysktalende Nordslesvigeres Stemmer paa Danmark! Selv om man indskrænker sig til Nordslesvig, vil man dog ved en Afstemning faa et sammenhængende tysk Distrikt nord for Flensborg-Tønderlinjen. Her gaar de i 1912 Tyskvoterende Kommuner lige op til Haderslev Amts Grænse. En

dansk-tysk Grænse kan overhovedet ikke drages alene paa Grundlag af de øjeblikkelige nationale Forhold («Sindelagsgrænsen»).

Endelig har jeg Betænkelighed ved at overlade det til Regeringen selv at bestemme, naar den finder det for godt at benytte Adressens Underskrivere til at rejse Spørgsmaalet i Tyskland. Det slesvigske Spørgsmaal er ikke blot et dansk-tysk, men ogsaa et europæisk Anliggende. Tyskland betragtes for Øjeblikket af Vestmagterne som et Fallitbo, hvor man ikke taaler, at en Kreditor med det Gode eller det Onde skaffer sig Udlæg, før Skifteforsamlingen (se Frankrig og Finland) træder sammen. Paa Fredskongressen, og ikke før, skal Spørgsmaalet løses; dette er nødvendigt af Hensyn til Danmarks Forhold til Sejrherrerne ikke blot under den resterende Del af Krigen, men ogsaa efter Krigen.

Jeg vilde derfor have foretrukket, at Adressen simpelthen havde indskrænket sig til at udtale det som en Livssag for Danmark og Slesvig, at den Sprængning af det danske Folk i to Dele, som fandt Sted for 54 Aar siden, nu ophæves, og at Adressen først fremkom paa et Tidspunkt, naar den samtidig kunde overrækkes til Tyskland og til Ententemagterne.

De siger til mig, at dens Ordlyd ikke kan ændres. Jeg skal kun pege paa det Faktum, at i selve det Eksempplar, som De sender til mig, er den ændret ved Rettelser.

Med Tak for det tilsendte.

Deres hengivne

Knud Fabricius.

Aage Friis' arkiv.

13.

Gehejmekonferensråd Johan Hegermann-Lindenchrone til professor Aage Friis.

d. 16. oktober 1918.

Kjære Professor.

Jeg vil gjerne være med til at undertegne det, som De har været saa venlig at sende mig. Jeg havde egentligt haabet, at vi havde kunnet forholde os ganske stille og dog maaske opnaae,

hvad vi ønske. Men jeg forstaar saa vel, at det af de to Grunde De anfører — at stoppe Nationalisterne og støtte Regjeringen — kan være det Rigtige ikke at forblive tause.

Jeg frygtede kun for at den Situation, at der var virkelig Enighed om de 14 Punkter, ikke kunde siges at være indtraadt, og at det derfor vilde være lidt »prématuré« at gaa ud fra den som eksisterende.

Da jeg idag saa Scavenius fandt jeg den samme Synsmaade hos ham og hørte, at Offentliggjørelsen af Udtalelsen var foreløbig stillet i Bero. Jeg haaber, at Øjeblikket til at komme frem med den maa komme snart.

Tak fordi De vilde tage mig med til Noget, som absolut er det rigtige. Paa snarligt Gjensyn.

Deres hengivne

J. Hegermann-Lindencrone.

Aage Friis' arkiv.

14.

Fru Martha Ottosen til dr. M. Mackeprang

Hollændervej 24 d. 16. oktober 1918

Kære dr. Mackeprang.

Selvfølgelig vil jeg være med til at underskrive det, De har sendt mig. Men De kan vistnok forstå, at det smerter mig at skulle tænke mig Flensborg som helt tabt for os. Jeg talte med H. V. Clausen for nogle dage siden, og han læste op for mig, hvad han havde skrevet om Flensborg. Det var smukt — men det var trist. Og dog er det vel umuligt at nå længere ned end til Kobbermøllebugten.

Men — hvis nu en afstemning skulde give flertal for Danmark også i Flensborg? hvad så? Det er jo ikke umuligt. Mindre vel fordi befolkningen er dansksiddet — sikkert mest fordi den vil bort fra et land, der efter krigen mere end noget andet land i Europa — nur undtagen Østrig Ungarn — synker i en dyb fattigdom.

Det er vanskeligt at uddybe dette spørgsmål i et brev. Men jeg tror, vi må tale om det og regne med den mulighed.

Når vi tænker på rigsdagsvalget i 1881, må vi jo forstå, at Flensborgerne kan vise sig som Danske.¹⁾ Kunde, vil De vist sige.

Men denne krig har jo forandret så meget. Vi ved intet der-nede fra, kun dette ved jeg, at i store kredse af den flensborgske almue lever en dyb taknemmelighed mod de Danske for den hjælp, de på mange måder har ydet Flensborgerne. Hvis der ikke kommer meget vigtige telegrammer idag, kommer der iaften en franskmænd ud til mig, som jeg skal sætte helt ind i spørgs-målet. Også dette forhold har jeg isinde at drøfte med ham.

Men som sagt, jeg vil være med til at skrive under som ind-byder, fordi jeg her må resignere til fordel for fornuften. Mit hjerte vil altid være i Flensborg — altid, det kan De sikkert forstå.

For nogen tid siden bad Vilh. la Cour mig om at skrive om valget i F[lensborg] i 1881. Jeg mente, at det havde jeg gjort i »Ruths Far«. Men jeg gav efter for hans indtrængende anmodning, og min artikel kommer altså i »Grænsevagten« i novemberheftet. De skal ikke tage det som et bevis for, at jeg holder til på den yderliggående side. Det er en ren og skær fremstilling af valg-dagen og en redegørelse for mine følelser dengang. Måske slut-ningen kan se ud, som om jeg var »Dannevirke-dansk« eller rettere absolut ønskede Flensborg tilbage. Men det vil jo så blive modbevist ved min underskrift under opråbet.

Vi skulde nu alligevel tale sammen snart engang. Mange ven-lige hilsener

Deres hengivne

Martha Ottosen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Ved rigsdagsvalget i Flensborg 1881 fik fru Martha Ottosens far — Gustav Johannsen — så mange stemmer i Flensborg, at han sejrede ved valget. Fru Ottosen var forfatterinde til forskellige bøger, bl. a. den senere i brevet omtalte Ruths Far.

15.

Lehnsbaron Reedtz-Thott, Gaunø, til dr. M. Mackeprang.

Gaunø, d. 16. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør M. Mackeprang.

Under Forudsætning af, at det mig tilsendte Opraab medunderskrives af en Kreds af betydelige Mænd af de forskellige Partier, at det ikke strider mod Regjeringens Ønsker, og at det ikke offentliggjøres uden Regjeringens Billigelse af Tidspunktet for Offentliggjørelsen, er jeg villig til at tiltræde Opraabet med min Medunderskrift.

Deres meget ærbødige

Reedtz-Thott, Lehnsbaron

Dr. Mackeprangs arkiv.

16.

Professor Vilh. Thomsen til dr. M. Mackeprang

d. 16. oktober 1918.

Kære Dr. Mackeprang.

Tak for den idag modtagne Meddelelse. De foretagne Textændringer finder jeg fuldt tilfredsstillende.

De maa meget undskylde, hvad jeg skrev ang. min Hustru. Vi havde just i aftes et lille Besøg af Prof. Høffding, der kom netop for at bringe Skrivelsen. Af ham fik vi at vide, at der ikke alene til første »Omgang« er et bestemt Antal Underskrifter (50 ?), men at ogsaa til anden »Omgang« et fast Antal er paa-regnet (800 ?). Baade min Hustru og jeg beder Dem derfor aldeles ikke at tage Notits af det, jeg skrev, som blot beroende paa en fejlagtig Forudsætning ang. »Opraabet«.

Deres hengivne

Vilh. Thomsen

Dr. Mackeprangs arkiv.

17.

Professor Harald Westergaard til dr. M. Mackeprang

d. 16. oktober 1918.

Kjære Herr Dr. Mackeprang.

Paa Grund af et Influenzatilfælde har jeg — og adskillige af min Husstand — maattet holde Sengen i disse Dage. Derfor kunde jeg ikke komme. Jeg har fra Professor Friis faaet en Anmodning om at underskrive en Udtalelse, hvad jeg har gjort omgaaende. Gid Wilsons Distraction eller Uvidenhed angaaende Nord-slesvig og § 5 ikke maa vise sig skæbnesvanger.

Med venligst Hilsen Deres hengivne

Harald Westergaard

Dr. Mackeprangs arkiv.

18.

Professor Vilhelm Andersen til magister H. V. Clausen

St. Annæ Plads 19, d. 17. oktober 1918.

Kære Mag. H. V. Clausen.

Desværre kan jeg heller ikke i den forbedrede Skikkelse underskrive Opraabet. Om Sproggrænsen er vi enige, men jeg er imod en Forhaandsafgørelse (før Fredsforhandlingerne) og imod enhver direkte eller indirekte udtalt Tillid til Regeringen og til Tyskland — især ikke til Foreningen Regeringen og Tyskland i denne Sag. Jeg vil ikke underskrive en Adresse, som ogsaa Karl Larsen¹⁾ med Glæde vilde kunne sætte sit Navn under. Jeg holder heller ikke af, at Opraabet, stundom ordret, findes som Leder i Politiken i Dag.

Med venlig Hilsen og fuld Enighed i det væsenlige.

Deres hengivne

Vilhelm Andersen

H. V. Clausens arkiv.

¹⁾ Forfatteren Karl Larsen var ofte i sit forfatterskab gået imod de stemninger, der i almindelighed herskede i dansk offentlighed.

19.

Kaptajn Axel Ramm til professor Aage Friis.

Berlin, d. 17. oktober 1918.

Hr. Professor Aage Friis!

Jeg havde imorges en Samtale med H[anssen], hvem jeg forklarede Regeringens Stilling til Spørgsmaalet. H[anssen] var glad derfor, ligesom han gjerne saa Opraabet udsendt i den foreliggende Form og helst snart under Hensyn til den foreliggende Situation. Jeg meddelte ham ogsaa, at jeg havde fundet det rigtigt at tilbageholde Brevet til d'Hr. Christensen og Neergaard, han fandt dette meget heldigt.¹⁾

Jeg sendte strax Telegram til København, som omtalt; jeg haaber, at det rigtigt er kommen Dem i Hænde.

Har nu bedt H[anssen] om at skrive et Brev til Dem, da jeg venter at have sikker Forbindelse til København Søndag Morgen.

H[anssen] mente ikke, at det vilde være heldigt, om De nu rejste herved, dertil var Deres Stilling som Expert i Sønderjylland for godt kendt, men muligvis vilde det senere være gavnligt, bl. a. fordi De ogsaa er bekendt med Dr. David.

For en Sikkerheds Skyld kan jeg tilføje, at H[anssen] billegede alle de Udtalelser, som jeg i København var fremkommen med angaaende H[anssen]'s Stilling til Spørgsmaalet.

Til Slut vil jeg kun gentage, at H[anssen] var glad for Regeringens klare og sikre Stilling til Spørgsmaalet, og at han ser Fremtiden forhaabningsfuldt i Møde.

Deres ærbødige

Axel Ramm

Aage Friis arkiv.

¹⁾ Formodentlig samme brev som omtales i H. P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 342 ff.

20.

Generalløjtnant A. Tuxen til dr. M. Mackeprang.

46, Østerbrogade, d. 17. oktober 1918.

Kære Dr. Mackeprang.

Jeg kan godt indse, at mit Navn gerne skulde med under en

saadan Henvendelse som den, De har tilstillet mig. Jeg kan til Nød begribe, at det kan være ønskeligt at tilstille Regeringen den, men jeg forstaar ikke, hvorfor den skal offentliggøres i Bladene. Men det er ligemeget, da jeg nu er Privatmand — Gud ske Lov — saa kan jeg roligt sætte mit Navn ved Siden af de gode Mænd og Kvinder, der alt har givet Dem Tilsagn. En Mand, der ikke tilhører noget Parti, kan vel nok gaa i Spænd med Repræsentanter for alle Partier! Sagen er jo nu oppe, og jeg kan kun ønske, at den maa faa et Forløb til varigt Held for det tabte Land og for det Land, hvortil det atter skulde knyttes. Men en dyr Historie bliver det nok, for vi faar sikkert i Tilgift en køn Portion af den tyske Billiongæld.

Venlig Hilsen.

Deres hengivne

A. Tuxen

Dr. Mackeprangs arkiv.

21.

Godsejer J. Hage, Nivaagaard, til dr. M. Mackeprang.

Nivaa, d. 18. oktober 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

Jeg vil meget gjerne sætte mit Navn under den tilsendte Adresse, om end jeg finder, at det havde været bedst om Ordene »i videste Udstrækning« havde været undgaaet. Ordet »tilstrækkelig« el. lign. havde været nok, forekommer det mig.

Ærbødigst

J. Hage

Dr. Mackeprangs arkiv.

22.

Godsejer J. Hage, Nivaagaard, til professor Harald Høffding.

Nivaa, d. 18. oktober 1918.

Hr. Professor Harald Høffding.

Efter til Hr. Dr. Mackeprang at have afsendt min Tilslutning til Opraabet om det danske Nordslesvig, er det faldet mig ind,

at det vistnok havde været bedre, om der havde været nævnt Garantier for saavel tydske som danske Beboere, der maa blive under et Fremmed-Herredømme. Det vil sikkert, og som det synes mig med Rette, kunde kriticeres, at Opraabet ikke synes at bekymre sig om disse Danskes triste Skjæbne, men »i videste Omfang« vil tiltænke Tyskerne Garantier for deres Nationalitet, et Udtryk jeg finder temmelig stærkt, men som dog formentlig har mindre Betydning, hvorimod Ikke-Omtalen af de danske Nordslesvigere i samme Situation maa virke forstemmende. Det gjør mig ondt, at jeg ikke strax kunde klare mit Standpunkt, men kan der ikke ske en Ændring i Overensstemmelse med det her Udtalte, ønsker jeg ikke at underskrive, hvad jeg haaber maa blive tilgivet.

Med Højagtelse

J. Hage

Tilføjelse med professor Høffdings hånd:

Jeg har svaret, at Udtalelsen ikke kan ændres, og at det vilde være beklageligt, om hans Underskrift ikke kom med.

Harald Høffding.

Dr. Mackeprangs arkiv.

23.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen til professor Aage Friis.

Berlin, d. 18. oktober 1918.

Kjære Friis!

Mange Tak for Dit Brev. Kortet, som Du skriver om, har jeg ikke modtaget. Det glæder mig meget, at alt nu synes at være kommen i en god Gænge. Enhver Meningsudveksling om Fortiden vil jeg derfor opsætte til senere.

Om Tysklands Stilling i Øjeblikket kun et Par Ord. Hindenburgs og Ludendorffs Avtoritet har brudt enhver alvorlig Modstand imod Fredsbestræbelserne. Fra altysk og konservativ Side har man ganske vist i disse Dage søgt at udnytte den Mistemning, som Wilsons sidste Note, især dens grove og uhøflige Form, ganske naturligt har vakt i vide Kredse. Men Forsøget kan

allerede betragtes som strandet. Svaret paa Noten vil blive skarpt i Formen, men sagligt imødekommende for om muligt trods alt alligevel at naa frem til Fredsforhandlinger.

Jeg har atter i Gaar haft en længere indgaaende Samtale med Dr. David, som jo nu officielt er udnævnt til Understatssekretær i Udenrigsministeriet, om det nordslesvigske Spørgsmaal. Han stiller sig velvilligt forstaaende og vil nu studere Spørgsmaalet indgaaende. Efter Opfordring er jeg i Dag i Færd med at ordne Materialet for ham. Han udtalte, at han fandt det klogest ikke at drive for stærkt paa Retsspørgsmaalet, da det let vilde ende i et ufrugtbart Retshaveri, men i Stedet for at skyde praktiske, økonomiske Synspunkter i Forgrunden. Der maatte tages Hensyn til den Stemning, det vakte i Tyskland, at Riget blev amputeret paa alle Ledder og Kanter: Elsass-Lothringen, Polen, Preussisk Littauen, Nordslesvig. Hvis Spørgsmaalet derfor kunde fremlægges saaledes, at Tyskland vilde opnaa økonomiske Fordele f. Eks. Handelstraktater ved denne Ordning, vilde det vække mindst Modstand. Og efter at Junkervælden var brudt og den snæversynede agrariske Politik dermed lagt i Graven, var Banen i denne Henseende fri. Det gjaldt om at faa Spørgsmaalet løst som et dansk-tysk Anliggende ved velvillig Overenskomst.

Hjemme i Nordslesvig er Stemningen ypperlig. Jeg havde sidste Lørdag Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad samlede i Flensborg. Der var mødt 28 Mand. Af dem var kun én — P. Tønder, Birkelev, som hidtil har slaaet drabelige Slag for § 5 — stemt for Ejdergrænsen, alle de øvrige for den nationale Grænse: Flensborgfjord til Kobbermøllebugten, Grænsestation Padborg, sønden om Frøslev ud med Vidaaen. Kun Lorenz Poulsen, Flensborg, talte nogle bevægede Ord for denne By, men stillede intet Forslag. Han erklærede paa min Foranledning, at en Grænse lige nord for Flensborg var økonomisk taalelig for Byen, men at Grænsen maatte lægges ned til Slien, hvis Byen skulde med.

Jeg foreslog, at der straks skulde indsamles 100.000 Mark til Kampfond. Man raabte: Vi skaffer $\frac{1}{2}$ Million. Jeg fastholdt mit Forslag, og de 100.000 er vistnok allerede samlede. Jeg har organiseret vort eget Postvæsen med 5 Hovedstationer i Nordslesvig og to Gange ugentlig Kurertjeneste til Berlin, for at jeg

kan være underrettet om alt. Alle vore Tilsynsraadsmedlemmer og en Del andre gode Mænd staar i direkte Forbindelse med Hovedstationerne.

Vi har affattet og vedtaget en Petition til Rigskansleren og alt forberedt til, at den kan underskrives og indsamles over hele Nordslesvig i tre Dage, naar jeg giver Signalet herfra. Men den skal ikke ind foreløbig.

Ved den første Lejlighed, der byder sig hernede, taler jeg og rejser Sagen i Rigsdagen. Dette billiges af Naumann,¹⁾ der ligesom Professorerne Dr. Neumann-Hofer²⁾ og v. Schulze-Gävernitz³⁾ er stærkt stemte for, at Spørgsmaalet nu maa løses.

Kun dette i Dag. Jeg venter, at Du nu holder mig underrettet om alt, hvad der sker af Betydning derovre. Jeg skal gjøre Gjen gjæld herfra.

Venlig Hilsen
Din hengivne

H. P. Hanssen

Aage Friis' arkiv.

¹⁾ Friedrich Naumann, fhv. præst, medlem af den tyske rigsdag (frisindet).

²⁾ Adolf Neumann-Hofer, dr. rer. pol., medlem af den tyske rigsdag (frisindet).

³⁾ Gerhart v. Schulze-Gävernitz, professor, medlem af den tyske rigsdag (frisindet).

24.

Mejeriejer Balslev Jørgensen til dr. M. Mackeprang.

Esbjerg, d. 18. oktober 1918.

Hr. Direktør Mackeprang.

Den sønderjydske Sag har altid haft min fulde Hengivenhed, derfor underskriver jeg med Glæde den tilsendte Henvendelse.

Ærbødigst

Balslev Jørgensen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

25.

Grosserer A. Peschcke Køedt til dr. M. Mackeprang.

Charlottenlund, d. 18. oktober 1918.

Fortroligt.

Hr. Direktør, Dr. M. Mackeprang.

Jeg modtog idag Deres fortrolige Meddelelse. Trænges der til pekuniære Bidrag for at rejse en national Bevægelse i det sønderjyske Spørgsmaal, staar jeg med Fornøjelse til Tjeneste som Bidragyder. Men jeg ønsker ikke at underskrive Opraabet i den foreliggende Form. Dersom Tyskland for 40 Aar siden frivilligt havde opfyldt det i § 5 givne Løfte til Nordslesvigerne, vilde en Afstemning efter Sprog- og Sindelagsgrænsen — mange Plattysk talende Slesvigerne var ogsaa dansksindede — have været fyldestgørende. Og en omhyggelig Undgaaelse af at drage modvillige tyske Elementer ind over den danske Grænse var dengang nødvendig for ikke at udsætte os for en senere Indblanding i danske Forhold fra Tysklands Side. Som Situationen nu har udviklet sig, er der andre og vidererækkende Hensyn at tage. Den Passus i Opraabet, at kun den Befolkning skal komme til Danmark, der taler dansk, vilde jeg idag absolut ikke godkende. Bortset fra Tysklands gennem mange Aar forcerede Opkøb af dansk Jord og den ved Udvandring og Mandefald under Krigen fremkaldte Forskydning af Stemmerne, staar vi nu overfor fuldstændigt og varigt forandrede Forhold ved Grænsen sydpaa.

Vælger, for at nævne et Eksempel, Sundeved og Als at gaa ind under Danmark, saa skærer vi ved at drage Grænsen lige nord for Flensborg hele denne Bys nordlige Opland bort. Da jeg er født Flensborger og i hele min Opvækst indtil 18-aars Alderen ligesom de fleste andre Flensborgere afvekslende talte Plattysk, Dansk og Højtysk til Hverdagsbrug, er jeg ingenlunde sikker paa, at den ældgamle danske By Flensborg ved en Afstemning vilde udskille sig fra sit naturlige nordlige Opland, der gaar lige til Kongeaaen. Under det overfladiske tyske Præg skjuler sig i Flensborg endnu den Dag i Dag Sympathier for Danmark. Og den altyske Tvangspolitik overfor de danske Sønderjyder har aldrig haft Medhold hos en stor Del af Flens-

borgs oprindelige Befolkning. Stammefrændskabet med de danske Sønderjyder er trods den store tyske Indvandring stiltiende blevet vedligeholdt. Det er sandt, at der nu tales Tysk i Flensborg. Men for Sprogets Skyld at afskære en By som Flensborg med ca. 70 Tusind Indvaanere fra Deltagelsen i Afstemningen, vilde jeg anse som uberettiget og uforsvarlig.

Den gamle Frygt for, at vi ved at optage enkelte Grene af en Tysk talende Befolkning vilde udsætte os for nye tyske Forviklinger, har mistet sit tidligere Grundlag. Det demokratiske Tyskland, der nu rykker frem som Arvtager efter det militaristiske Tyskland (Køllerpolitiken), vil ikke staa fjendtligt, men velvilligt stemt overfor Danmark. Og vi Danske vilde selvfølgelig lade den tyske Enklave bevare sin fulde sproglige og kulturelle Frihed. De 2 Millioner Franskmænd, der i sin Tid er blevne indlemmede i Canada, føler sig der som fuldstændigt fri og selvstændige Statsborgere, der paa den mest loyale Maade arbejder Haand i Haand med den engelske Befolkning. Selvfølgelig maa franske Canadiere som Medlemmer af Parlamentet kunne tale Engelsk under Forhandlingerne, ligesom Rigsdagsmænd valgte i de tyske Enklaver vilde blive nødt til at tale Dansk under Forhandlingerne i den danske Rigsdag. Men ellers vilde den videst gaaende Frihed fra dansk Side blive indrømmet de Tysk talende Elementer som en Selvfølge. Optraadte vi, efter alt, Aarhundreders Erfaring har lært os, som danske Tvangsregenter efter Altyskernes Forbillede, fortjente vi ikke at faa overdraget store nationale Opgaver som Sønderjyllands Genforening med Danmark.

Bortset fra alt dette staar vi overfor Muligheden af en fuldstændig Nyordning af Grænseforholdene sydpaa. Det er ingenlunde usandsynligt, at Holsten og den tyske Del af Slesvig under Fredsforhandlingerne vil blive neutraliserede og omdannede til en selvstændig Stødpudestat i Lighed med Luxemburg. Hensynet til Østersøens Bevarelse som aabent Hav og Ophævelsen af Kielerkanalens militære Karakter vil her være afgørende for Ententen. Kravet om Autonomi var baade i 1848 og 1864 et Hovedpunkt i Slesvigholstenernes Program. Og den samme Tendens har gjort sig gældende senere. Ønsket kan nu maaske

blive opfyldt, uden den mindste Indskrænkning i Befolkningens sproglige og kulturelle Frihed. Opgivelsen af det preussiske Militærsystem vil neppe blive følt som et Savn. For at undgaa Misforstaaelse beder jeg bemærket, at jeg ikke ønsker nogen tvungen Indlemmelse af tyske Elementer. Men vil en Del af Slesvigs Tysk talende Befolkning gerne knyttes til Danmark, vilde jeg anse det som en skæbnesvanger Doktrinarisme at udelukke dem for Sprogets Skyld.

Befolkningens frie Selvbestemmelsesret maa være den nye Tids Løsen. Og kan man ved Grænsereguleringen ordne det saaledes, at tyske Grundejere paa den danske Side bytter Ejendom med danske Grundejere paa den tyske Side, vilde jeg anse en saadan Ombytning for meget ønskelig, selv om den medførte betydelige Udgifter for Danmark.

Det er jo forøvrigt ikke den danske Regerings, men de sejgt kæmpende danske Sønderjyders Ønsker, som der i denne Sag i første Række burde tages Hensyn til. Heldigst vilde det være, hvis vi under Fredsforhandlingerne lod et nationalt Samlingsministerium afvikle de af Krigen fremkaldte Spørgsmaal.

Min Mening om Kærnepunktet i den Agitation, der nu skal rejses i Danmark, er samlet i det mig sendte Opraabs med spærret Skrift trykte Sætning blot med Ordet Sønderjylland i Stedet for Nordslesvig.

»Sønderjylland maa genforenes med Danmark i den Udstrækning, dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve«.

Med venlig Hilsen og Højagtelse
A. Peschcke Køedt.

F.S. Jeg sender Prof. Høffding en Kopi af Brevet.

Dr. Mackeprangs arkiv.

26.

Professor, dr. phil. Hans Olrik til dr. M. Mackeprang.

d. 18. oktober 1918.

Jeg tiltræder ubetinget ovenstående, men mener, at det foreløbig er bedst for os, om andre, navnlig Sverige og Norge, vil

tale Nordslesvigs sag, og at dette opråb endnu ikke bør offentliggøres.

Hans Olrik

Dr. Mackeprangs arkiv.

27.

Godsejer J. Wedell-Neergaard til dr. M. Mackeprang.

Svenstrup, Borup, d. 18. oktober 1918.

Kjære Dr. Mackeprang.

I Tilslutning til mit Telegram af i Gaar vil jeg gjerne fremsætte følgende:

Udkastet til Opraabet om en Opfyldelse af Pragerfredens § 5 er jo rettet til det tyske Folk, og der kan heri — hvad jeg ikke har været opmærksom paa — ligge en Opfordring til, at Tyskland og Danmark afgjør Sagen ved et Arrangement dem alene imellem. Noget saadant kan imidlertid ikke lade sig gjøre i Øjeblikket uden Fare for vor Stilling til Ententemagterne, og, smaa som vi er, maa vi se os for til begge Sider, før vi handler. Det nordslesvigske Spørgsmaal ønsker jeg absolut afgjort i Overensstemmelse med den Aand, der gaar igjennem »Opraabet«. Men Løsningen bør søges under den almindelige Forhandling om Nationalitetsforholdene i Evropa, der antagelig maa komme, naar Verdenskrigen er endt og Fredsforhandlingerne indledet. Og jeg haaber, at Tyskland og Danmark da maa kunne enes saa nogenlunde om en Afvikling.

Jeg har aldrig før været i det Tilfælde at maatte tilbagekalde min Underskrift og er meget ked over at have maattet gjøre det overfor Dem. Men jeg haaber, at De vil kunne forstaa mine Betæneligheder og Bevæggrunde. Om Hensigten med Opraabet virkelig har været at fremkalde en Særaktion, ved jeg ikke. Men herom skal jeg ved Lejlighed søge mundtlig Besked hos Dem. Under alle Omstændigheder er det nordslesvigske Spørgsmaal nu rejst saaledes i den inden- og udenlandske Presse, at det næppe vil blive glemmt ved det tilstundende Verdensopgjør, og jeg kan ikke se rettere end, at vi derved maa kunne modsætte os,

hvad vi mener, at der i dette Spørgsmaal strider mod Ret og Billighed overfor et slaget Tyskland.

Deres ærbødige

J. Wedell-Neergaard

Dr. Mackeprangs arkiv.

28.

Højskoleforstander Holger Begtrup til dr. M. Mackeprang.

Frederiksborg Højskole, d. 19. oktober 1918.

Hr. Direktør Dr. phil. M. Mackeprang.

Da jeg ikke er klar over Betimeligheden af en Erklæring som ovenstaaende fra Privatfolk, ønsker jeg ikke at være Underskriver.

Deres ærbødige

Holger Begtrup

Dr. Mackeprangs arkiv.

29.

Højskoleforstander Thomas Bredsdorff til dr. M. Mackeprang.

Roskilde Højskole d. 19. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Naar jeg endnu ikke har sendt Dem min Tilslutning skriftlig, skyldes det en Samtale med Forstander Jac. Appel kort efter vor Telefon Samtale, hvor Appel mente, vi burde afvente mulig Udtalelse fra H. P. Hanssen. Der kom jo — som De naturligvis ved — Brev fra ham den 16. Oktober.

Jeg bad udtrykkelig Appel søge Dem, hvad han ogsaa lovede, for at meddele Dem sit Syn paa Sagen.

Hvis der imidlertid ikke foreligger noget, som maa ændre Redaktionen af den Udtalelse, De sendte mig, vil jeg gerne være med. Men er Situationen ikke overhovedet ændret med Artiklen i Politiken (17. Okt.) og den Tilslutning, som dens Principper synes at faa overalt i de Blade, der har udtalt sig om den? At

den er et Udtryk for den almindelige Opfattelse Landet over — og kun maaske vil møde Modsigelse i København — føler jeg mig temmelig sikker paa.

Deres ærbødige

Thomas Bredsdorff

Dr. Mackeprangs arkiv.

30.

Lensgreve Mogens Krag Juel Vind Frijs til professor Aage Friis.

Frijsenborg, Hammel d. 19. oktober 1918.

Herr Professor.

Idet jeg takker for det modtagne Brev, tillader jeg mig følgende Bemærkninger. Tiden for en Tilkjendegivelse om Danmarks Stilling til det slesvigske Spørgsmaal synes jeg ikke endnu er kommet. Naar Fredsforhandlingernes Tidspunkt er fastsat, bør Danmark til samtlige Magter, der deltager i disse, sende en Tilkjendegivelse af, at Danmark forventer, at ogsaa det slesvigske Spørgsmaal tages op til Drøftelse paa den af Præsident Wilson angivne Basis af Folkenes Selvbestemmelsesret.

Afset fra, at jeg overhovedet ikke finder den projekterede Henvendelse beleilig, skal jeg bemærke, at jeg ikke finder tredje sidste Stykke heldigt. Udtalelsen om, at den i videste Udstrækning yder dette Mindretal Sikkerhed for dets nationale Rettigheder i den nye Tids Aand, kan og vil sikkert give Anledning til forskjellig Fortolkning og til fremtidig Strid. En Ordning som den af Bismarck efter 1866 antydede, og som af min Fader er mig meddelt, gik ud paa, at naar Grændsen var fastsat, skulde de to Stater gjensidig være forpligtede til i en vis Afstand nord og syd for denne, at overtage de Eiendomme og Forretninger, hvis Indehavere havde stemt modsat det opnaaede Resultat. De der ikke benyttede sig heraf, havde tabt Retten til senere Beklagelse.

En saadan Ordning forekommer mig langt mere betryggende

for en fremtidig venskabelig Udvikling af Forholdet mellem de to Lande.

Med største Agtelse

M. Krag Juel Vind Frijs.

Aage Friis' arkiv.

31.

Statskonsulent Fr. Hansen til dr. M. Mackeprang.

Askov d. 19. oktober 1918.

Hr. Direktør, Dr. Mackeprang.

Uagtet der er enkelte Udtryk i den fortrolige Skrivelse angaaende Nordslesvig, som jeg kunde have ønsket lidt anderledes, saa er jeg dog saa glad ved det fremsendte, at jeg meget gerne vil være Medunderskriver.

Med Højagtelse

Fr. Hansen

Dr. Mackeprangs arkiv.

32.

Museumsdirektør, dr. phil. Sophus Müller til dr. M. Mackeprang.

Prindsens Palais, d. 19. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang.

Jeg tillader mig herved at anmode om, at min Underskrift paa Adressen om Slesvig bliver strøget, saaledes at jeg ikke bliver Medunderskriver.

Ærb.

Sophus Müller

Privat!

Kjære Dr. M.

Grunden er, at jeg ikke syntes om den, men gik med, fordi »man« nu vilde det saaledes. Nu har jeg faaet at vide, at det ikke er »man«, men en nærmere Kreds, som staar for Adressen, og saa vil jeg ikke være med.

Deres hengivne

S. M.

Dr. Mackeprangs arkiv.

33.

Hr. professor, dr. Wilhelm Johannsen til dr. M. Mackeprang.

Botanisk Have, d. 20. oktober 1918.

Kære Direktør, Dr. Mackeprang.

Enig med Dem i Haabet og for saa vidt i Princippet, tror jeg dog ikke, at der kan komme noget godt ud af den paatænkte Adresse, men ser Farerne derved. Vel har Prof. Høffding beroliget mig noget, men andre indsigtfulde Mænd har kun bestyrket mig i min Frygt — og derfor vil jeg ikke kunne være Medunderskriver.

Deres hengivne

W. Johannsen

Dr. Mackeprangs arkiv.

34 a.

Professor Aage Friis til lensgreve Mogens Krag Juel Vind Frijs.
Fortroligt.

Sortedams Dossering 69, København Ø, d. 21. oktober 1918.

Hr. Lensgreve Frijs.

Jeg takker for Deres Bemærkninger i Anledning af Opraabet og skal tillade mig at udtale følgende:

Det maa efter min og Indbydernes Mening bero paa den ansvarlige Regerings Skøn, hvorvidt Fremkomsten af et saadant Opraab er belejligt og rigtigt. Formaålet med dets Udsendelse har fra min og de andres Side været paa en Gang at give Udtryk for danske Mænds og Kvinders Ønske og om muligt at sætte en Bom for den uforsvarlige Agitation for en Ejdergrænse eller lignende, der systematisk drives af visse Kredse herhjemme. Vi ønsker, at det nordslesvigske Spørgsmaal — saa vidt det danske Folk faar Lov til at bestemme det — skal løses udelukkende i dansk Interesse i Forstaaelse med begge kæmpende Magtgrupper og ikke eensidigt i Forstaaelse med een af dem; kun saaledes vil vor Fremtid være betrygget. Lige saa lidt som Spørgsmaalet har kunnet rejses eller røres tidligere under Krigen, da dette vilde kompromittere vor Neutralitet, lige saa lidt bør Spørgsmaalet

løses nu saaledes, at vi paatager os fremtidige Forpligtelser til den ene eller den anden Side. Vi kan ikke »til Tak for Nordslesvig« i nogen Form binde os til Tyskland, men vi kan heller ikke som Erkendtlighed for en Hjælp fra Ententen stille os i et varigt fjendtligt Forhold til Tyskland, saaledes som det jo øjensynligt hidsigt tilstræbes, at vi skal gøre nu, da den militære Fare er forbi. Vi maa se ud over Øjeblikket og ønske, at en ny Grænse-regulering maa efterlade sig saa lidt Bitterhed i det tyske Folk som mulig og ikke fremkalde Ønsket om en ny Revanche, naar Tyskland, hvad selvfølgelig vil blive Tilfældet før eller senere, kommer til Kræfter igen.

Den lykkeligste Ordning vil være, at den nye tyske Regering besvarer det Krav, som Hanssen-Nørremølle paa Nordslesvigernes Vegne vil rejse, med en principiel Indrømmelse, som Nordslesvigerne kan være tilfreds med, og som den danske Stat principielt kan acceptere, d. v. s. en Grænselinje, der saa vidt muligt giver os alt, hvad der er dansk i Slesvig og saavidt muligt ikke mere. Den praktiske Udformning og Stadfæstelse maa ske som Led i den almindelige Fred og selvfølgelig ikke ved en eensidig tysk-dansk Overenskomst.

Den her udviklede Tankegang deles i et og alt af H. P. Hanssen og eenstemmigt af den nordslesvigske Vælgerforenings Tilsynsraad, der for faa Dage siden har taget Stilling hertil, og om hvis Anskuelser der er bragt mig en skriftlig formet Udtalelse.

Med Hensyn til et fremtidigt tysk Mindretal Nord for Grænsen, tænkes der ved de Udtryk, der er brugt i Opraabet, aldeles ikke paa »Garantier« eller Aftaler overfor Preussen af den Art, der fra tysk Side krævedes efter 1866. Mindretallet maa selvfølgelig have de nationale Rettigheder, som vi har klaget over ikke blev tilstaaet Nordslesvigerne; men Garantierne overfor eventuel Forurettelse maa naturligvis gives »i den ny Tids Aand«, d.v.s. ved de Sikringer, der ved den almindelige Fredsslutning overhovedet gives nationale Mindretal i Henhold til Selvbestemmelses- og Voldgiftsprincipper. Om en speciel dansk-tysk Garantibestemmelse kan her jo ikke blive Tale. Jeg er enig med Dem om, at en gensidig Udkøbning etc. maa finde Sted, men da det tyske

Mindretal (ca. 25.000 af ca. 175.000) findes spredt over hele Nordslesvig, særlig i Byerne, vil det ikke kunne fjernes ved saadanne Foranstaltninger.

Bismarck har — efter hvad der fremgaar af de bevarede Akter — ikke fremsat nogen Antydning af, at »Mindretalsvanskeligheder« kunde fjernes paa den ovenomtalte Maade. Han vilde have de for os højst ubehagelige »Garantier«, som vi med Rette maatte afvise.

Med udmærket Højagtelse
Deres ærbødige

Kopi i Aage Friis' arkiv.

34.

Godsejer J. Wedell-Neergaard til dr. M. Mackeprang.

Svenstrup, d. 22. oktober 1918.

Kjære Dr. Mackeprang.

Jeg har i Krigens første Aar ført en Dagbog, som jeg betroede min Mening om mange forskellige Ting, navnlig af udenrigs-politisk Art. Da Kringen imidlertid trak ud, blev jeg træet af at gjøre mine Optegnelser, og først for c. 3 Uger siden, da der begyndte at vise sig Fredstegn, tog jeg paany og nærmest efter Opfordring Arbejdet op paany. Da jeg nu synes, at jeg skylder Dem nærmere Oplysning om Tilbagedragningen af mit Navn under Opraabet om Slesvig, synes jeg ikke, jeg kan gjøre det paa en bedre Maade end ved at sende Dem, hvad jeg, om jeg saa maa sige, i mit Lønkammer har sagt om det sønderjydske Spørgsmaal, saaledes som det stiller sig for mig i disse Dage.

Fjernt fra politiske Forbindelser i Hovedstaden, sidder jeg herude paa Landet om Aftenen og fantaserer om alle Krigens Problemer og fæstner i Fart mine Tanker til Papiret. Disse Tanker er ingenlunde Visdomsord, men for min personlige Stilling til de forskellige Spørgsmaal har de jo altid nogen Værdi. Adskillige er de Sider, som jeg i den svundne Tid har fyldt med Betragtninger over det sønderjydske Spørgsmaal — denne Danmarks største Sag — og flere vil nok følge efter.

Jeg beder Dem nu med venlig Overbærenhed at ville gennemlæse medfølgende Blade og efter Afbenyttelsen sende mig dem tilbage.¹⁾

Deres ærbødige

J. Wedell-Neergaard

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ De omtalte blade findes ikke vedlagt.

35.

Statskonsulent Axel Appel til dr. M. Mackeprang.

p. T. Kjøbenhavn d. 23. oktober 1918.

Hr. Direktør, Dr. phil. Mackeprang.

Foranlediget ved Deres Forespørgsel vedrørende den mig tilsendte Henvendelse angaaende det nordslesvigske Spørgsmaal skal jeg herved meddele, at jeg er villig til at underskrive nævnte Henvendelse. Jeg tillader mig iøvrigt at bemærke, at jeg finder, at Udtrykket: »Vi vil ikke ved vort Ønske om det danske Nord-slesvigs Genforening med Danmark træde det tyske Folk for nær« er ganske overflødig, og at det burde udelades.

Deres ærbødige

Axel Appel. Statskonsulent.

Dr. Mackeprangs arkiv.

36.

Professor Aage Friis til rigsdagsmand H. P. Hanssen.

Sortedams Dossering 69, Kjøbenhavn Ø, d. 23. oktober 1918.

Onsdag d. 23. 10. Morgen.

Kære Hanssen!

Tak for Dit Brev af 17/10, der kom mig i Hænde Mandag Aften d. 21/10. Meddelelse om Vælgerforeningens Stilling er ogsaa kommet til mig gennem H. Jepsen Christensen, der optraadte her meget klogt, i nøje Tilslutning til Dig.

Opraabet ligger foreløbig med ca. 60 vidt forskellige frem-

ragende Mænds Underskrifter. Det er endnu ikke udsendt til en større Kreds af Hensyn til den uklare Fredssituation og paa Grund af Forhandlinger fremkaldt ved en hidsig Modstand mod dets Fremkomst. Denne er for det første rejst af de ejderdanske Kredse, hvis Anskuelse gennem Kidde har nogen Tilslutning i det politiske Højre, der af H. L. Møller har krævet, at Opraabet ikke maatte komme frem, hvad han ikke gik ind paa. I Højres Rigsdagsgruppe er der stor Splid, da de fleste under Ledelse af Johan Knudsen stiller sig fornuftigt. Nationaltidende tager skarpt Standpunkt mod Ejdermændene. Clausen offentliggør nu flere Artikler der. H. L. Møller holder fast sammen med H. V. Clausen, M. Mackeprang og mig. J. C. Christensen og N. Neergaard har ikke rejst Indvendinger mod Regeringens Politik. De har faaet meddelt dit Brev af 17. ds. De er som sædvanlig ængstelige overfor den nationalistiske Agitation og imod Opraabet, fordi det ved at udtrykke Ønsket om et godt Forhold til Tyskland vækker Vrede i Ententekredse. Ententegesandterne søges ophidset af Folk som Kidde, Vilh. la Cour, Collin etc., »København« med Harald Nielsen etc. og andre af Foss' Blade er ikke fremmed for denne landsskadelige Agitation. Meget vanskelige Forhandlinger har været ført om Opraabet. Det ligger nu til efter Afholdelsen af lukket Rigsdagsmøde i Dag, eventuelt til efter Din Tale i Rigsdagen. Et Eksemplar i dets endelige Form med Underskrifter er vedlagt.

Mine Tanker om den bedste Udvikling er følgende: Der bør fra tysk Side efter Din tale i Rigsdagen fremkomme en principiel Indrømmelse af Nordslesvignernes Ret og af en Grænse, som I kan være tilfreds med, samt af Afstemning. Økonomiske og andre Betingelser udover Deltagelse i Statsgælden etc. bør ikke opstilles; de kan — af mange Grunde — ikke antages her. Der maa komme en simpel Meddelelse om Tysklands Vilje til en national Grænseregulering, men den endelige Afgørelse maa ikke kræves ved dansk-tysk Overenskomst, men henskydes som Led i den almindelige Fred. Hvis Grænsen er saaledes, at baade Nordslesvignerne og vi er tilfredse, vil Ententen meget vanskeligt kunne paatvinge os en unational Grænse eller Vilkaar, der kompromitterer Danmarks Fremtidsforhold til Tyskland. Men

Spørgsmaalet er jo nu foreløbig, om Du kan faa den tyske Regering til en klar Indrømmelse af, at den vil give Eder en national Grænse; sker det ikke, vil det være Vand paa vore Ejdermænds Møller. De ønsker at faa Nordslesvig ved Magt og ikke med det gode.

Der udsprede vilde Rygter via Ententens Gesandtskaber om en paatænkt tysk-dansk Traktat med forrykte Betingelser, Afstaaelse alene af Haderslev Amt etc. Det er kommet ud, at Du har sendt Meddelelser til mig, og Du skildres i disse Kredse som arbejdende for tyske Interesser! De uforstaaelige Meddelelser i tyske Blade om en dansk Note til Tyskland har vakt megen Opsigt. Hvor stammer de fra? Pas paa, at Dine mundtlige Udtalelser ogsaa om mine Breve ikke misbruges. Der er fuldt af Spioner alle Vegne.

Der er nogen Tvivl, om det er klogt nu at offentliggøre Opraabet. Du vil have set, at hele den danske Presse har indeholdt Artikler, der ikke tillader mindste Tvivl om det danske Folks Stemning, saa for saa vidt behøves ikke mere.

Onsdag d. 23. Aften. Hvis Du paa noget Tidspunkt maatte finde det nødvendigt, at jeg kom til Berlin, bør Du skrive motiveret derom, thi uden særlig Grund vil jeg foreløbig ikke tage derned.

Torsdag d. 24. Eftermiddag. Medd[elelsen] om Din Tale er kommen, men ganske kort, saa vi kan ikke overse den.

Du vil af Bladene have set den Resolution, der vedtoges i det lukkede Rigsdagsmøde. Den ikke offentliggjorte Del (der af Scavenius bliver meddelt alle Diplomater) udtalte Tilslutning til, at Regeringen søger det nordslesvigske Spørgsmaal løst i Overensstemmelse med Nationalprincippet, Folkenes Selvbestemmelseret og i Forstaaelse med begge Magtgrupper. Der var ikke et Ord til Forsvar for Ejderprogram eller sligt, Kidde etc. . . Kun kom fra Højre uklar Ængstelse for at gøre noget som helst, da Ententen vilde blive fornærmet. Rigsdagen staar fast bag ved Regeringen, hvad dog ikke vil hindre Wühleri i Foss' Blade. J. C. Christensen støttede bestemt Regeringen.

Nu udsendes i Eftermiddag Opraabet til ca. 800 Mænd og

Kvinder. Siden afgøres det, om det skal offentliggøres eller blot overleveres til Rigsdag og Regering.

Jeg venter Brev fra Dig, naar der er noget og meddeler Dig, hvad der er her fra.

Vi venter egentlig, at der vil være længe igen, før Freden kommer. Der er højst hadsk Stemning i Ententekredse.

Hjærtelig Hilsen. Die Bäume treiben Knospen, und alle Welt hofft.

Din hengivne

Aage Friis

H. P. Hanssens arkiv.

37.

Kaptajn Chr. Blangstrup til dr. Mackeprang.

Strandvej 83 A, d. 25. oktober 1918.

Kære Direktør Mackeprang.

Hvis der forberedes noget i det sønderjyske Spørgsmaal, som jeg kan være med til, lad mig da være med.

Dette har været mit Livs dyreste Indhold fra jeg var Dreng. Naar jeg i 1875, da jeg blev Student, valgte Officersvejen, skyldtes det udelukkende Drengens Haab om en Gang at være med til den tredje slesvigske Krig. Da jeg Aaret efter — som 18 aarig — blev hemmelig forlovet med min nuværende Hustru (Junggreens Søsterdatter) knyttedes jeg med Blodets Baand til dem dernede og har nu i disse mange Aar lyttet efter alt, hvad der kunde bebude Dag. Set og oplevet meget dernede i de mange Aar har jeg naturligvis, og de allerfleste af dem, med hvem Sagen drøftedes, er nu desværre borte, først og fremmest Junggreen, Jessen og Andresen.

Saa fandt min lille Pige under Besøgene hos sin Bedstemoder (der nu for $\frac{1}{2}$ Aar siden døde, nedbrudt ved Sorgen over ikke at kunne faa Lov til at komme over Grænsen til sin Datter her for at søge Lægehjælp) sin Ven dernede. Han blev pint og brutalt behandlet af Forbryderbanden som Soldat — men det er en lang Historie at fortælle. Det endte med Gasforgiftning paa Somme-Fronten, langvarigt Hospitalsophold, Kassation og i sidste Øjeblik paany taget for at sendes til Fronten, Flugt over Grænsen —

og nu lykkelig gift med mit Barn herhjemme, men Forretning o.s.v. i Aabenraa prisgivet.

Jeg havde ventet, at vi ikke kunde undgaa at komme med og stillede mig derfor straks til Disposition for Krigsstyrelsen. Jeg har da ogsaa i disse Aar været »indkaldt« til aarlige Instruktionskursus, og trods mine 60 Aar føler jeg mig fuldt mobil til at føre den Afdeling, jeg skal have Kommandoen over ved Mobilisering, selv om det skulde blive i Skyttegravene.

Og i disse tunge Aar har det været en Lykke for mig, at jeg intet Øjeblik — selv hvor det saa værst ud — har været i Tvivl om, at Forbryderne vilde faa deres Straf. Den Lære har jeg prædiket overalt, hvor jeg saa Modløshed.

Venlig Hilsen

Deres hengivne Blangstrup.

Dr. Mackeprangs arkiv.

38.

Hofjægermester Oscar Brun til dr. M. Mackeprang.

Krogerup pr. Humlebæk, d. 25. oktober 1918.

Jeg kan ikke tiltræde vedlagte Opraab, da jeg ikke føler mig tilfredsstillet dermed. Mine Ønsker gaa i Retning af at faa Sønderjylland tilbage til Eideren, vort gamle danske Land, som ved Vold er blevet os berøvet.

O. Brun.

Dr. Mackeprangs arkiv.

39.

Pastor emeritus N. C. Dalhoff til dr. M. Mackeprang.

Fiolstræde 28, d. 25. oktober 1918.

Det gør mig ondt at maatte svare, at jeg savner en Udtalelse om, at der skal skabes lignende Sikring for de danske Mindretal, der ikke vil komme under Danmark, ligesom jeg ser idetmindste eet Navn, som jeg anser for uheldsvangert. Jeg mener derfor ikke at kunne underskrive Henvendelsen, skønt jeg i mit eget Blad »Arbejde adler« udtrykker ret lignende Tanker.

N. Dalhoff.

Dr. Mackeprangs arkiv.

40.

Professor A. B. Drachmann til dr. M. Mackeprang.

Ellinorsvej 38, Charlottenlund.

d. 25. oktober 1918.

Kjære Dr. Mackeprang.

Hermed min Tilslutning til Udtalelsen om Nordslesvig. Jeg har ganske vist Betænkelighed ved Kravet om Folkeafstemning, af den simple Grund at det, hvis det gennemføres, under de nuværende Forhold kunde føre til, at vi fik for meget, hvad vi senere kunde komme til bittert at fortryde. Jeg vilde derfor have foretrukket en forsigtigere Formulering, f. Ex. noget med »paa Grundlag af en Afstemning«; men jeg har trøstet mig med, at Ordet »Nordslesvig« dog ialtfald indeholder en Begrænsning, som forhaabentlig vil forhindre, at en eventuel Afstemning udstrækkes til Omraader, som vi helst maa være fri for at have at gøre med.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne

A. B. Drachmann.

Dr. Mackeprangs arkiv.

41.

Professor, dr. med. Edvard Ehlers til dr. M. Mackeprang.

København, d. 25. oktober 1918.

Hr. Direktør, Dr. phil. Mackeprang.

Jeg takker for det venlige Hensyn, der er vist mig ved Tilsendelse af Udkast til en Adresse om det slesvigske Spørgsmaal. Men jeg anser enhver Drøftelse af de fremtidige Grænselinier i Slesvig for egnet til at splitte det danske Folk.

Den Situation, der i 1866 kunde afgøres ved et Plebiscit, foreligger ikke mere. I Elsass-Lothringen vil der ikke finde Folkeafstemning Sted. Og den Magt, der i 1864 tog noget, den ikke havde Ret til at tage, vil i 1919 intet have at tilbyde os. Hvis Danmark gennem sin lovlige Regering senere stiller sig paa Adressens Standpunkt, og Vestmagterne, som bliver vore virke-

lige Velgørere, retter sig efter Danmarks Ønske, da bliver der utvivlsomt oprettet en Stødpudestat.

Vor Optræden i dette Øjeblik er baade forhastet og uklog. Vi bør afvente Krigens Afslutning i Ro. Derfor kan jeg ikke have den Ære at tiltræde.

Med ærbødig Højagtelse

Dr. Ehlers.

Dr. Mackeprangs arkiv.

42.

Frk. Henni Forchhammer til dr. M. Mackeprang.

Ingemannsvej 3. B. V. d. 25. oktober 1918.

Hr. dr. fil. Mackeprang.

Idet jeg tilbagesender vedlagte erklæring med min underskrift, vil jeg gerne spørge, om der endnu vil være tid til paa Onsdag at meddele Dem, om bestyrelsen for Danske Kvinders Nationalraad vil godkende, at jeg underskriver mig som formand for dette. Vi skal ha bestyrelsesmøde paa Tirsdag aften. I saa tilfælde maa »sprog lærerinde« helst bortfalde.

Jeg ser, at Sofus Michaelis underskriver sig som formand for Dansk Forfatterforening.

Maa jeg med det samme gøre Dem opmærksom paa det lidet tidssvarende i, at en opfordring som denne udgaar uden et eneste kvindenavn mellem de opfordrende.

Venlig hilsen

Henni Forchhammer.

Har der været rettet henvendelse til fru Julie Arenholt? Hun er formand for Dansk Kvindesamfund.

Dr. Mackeprangs arkiv.

43.

Kaptajn O. Hecksher til dr. M. Mackeprang.

Kvæsthusgade 1, d. 25. oktober 1918.

Uagtet jeg i Hovedsagen kan samstemme med den mig tilsendte Udtalelse om det nordslesvigske Spørgsmaal, beklager

jeg ikke for Tiden at kunne underskrive samme, da jeg anser enhver offentlig Udtalelse om denne Sag for forhastet.

Otto Hecksher.

Dr. Mackeprangs arkiv.

44.

Professor C. V. Prytz til dr. M. Mackeprang.

Hellerup, Skovbrynet d. 25. oktober 1918.

Den sønderjydske Sag har hele mit Hjerte. Desværre kan jeg ikke underskrive den foreslaede Udtalelse. Mine Grunde hertil er følgende.

I Linie 9 tales om det »nordslesvigske« Spørgsmaal. Men Spørgsmaalet er sønderjydske. Det er Sønderjyderne og ikke os, som skal afgøre, hvor Grænsen skal trækkes, selv om den kommer til at tage noget af Mellemslesvig eller andet med.

Linie 10—12 indeholder derfor en Selvmodsigelse, naar de sammenstiller »Nordslesvig« med »fri Afstemning«.

Linie 22—25 taler det tyske Mindretals Sag. Skal vi Danske gøre dette, maa vi med mindst samme Kraft og Tydelighed tale det tilsvarende danske Mindretals Sag, som eventuelt bliver lukkede ude fra Danmark.

C. V. Prytz.

Dr. Mackeprangs arkiv.

45.

Bankdirektør Ove Ringberg til dr. M. Mackeprang.

København d. 25. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. phil. Mackeprang.

Ved hoslagt at tilbagesende den med Deres fortrolige Meddelelse fulgte Blanket, som jeg anmodes om at underskrive, skal jeg meddele, at jeg — paa Grund af det Forløb Sagen har haft — ikke finder det heldigt paa denne Maade at give Udtryk for de Ønsker, som vi sikkert alle nærer i den foreliggende Sag.

Deres ærbødige

O. Ringberg.

Dr. Mackeprangs arkiv.

46.

Professor, dr. phil. Stanislaw Rozniecki til dr. M. Mackeprang.

København, d. 25. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang.

Jeg beklager ikke at kunne tiltræde den mig tilsendte udtalelse. Jeg kan ikke anerkende næstsidste punkt. Jeg undrer mig over, at nogen kan være naiv nok til at tro, at det tyske folk vil lade den nationale retfærdighed ske fyldest, det samme folk, som i aartier gennem sine deputerede har knæsat alle den tyske regerings foranstaltninger til undertrykkelse af ikke-tyske nationer. Der sker nu engang ingen psykologiske mirakler. Derfor magter det tyske folk ogsaa i nærværende øjeblik at aftræde territorium, og kun fornyede nederlag vil kunne bringe det dertil.

Jeg protesterer ogsaa mod sidste punkt, idet jeg ingenlunde er sikker paa, at vor regering og vor rigsdag er i stand til at finde de rette veje. De færreste her i landet har nogen klar opfattelse af, at nationalitetsproblemet kræver et indgaaende studium, der alene er i stand til at lade afskygningerne træde frem, og vore rigsdagsmænd har sandelig ikke foretaget dette studium. Jeg agter ikke paa nogen maade at lade mig fratage min gode ret til eventuelt at optræde oppositionelt.

For at undgaa misforstaaelse bemærker jeg, at jeg ikke tilhører noget politisk parti.

Med højagtelse

Stanislaw Rozniecki.

Dr. Mackeprangs arkiv.

47.

Forfatteren Valdemar Rørdam til dr. M. Mackeprang.

Fuglebakken, Birkerød d. 25. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang.

Det er med den dybeste Beklagelse jeg ser, at De, trods alle Advarsler, har til vide Kredse, udsendt den Erklæring om det

sønderjyske Spørgsmål, som også jeg har modtaget. Selv bortset fra den rent partipolitiske Slutningsfrase, der i denne Sammenhæng virker dobbelt stødende på alle Ikke-Meningsfæller, finder jeg Erklæringen i sin Formulering uheldig og i sit faktiske Indhold ikke blot politisk uklog, men ligefrem skadelig. Uklogt er det at ville fastslå en Grænse for Afstemningen, som vil afskære store danske Mindretal fra at tilkendegive deres Ønsker, farligt at ville fastslå denne Grænse på Forhånd, inden Fredskonferencen, medens Krigen endnu raser, eventuelt i Forståelse med kun den ene krigsførende Part; og direkte skadeligt for vort fremtidige Forhold til Tyskland at afgive dansk Erklæring om Sikring af tyske Mindretals Rettigheder uden samtidig at have tysk Erklæring om Sikring af danske Mindretals Rettigheder; det er en direkte Opfordring til fremtidig Indblanding fra tysk Side, ganske som før. Jeg må derfor forbeholde mig på enhver lovlig Måde at modvirke denne Agitation og kan forsikre Dem, at jeg ikke er ene om med Sorg at finde Deres og så mange andre gode danske Navne under Opfordringen.

Deres ærbødige

Valdemar Rørdam.

Dr. Mackeprangs arkiv.

48.

Redaktør Carl Thalbitzer til dr. M. Mackeprang.

Helsingør, d. 25. oktober 1918.

Idet jeg takker for Henvendelsen, beklager jeg meget at maatte meddele, at da jeg ikke under den foreliggende Verdenssituation skønner det opportunt at udsende en saadan Erklæring, kan jeg ikke give den min Underskrift.

Ærbødigst

Carl Thalbitzer.

Dr. Mackeprangs arkiv.

49.

Professor, dr. med. E. A. Tscherning til dr. M. Mackeprang.

d. 25. oktober 1918.

Jeg anser Deres Udtalelse for saa farlig for dansk nationalt Liv, at jeg ikke vil begaa den For-naa jo-seelse at skrive under. Efter Rigsdagens uldne Manifest og den tydske Udenrigsministers Tale finder jeg, De kan kun gjøre et med Deres Udtalelse, deponeere den i et Arkiv. Jeg har iøvrigt, allerede før jeg fik Skrivelseren, besvaret Manifestet i en lille Artikel til Berlingske Tidende — jeg haaber, den bliver optaget.¹⁾

Ærbødigst

E. A. Tscherning.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ I Berlingske Tidendes Aftenavis for lørdag d. 26. okt. 1918 er optaget en artikel af professor Tscherning med titlen: Det sønderjydske Spørgsmaal. I artiklen taler forf. udtrykkelig om det sønderjydske spørgsmål og ikke om det nordslesvigske. Endvidere understreges nødvendigheden af, at spørgsmålet afgøres af fredskongressen.

50.

Direktør Aage Westenholz til dr. M. Mackeprang.

Magleaas, pr. Birkerød d. 25. oktober 1918.

Med Tak for Henvendelsen ang. en Adresse om Nordslesvigs Tilbagegivelse beklager jeg, at jeg ikke kan underskrive denne Adresse.

Folkenes Selvbestemmelsesret er et godt Grundprincip, men netop derfor bør det ikke indskrænkes med Hensyn til Sproget.

Adressen indeholder desuden et Slags Tillidsvotum til Rigsdag og Regering, som jeg absolut ikke har Tillid til.

Ærbødigst

Aage Westenholz.

Dr. Mackeprangs arkiv.

51.

Lensgreve Frederik Ahlefeldt-Laurvigen, til dr. M. Mackeprang.

Lundsgaard, Kerteminde, d. 26. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Doktor Mackeprang.

Idet jeg takker Dem for Deres Henvendelse, tilbagesender jeg herved den med Henvendelsen fulgte Blanket, behørig udfyldt. Lige fra min Barndom og tidlige Ungdom har den sønderjyske Sag ligget mig paa Hjerte, og jeg er derfor glad ved denne Lejlighed at kunne tilkjendegive mit Sindelag; i alle de mange Aar indtil nu hørte man altid kun de Ord, at man skulde være forsigtig. Jeg vilde være Dem meget forbunden, dersom De ved Lejlighed kunde faa Tid til at meddele mig lidt nærmere om Adressen.

Deres ærbødige

F. Ahlefeldt-Laurvigen

Dr. Mackeprangs arkiv.

52.

Professor, dr. theol. J. P. Bang til dr. M. Mackeprang.

d. 26. oktober 1918.

Jeg er blevet endnu mere betænkelig ved Udtalelsen; kan ikke rigtig overse dens Rækkevidde og beder Dem derfor foreløbig ikke at benytte mit Navn.

Deres ærbødige

J. P. Bang.

Dr. Mackeprangs arkiv.

53.

Professor, dr. theol. J. P. Bang til dr. M. Mackeprang.

d. 26. oktober 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

Som jeg skrev til Dem, har jeg faaet Betænkeligheder; jeg

tvivler paa Berettigelsen og Betimeligheden af dette Skridt. Jfr. f. Eks. Udtalelser i Berlingske Tidende for i Aften.¹⁾

Med venlig Hilsen

Deres ærbødige J. P. Bang.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Se bilag 44 noten.

54.

Forfatteren Sophus Claussen til dr. M. Mackeprang.

Smallegade 2, d. 26. oktober 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

Efter Opfordringen har jeg i Dag sendt min Underskrift paa Erklæringen af de danskes Ønsker m. H. t. Sønderjylland. De Tanker, som her var udtrykte, havde min Sympati og har haft den fra langt tilbage. Alligevel vil jeg ikke nægte, at jeg følte at staa overfor noget enten overflødig eller overilet.

Hvortil skal vore Navne bruges? og naar? Om dette maa jeg være med at bestemme, hvis jeg skal fastholde min Tilslutning.

Det hele Spørgsmaal har ventet saa længe paa sin Løsning, at vi sikkert maa advares imod at forhaste os. Danmark maa kun skaffe sig Venner, ingen Uvenner.

Ærbødigst

Sophus Claussen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

55.

Administrator F. Lassen Landorph til dr. M. Mackeprang.

Frydenlundsvej 25, d. 26. oktober 1918.

Undertegnede ønsker ikke at tiltræde Udtalelsen, den forekommer mig paa flere Punkter at være forfejlet og derfor helst burde tilbageholdes. Denne Sag bør efter min Mening afgøres paa et ganske andet Grundlag end det ved Udtalelsen paatænkte, der nærmest forekommer mig egnet til at skade Sagen.

F. Lassen Landorph

Dr. Mackeprangs arkiv.

56.

Stiftsprovst Hans Lützhøft til dr. M. Mackeprang.

Odense, d. 26. oktober 1918.

Kjære Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

Som Sønderjyde af Fødsel har jeg naturligvis med den største og hjerteligste Interesse altid omsluttet ethvert Haab for det tabte Land og de Danske i Sønderjylland — og saaledes da ogsaa nu, da Mulighederne synes at faa en kraftigere Næring end i lange, lange Tider.

Jeg er derfor ogsaa fuldt enig med Udtalelsen i den tilsendte Adresse om vore Ønsker og vort Haab for Sønderjylland, ligeledes at det kun er det virkelig danske Sønderjylland, vi attraar.

Derimod er jeg ikke saa vis paa, at det i Øjeblikket er just paakrævet eller betimeligt, at der fremkommer en saadan Adresse, i det mindste forekommer det mig tvivlsomt, hvilket ogsaa hænger sammen med, at jeg ikke kan se, til hvem Adressen henvender sig. I Øjeblikket forekommer det mig, at den Udtalelse, der er fremkommen fra Regering og Rigsdag, baade er værdig og fyldestgørende, og ikke i dette Moment trænger til Supplering.

Endnu ønsker jeg at bemærke, at jeg i Adressen, som meget fyldigt taler om, hvilke Hensyn der fra dansk Side bør tages til mulige tyske Minoriteter, stærkt savner lignende Udtalelser til Fordel for mulige danske Minoriteter, der vilde komme under tysk Herredømme, og det er dog fremfor alt den danske Befolkning, vi maa have for Øje.

Naar jeg af disse Hensyn er betænkelig ved at underskrive, forøges mine Betæneligheder end mere derved, at Adressen skal kunne fremkomme paa et hvilket som helst Tidspunkt, og Underskriverne altsaa for Øjeblikket binder sig til at lade denne Udtalelse være et Udtryk for, hvad de netop ønsker at føre frem paa det Tidspunkt, man offentliggjør den.

Dette anser jeg for noget ret vanskeligt for mig at binde mig til, idet jeg mener, at denne Sag overhovedet maner til den største Forsigtighed under Iværksættelsen, og ethvert senere Skridt nøje maa afpasses efter de til den Tid foreliggende Forhold.

I dette Øjeblik kunde jeg egentlig bedst tænke mig en Adresse

sendt til den danske Regering og Rigsdag med en Tak for den værdige og forstandige Maade, hvorpaa man fra dette ansvarlige Sted har handlet nu.

Jeg har ønsket at sende denne Motivering dels af Hensyn til Dem, der har været saa god at sende Adressen til mig, dels af Hensyn til mig selv, vilde jeg endnu en Gang saa stærkt som muligt betone, at Sagen selv har hele mit Hjerte, men netop derfor vil jeg ikke gjerne deltage i noget, som jeg ikke er helt vis paa i Øjebliket kan gavne.

I Haab om, at De vil kunne forstaa mig, selv om De ikke maatte være enig med mig, er jeg med venlig Hilsen

Deres hengivne

H. Lützhøft.

Dr. Mackeprangs arkiv.

57.

Kredslæge J. S. Møller til dr. M. Mackeprang.

København, Bredgade 40^a, d. 26. oktober 1918.

Kære Hr. Dr. Mackeprang!

. . . Ja, der skrives Historie i disse Dage; ogsaa i vor Historie vil dette Aar (eller næste) blive et Mærkeaar — jeg tænker paa Sønderjylland. Jeg har læst H. V. Clausens Artikler i Nationaltidende og glædet mig meget over dem; og heldigvis synes vore hovedløse Chauvinister i de sidste Dage at være blevne mere tamme, men man ved jo aldrig, hvad de kan finde paa og hvormange Ulykker, de kan lave. Men Udtalelsen, som jeg tiltræder, er jo da ogsaa vendt mod 2 Sider — og henvendt til 2 Sider, og de første Underskrivere er jo hentet fra alle Lejre. Og heldigvis synes det kun at være en ringe Del af Højre, der slutter sig til »København« og Konsorters Folk. Alligevel forbløffedes jeg en Dag, jeg traf Professor Fischer (Borgerrepræsentanten, Røntgenologen), da han paa min Bemærkning om, at Prof. Birck havde skrevet en udmærket Artikel i Nationaltidende, og at Højre vel i det hele indtog et lign. Standpunkt, svarede, om jeg da ikke vidste, at Prof. Birck ikke var Højremand.¹⁾ Han var

øjensynligt af den Mening, at »Højre« havde et helt andet Standpunkt i det sønderjydske Spørgsmaal end Prof. Birck — og Underskriverne af dette Opraab.

Venlig Hilsen
Deres hengivne

J. S. Møller.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Den omtalte artikel af professor L. V. Birck stod i Nationaltidende for 15. okt. og hed »Nordslesvig«.

58.

Landsarkivar Georg Saxild til dr. M. Mackeprang.

Viborg, d. 26. oktober 1918.

Kære Mackeprang.

Naturligvis tiltræder jeg adressen. Men lad mig til et fornuftigt menneske sige et fornuftigt ord. I gamle dage kunde man ikke faa folk fra at være Ejderdanske, hvilket var meget kedeligt, nu er alverden i færd med at blive lige saa dogmatiske tilhængere af delingen af Slesvig efter nationalitet. Jeg saa endogsaa i gaar i Politiken, at en saa fornuftig mand som H. V. Clausen var ude med en advarsel mod at tage Flensborg med som dansk ved delingen af Sønderjylland. Det er meget ædelt, men det er dog vist rent ad helvede til. Ærlig talt, tror De, at de allierede er saa taabelige at tillade, at Flensborg med dens flaade-etablissementer bliver i tysk eje, naar der blot er skygge af grund til at lade denne by og opland gaa til den danske side. Herre gud, vi maa dog være lidt fornuftige.

Det jeg vil have Dem til er at virke for, at de danske hysterikere nu ikke kaster sig ind paa en ensidig national løsning af mellemværendet mellem dansk og tysk og gør sig saa beskedne, at de gør undskyldning for hver tysk husmandsparcel de tager med i den danske del. Sæt noget lignende som dette skete: at ententen forlangte Kielerkanalen internationaliseret og trak nordgrænsen for den internationale zone mellem Slesvig og Tønning, hvordan pokker skulde vi saa undgaa at faa tysk land ind under vort herredom?

Bedst var det, om der kunde holdes lidt kæft om Sønderjylland, men det er desværre vel umuligt. Men næstbedst var det, om der ikke blev sagt for mange dumheder og udkastet for mange umulige planer om enkeltheder ved problemets løsning.

Hertil hjælpe De en bekymret fædrelandsven. Amen! Vær saa god at hilse fruene og studenten.

Yours truly

Georg Saxild.

H. V. Clausens arkiv.

59.

Pastor Johan Clausen til dr. M. Mackeprang.

Kronprinsensgade 2, d. 27. oktober 1918.

Hr. museumsdirektør, dr. M. Mackeprang.

Jeg underskrev iforgårs den mig tilsendte udtalelse om »det nordslesvigske spørgsmål«. Ved læsningen af denne undrede det mig straks, at man skrev: »vi ønsker (kun), at hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, forenes med Danmark«, idet jeg mente, der burde stå: »vi ønsker kun, at den befolkning skal komme til Danmark, der taler dansk og vil være dansk, kun det danske Slesvig (Sønderjylland), forenes med Danmark«.

Når jeg trods dette underskrev, var det, dels fordi jeg var enig i, at alt her måtte ske ad frivillighedens vej, dels fordi udtalelsen var udgået fra en række varmhjærtede, fædrelandsindede mænd, hvoraf jeg kendte adskillige, som særlig kyndige i denne sag, og med hvem jeg derfor gjerne vilde slå følge.

Imidlertid er min ovennævnte undren og tvivl stadig vokset, efter at jeg har sundet mig på sagen (svaret forlangtes jo »omgående«); og jeg anser det derfor for rettest at bede Dem om at slette mit navn blandt underskriverne.

Med undskyldning for ulejligheden er jeg

Deres ærbødige

Johan Clausen

Præst for Københavns valgmenighed.

Dr. Mackeprangs arkiv.

60.

Direktør for statsfrøkontrollen Knud Dorph-Petersen til dr. M. Mackeprang.

København, d. 27. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang

Den Udtalelse, som jeg sendte min Underskrift paa G. D., mener jeg, efter det senere fremkomne — bl. a. i Berlingske Tidende for Lørdag Aften d. 26. ds.¹⁾ — ikke bør offentliggøres; jeg skal tilføje, at Professor T. Westermann,²⁾ der ogsaa har underskrevet Adressen, er enig med mig heri og har bedt mig sende Dr. Meddelelse derom.

Ærbødigst

K. Dorph-Petersen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Se bilag 44 noten.

²⁾ Landøkonomen, professor Theodor Westermann. Se desuden bilag 77.

61.

Herredsfuldægtig M. Hammerich til magister H. V. Clausen.

Stege d. 27. oktober 1918.

Kære Magister Clausen.

Da jeg i Går kom ud på Rødkilde, fandt jeg Frede Bojsen i en yderst altereret Sindsstemning. Anledningen var det Opråb angående Nordslesvig, som han lige havde fået. Han mente, at Opråbets Offentliggørelse vilde være Indledningen til en hidsig og for Øieblikket yderst farlig Kamp her i Landet — en Kamp, som tilmed var overflødig, da det sønderjyske Spørgsmål efter alt, hvad der foreligger — vilde blive modnet til en rolig og sund Afgørelse på Fredskongressen. Han så i Opråbet, således som dets Ordlyd var, et Forsøg på at indynde sig hos Tyskerne og en direkte — sandsynligvis af Regeringen inspireret — Aktion mod Entente-Magterne, som dog var dem, vi måtte være Tak skyldige, om vi fik Nordslesvig tilbage. Der var ingen Grænser for de Føl-

ger, som Opråbets Offentliggørelse efter hans Formening kunde få.

Da jeg læste Deres Udkast til Opråbet, så jeg deri kun en Tilkendegivelse af, at det var det danske Nordslesvig, og det alene, som vi ønskede at få genforenet med Danmark. Dertil slutter jeg mig fuldstændig. Bojsen indbefatter Flensborg i sine Ønsker, men jeg forstod, at han selv anså dette nærmest som et fromt Ønske, der næppe blev opfyldt. Blot vilde han ikke »sparke« til Flensborg og tysktalende Egne og Mennesker, som ønskede Forening med Danmark. Men i to andre Passus i Opråbet lagde han noget ind, som jeg ikke har set deri. I Ordene »Der må i videste Udstrækning ydes dette Mindretal Sikkerhed for dets nationale Rettigheder« så han et Tilsagn til Tyskerne om en »privilegeret Stilling«, Tilsagn, som skulde gives dem i Afståelses-Traktaten, og som kunde give Påskud til senere Indblanding fra Tysklands Side.

Over et sådant Tilsagn var han forfærdet, og det nyttede ikke, at jeg forsøgte at fortolke de følgende Ord i Opråbet således efter de (almindelige) Grundsætninger, der måtte blive fastslåede ved den almindelige Fred (for de Rettigheder, der tilkomme de nationale Minoriteter indenfor de forskellige Lande).

Den anden Passus, som gjorde ham ængstelig, var Opråbets næstsidste Stykke, hvori han så et farligt Forsøg på ensidig at gøre sig afhængig af Tyskland, at smigre for dette Land på et Tidspunkt, hvor det og vi var afhængige af de andre Magter.

Bojsen mente, at Opråbet kunde og burde holdes tilbage.

De vilde vise mig en Venlighed ved — også til min egen Beroiligelse at sige mig, om der med »Mindretallets Sikkerhed for dets nationale Rettigheder« er tænkt på eller tilsigtes positive Garantier af speciel Art overfor Tyskland.

Hvis De har Lyst til en Samtale med Bojsen — hvad vist ikke var ubetimeligt, da Rødkilde er en Slags Hovedkvarter for det moderate Venstre — kunde denne måske forenes med et lille Ferieophold for Dem og Deres Kone her hos os.

Deres hengivne

M. Hammerich.

H. V. Clausens arkiv.

62.

Dr. phil. Marius Kristensen til dr. M. Mackeprang.

Askov d. 27. oktober 1918.

Kære Mackeprang.

Det stykke i erklæringen »Der vil nord for den nationale Grænse. . .« falder mig for brystet. Hvorfor er det glemt, at der syd for den nationale grænse vil blive et dansk mindretal tilbage, som de til humaniteten omvendte tyskere naturligvis også vil behandle efter den ny tids grundsætninger (sml. dr. Solfs smukke svar til H. P. Hanssen). Men da så mange kloge mænd har kunnet gå med til denne, efter min mening skæve opfattelse, skal jeg ikke gøre mere vrøvl.

Venlig hilsen

Deres hengivne

Marius Kristensen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

63.

Adjunkt, senere dr. phil. F. Ohrt, Sorø, til dr. M. Mackeprang.

Sorø, d. 27. oktober 1918.

Kære Mackeprang.

Midt i Glæden over de lyse Udsigter i den sønderjyske Sag kommer nu en sørgelig Misklang med Jer Adresse, der modarbejdes af en Del sønderjyske Foreningers Formænd. Det gaar mig som vel mange andre, at vi føler os noget uforstaaende. Jeg vil sige, at Eders Erklæring underskrev jeg kun efter nogen Betænkelighed: Indholdet var jo godt nok, men om Formaålet, om Bru- gen der skulde gøres, meddelte I os intet. Jeg tænkte mig to Mu- ligheder, som iøvrigt ikke udelukkede hinanden:

1) Det skulde udtales stærkt og klart, at vi kun ønsker det dansksindede Nordslesvig. Nødvendigheden af en saadan Ud- talelse, efter hvad Regering(sblad) og Rigsdag allerede har be- tonet, indsaa jeg ganske vist ikke ret, naar der da ikke var Tale om et helt Plebiscit, men Adressen syntes kun sendt til forholds- vis faa.

2) Apostrofen til det tyske Folk kunde lede Tanken hen paa, at I ønskede Sagen ordnet mellem Danmark og Tyskland alene, udenom Fredskonferencen, og altsaa vilde bruge Adressen i Overensstemmelse dermed; dette vilde jeg nødig se. Slutnings-sætningen om, at Regering og Rigsdag maatte bestemme Vejen, beroligede mig dog; og da jeg snart efter saae Regeringsbladet betone: Det bør ske ved Fredskonferencen, følte jeg mig helt lettet.

Men nu kommer »Formændenes« Opraab (de taler vel qua Enkeltmænd, ikke med Fuldmagt fra deres Foreninger?). Og man spørger sig selv: Hvad har disse Mænd imod Jeres Adresse? Er de alle saa forskruede, at de vil have tysksindede Egne med; har man Lov til at paabyrde dem sligt Afsind?? Eller skulde der dog være noget om, at den Brug, I har tænkt Jer af Adressen, kunde underkastes berettiget Kritik? Laa der allerede en lille Modsigelse i, at vi som modne og myndige Personer ønskedes til Underskrivere i en alvorlig Sag, men samtidig dog ikke regnedes for saa modne, at vi kunde faa Mening og Hensigten klart meddelt, — saa er d'Hrr. H. P. Hanssens og Fællers Opraab jo rent ud fornærmeligt. Danske Mænd og Kvinder advares indtrængende mod at skrive under, men maa ikke faa at vide, hvad ondt der da er ved Adressen! Hvad er alt dette for Mystik; hvad skal vi tro om det hele? — Maaske I tænker paa i en ny Henvendelse at oplyse os herom. Hvis dette ikke sker og paa den anden Side intet Tavshedsløfte binder Dig, vilde jeg være glad, om Du engang, naar Du faar Tid til at besvare Spørgsmaalene i mit forrige Brev¹⁾ — eller eventuelt før, nemlig hvis de sidstnævnte Spørgsmaal foreløbig ikke kan besvares — vilde give mig og derigennem andre soranske Underskrivere lidt Oplysning.

Med venlig Hilsen til Familien og Dig, Din hengivne
F. Ohrt.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Et sådant brev er ikke påtruffet.

64.

Kontorchef Hother Ploug til dr. M. Mackeprang.

Rahbeks Allé 32, d. 27. oktober 1918.

Kære Dr. Mackeprang.

Samtidig med Henvendelsen til mig fra Dem m. fl. om det slesvigske Spørgsmaal kom til mig gennem Aviserne Budskabet om Udenrigsminister Solfs Svar paa Hanssen-Nørremøllers Forespørgsel. Under særligt Hensyn til dette Svares Indhold kan jeg ikke finde det rigtigt at underskrive det modtagne Opraab.

Deres ærbødigst hengivne

Hother Ploug.

Dr. Mackeprangs arkiv.

65.

Professor P. K. Prytz til dr. M. Mackeprang.

Lindegaards Tværvvej 1, d. 27. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang.

Tak for Tilbudet om at kunne underskrive den tilsendte Udtalelse om det nordslesvigske Spørgsmaal. Jeg kunde ikke strax tage Stilling til den, da der er væsentlige punkter deri, som jeg er betænkelig ved.

Hvis tysktalende Befolkningsdele af dansk Afstamning stemmer for Tilslutning til Danmark, skal vi, saavidt jeg forstaaer, efter Udtalelsen afvise dem.

Jeg savner en Omsorg for eller dog en Udtalelse om de danske Mindretal, der efter Afstemningen forbliver under Tyskland.

Tilsagnet om Sikkerhed »i videste Udstrækning« for de tyske Mindretal finder jeg betænkeligt, da det vil give Tyskland Lejlighed til Indblanding i danske Forhold.

Jeg forstaaer ikke, til hvilke »praktiske humane Foranstaltninger« til Formindskelse af det tyske Mindretal, der kan sigtes; Flytning af Befolkningsdele eller Dannelse af Enklaver er jo utænkelige.

Vides det, at Danmarks Neutralitet har været truet, siden det skal siges, at Regering og Rigsdag har bevaret Freden for Danmark.

Jeg tænker mig, at Udtalelsen har sin Historie og tager Sigte paa en bestemt Situation, siden den har samlet Navne fra meget forskellige politiske Lejre, hvilket sidste man jo kun kan se paa med Tilfredsstillelse. Men som Medunderskriver vilde jeg savne Kendskabet til de nævnte Forhold, naar jeg har væsenlige Betænkeligheder ved Indholdet.

Naar jeg har tilladt mig at fremføre det ovenstaaende, er det ikke, fordi jeg tillægger det nogen Vægt, om mit Navn er med eller ej; men det sker for at forklare, hvorfor jeg ikke kan være med her, skønt det gælder Danmarks Livssag, og hvor saa mange gode danske Mænd udtaler sig. At jeg respekterer Paategningen »Fortroligt« er en Selvfølge.

Deres ærbødige

K. Prytz.

Dr. Mackeprangs arkiv.

66.

Hr. professor, dr. med. E. Schmiegelow til dr. M. Mackeprang.

Nørregade 18, d. 27. oktober 1918.

Hr. Direktør Mackeprang.

Da jeg igaar underskrev den mig igaar tilsendte Erklæring, gjorde jeg det ud fra den Forudsætning, at Erklæringen ikke vilde møde Opposition fra sønderjydske Kredse og Mænd og Kvinder, som stod disse nær. Da dette viser sig ikke at være Tilfældet, beder jeg, som staar Sønderjyderne og de sønderjyske Foreninger meget nær, Dem om at slette mit Navn,

Ærbødigst

E. Schmiegelow.

Dr. Mackeprangs arkiv.

67.

Hofjægermester Hannibald Sehested til dr. M. Mackeprang.

Broholm, d. 27. oktober 1918.

Hr. Museumsdirecteur Mackeprang.

Jeg kan ikke tiltræde den mig tilsendte Udtalelse om det nordslesvigske Spørgsmaal, da der er flere Punkter i den, hvorom jeg har en anden Mening.

Med særlig Agtelse

Hannibald Sehested.

Dr. Mackeprangs arkiv.

68.

Professor, dr. phil. Johannes Steenstrup til dr. M. Mackeprang.

d. 27. oktober 1918.

Kjære Museumsdirektør.

Jeg studsede ved at modtage det trykte Brev og Henvendelsen. Jeg underskrev den sidste for en fjorten Dage siden, fordi jeg selv var greben af en brændende Længsel efter, at Folket tog et Skridt. Efter den Tid har Rigsdagen taget Sagen i sin Haand, og paa et Møde paa Ny Carlsberg — hvor jeg var hindret i at komme tilstede — blev Resultatet, saaledes som den kyndigste Hjemmelsmand angav for mig, at Henvendelsen opgaves. Nu tilsendes mig det trykte Brev med den fra den vestindiske Sag uhyggelig bekendte Paaskrift »fortrolig«, medens samtidig H. V. Clausen, der var nævnt for mig som en af Henvendelsens Fædre, offentlig udtaler sig om Enkeltheder paa en Maade, som jeg bestemt tager Afstand fra.

Dette er mine Tanker, uden at jeg siden Brevets Modtagelse har talt med nogen derom, og mine som jeg synes berettigede Følelser.

Venligst

Joh. Steenstrup.

Dr. Mackeprangs arkiv.

69.

Stiftsprovst Henry Ussing til dr. M. Mackeprang.

Fiolstræde 8, d. 27. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Den tilsendte Udtalelse kan jeg ikke faa mig til at underskrive, dels fordi der er enkelte Sætninger, jeg ikke helt kan godkende, dels fordi jeg ikke synes om at udlevere mit Navn til andres Benyttelse, naar man ikke faar at vide, hvortil og hvornaar det skal ske. Jeg skulde da ogsaa tro, at der ikke er Grund til en Masseudtalelse fra vor Side.

Ærbødigst

Henry Ussing.

Dr. Mackeprangs arkiv.

70.

Adjunkt A. J. West til dr. M. Mackeprang.

Søndag d. 27. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Mackeprang.

Hermed min Underskrift; jeg giver den, fordi jeg er enig i de udhævede Sætninger d. v. s.: altsaa i Hovedsagen.

Derimod savner jeg, at de danske Minoriteter er omtalt i Sammenhæng med de eventuelle tyske; det støder mig stærkt, oprigtigt talt. Dernæst er det væsentligt for mig, 1) at Sagen maatte rejses og er rejst fra sønderjydske Side, og 2) at vor Rolle maa være den at støtte denne Aktion. Efter Hanssen-Nørremøllers Tale er Grænseliniespørgsmaalet jo i Virkeligheden løst, »nordlige Distrikter« kan jo ikke udstrækkes til Slien. Saa skulde Standpunktet have været et andet: nemlig Folkestemningen alene, og saa kunde man have betragtet det nord for Sproggrænsen som givet dansk, det syd for eller Dele deraf som tvivlsomt.

Med venlig Hilsen

Deres A. J. West.

Dr. Mackeprangs arkiv.

71.

Sagfører M. Mandal Bertelsen til dr. M. Mackeprang.

København, d. 28. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

Den af Dem m. fl. udsendte Udtalelse angaaende det sønderjydske (nordslesvigske) Spørgsmaal kan jeg aldeles ikke tiltræde. Jeg maa tvertimod protestere saavel imod dens Indhold som mod den brugte Fremgangsmaade. Det sønderjydske Spørgsmaal skal afgøres i det allerklareste Dagslys.

Deres ærbødige

Mandal Bertelsen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

72.

Kaptajn Chr. Blangstrup til dr. M. Mackeprang.

Strandvej 83 A, d. 28. oktober 1918.

Kære Dr. Mackeprang.

Tilgiv mig — men dette er slet ikke noget for mig. Først og fremmest nærer jeg en saa dyb Mistillid til vor nuværende Regering efter den Plet, den har sat paa Danmarks Navn ved Salget af Vestindien, at jeg aldrig vilde betro Forhandlinger om Sønderjylland til den. Den Naadehandling, vi maaske vilde opnaa derved, er ikke det, vi skal have.

Men dernæst mener jeg rigtignok, at det bliver den kommende Fredskongres, der skal afgøre vort Mellemværende med Tyskland, diktere den ydmygede Røverstat sine Betingelser. Dog skulde der blandt disse være den, at vor Ret er vor naturlige Grænse, Ejderen, saa kan vi vel gøre den Pligt, der skal følge dermed. Og forhaabentlig vilde vi vel derigennem faa den Opstrammer, vor Nation saa højlig tiltrænger, og som selve Krigen altsaa ikke gav den — saa faar vi Bod for vore Synder under Krigen, de er mange og store.

Venlig Hilsen

Deres hengivne

Blangstrup.

Dr. Mackeprangs arkiv.

73.

Grosserer Alfred S. Blom til dr. M. Mackeprang.

V. Boulevard 18 B, d. 28. oktober 1918.

Herr Dr. M. Mackeprang.

Ved min Hjemkomst fra en Rejse finder jeg Opfordringen til at underskrive en Adresse om Nordslesvig, og da Kuverten skal sendes til Dem, retter jeg mine Udtalelser til Dem.

Selv om der er foretaget nogle Rettelser i den første ubegribeelige Form, hvori Adressen forelaa, kan jeg bestemt ikke underskrive den.

Ganske vist mener jeg, at det nordslesvigske Spørgsmaal interesserer mig lige saa stærkt som D'hr. Underskrivere, men jeg er dog fremfor alt dansk og neutral. Jeg føler mig overbevist om, at Adressen baade er malplaceret overfor Tyskland og overfor Ententen, selvom førstnævnte Lande maaske nok gerne saa, at vi hjalp det til en Ordning nu.

Der findes jo i dette Land en ulyksalig Hang til at lave og underskrive Adresser, men medens det er forholdsvis uskyldigt i mange Tilfælde, som f. Eks. den sidste Adresse om Salg af Ejendomme til Fremmede, foranlediget ved at vistnok højest en halv Snes saadanne solgtes til Nordmænd! saa er det en anden Sag med denne Adresse, som kan faa skæbnsvangre Følger baade udadtil og indadtil.

Der turde saa vist overhovedet ingen Grund være til at røre paa sig nu, langt snarere forekommer det mig, at der er Grund til at være stille om dette Spørgsmaal i disse Tider, og dette saa meget mere, som det turde være selvindlysende, da Nationalitets Spørgsmaalet er sat til Højboards, at Spørgsmaalet vil blive løst inden længe efter dette Princip, og andet ønsker D'hr. Underskrivere heller ikke.

Det er aldrig for sent at gøre en Fejl god igen i ethvert Fald ved en Undskyldning, men i det foreliggende Tilfælde er det saa heldigt, at Fejlen kan rettes, inden den foreligger officielt, ved at opgive Adressen, og det haaber jeg som dansk Mand maa ske.

Med Højagtelse

Alfred S. Blom.

Dr. Mackeprangs arkiv.

74.

Billedhugger Ludvig Brandstrup til dr. M. Mackeprang.

Valby, d. 28. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Eftersom Forholdene udvikler sig, maa jeg anse det for heldigst, at der ikke foretages nogen Demonstration for at gavne den sønderjydske Sag, og vil derfor om muligt tilbagekalde min Underskrift paa Deres Adresse.

Ærbødigst

Ludvig Brandstrup,
Billedhugger.

Dr. Mackeprangs arkiv.

75.

Redaktør Hans R. Egebjerg til dr. M. Mackeprang.

Svendborg, d. 28. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

I Anledning af hoslagte, der i Dag er modtaget, tillader jeg mig at henstille, at Udtalelsen om det nordslesvigske Spørgsmaal ikke kommer frem for Offentligheden. I hvert Fald ønsker jeg mit Navn slettet. Jeg kan fuldtud billige Adressens Indhold, men da den viser sig ikke at kunne vinde Tilslutning hos alle de Danske, der burde staa samlede om den, og da jeg finder det højst uheldigt, at der i denne nationale Sag skulde konstateres en Splittelse i Folket, ønsker jeg ikke at være med.

Med Højagtelse

Hans R. Egebjerg,
Redaktør.

Dr. Mackeprangs arkiv.

76.

Forstanderinde Thora Esche til dr. M. Mackeprang.

d. 28. oktober 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

Idet jeg beklager, at jeg uden at være tilstrækkelig inde i For-

holdene har givet Tilladelse til at benytte mit Navn som Medunderskrivende af vedlagte Adresse, beder jeg Dem venligst slette mit Navn og tilbagesende mig den af mig underskrevne Erklæring.

Med særdeles Agtelse, ærbødigst
Thora Esche.

Dr. Mackeprangs arkiv.

77.

Forfatterinden Astrid Stampe Feddersen til dr. M. Mackeprang.

Upsalagade 18, d. 28. oktober 1918.

Hr. dr. Mackeprang.

Da jeg har været bortrejst i nogle dage, kan jeg først idag sende mit svar.

Der er ingen, hvem Sønderjyllands genforening med Danmark kan ligge varmere på hjerte end mig, og jeg ønsker også principielt, at grænsen sættes ved sproggrænsen. Men jeg synes, det er Sønderjyderne selv, der må bestemme grænsen, og at en indgriben fra vor side i dette øjeblik ikke kan gavne. Jeg kan derfor ikke underskrive den tilsendte skrivelse, men takker for dens tilsendelse.

Med særdeles agtelse
A. Stampe Feddersen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

78.

Eksportør N. F. Finnemann til professor Aage Friis.

Esbjerg, d. 28. oktober 1918.

Hr. Professor Dr. Cand. phil. Aage Friis, København.

I forskjellige Blade læser man smaa Artikler i denne Tid Angaaende Sønderjyllands mulige Afstaaelse til Danmark ved Krigens Slutning. Kan der dog ikke gøres noget for at standse dette

Skriveri; der var en Artikel forleden af Hr. Højskoleforstander Paulsen omtrent af samme Støbning, og alle disse Indlæg gør nu i Øjeblikket ubetinget Skade baade over for Danmark og Sønderjylland. Samtidig er en Adresse til Underskrift sendt ud, med saa plump et Udtryk i »for ikke at gaa Tyskland for nær«. Man skulde ikke tro, der var danske Folk, der særlig godt kjender Sønderjyske Forhold og vil anmode om at faa saalidt af Slesvig som muligt for ikke at gaa Tyskland for nær. Dette maa dog ordnes paa en Fredskongres og nærmest bestemmes af Ententen, hvor meget eller lidt Tyskland skal afstaa. Enhver dansk Regering maa i Nutiden godt kunde modtage ogsaa Dele af de Tysktalende Slesviger som danske Statsborgere paa en Maade, saa De finder sig hjemme igen og herefter nok skal være tilfreds med at tilhøre Danmark. Tyskland har nu en Gang efter mange Aars tyrannisk Regering faaet Lov til at udfolde sig paa den mest barbariske Maade som tænkes kan. Skulde Danske Folk nu da hjælpe til at faa saa lidt af Sønderjylland tilbage som mulig, da maa jeg sige, at da har al den viste Velvillie over for Sønderjylland herfra været saa falsk, som noget politisk Spørgsmaal kan være, og man skuffer herfra det Sønderjyske Folk som ingensinde før. Vil danske Mænd her kysse Riset, som altid har været ægte tysk Forlangende, eller hvad er Meningen? Selv om man kan ønske nogen Skaansel over for det tyske Folk, saa kan en Tysk Regering med dens ufornuftige Militarisme aldrig knægtes haardt nok, og det Tyske Folk tager ingen Skade, fordi Tyskland bliver godt beskaaren og faar andre Grændser, mere naturlig som hidtil. Der kan ligesaa lidt nu som før stoles paa den Tyske Regering, saalænge De har et Herrehus, der naar alt er i Ro, igen sikkert forlanger en Demokratisk Regeringsform indskrænket, og viger ikke tilbage selv for en Revolution, ligesaa lidt som Socialdemokraterne.

Med megen Agtelse og Hilsen

N. F. Finnemann.

Aage Friis' arkiv.

79.

Frk. Henni Forchhammer til dr. M. Mackeprang.

Ingemannsvej 3, V. d. 28. oktober 1918.

Hr. dr. Mackeprang.

Naar jeg ikke maa læse ordlyden af henvendelsen op ved bestyrelsesmødet, vil jeg hellere helt lade være med at omtale sagen. Tilmed tror jeg det ogsaa rigtigst, da der aabenbart bliver en del strid om spørgsmaalet, ikke at medtage Nationalraadets navn, saa min underskrift bliver staaende, saaledes som jeg sendte den.

Jeg sender Dem en mig tilsendt modopfordring. De har maaske alt set den. Det er jo muligt, at det vilde være det klogeste slet ikke at udsende henvendelsen, det er jo altid kedeligt, naar der kommer strid om saadanne spørgsmaal. Mulig er der ogsaa et og andet, der kunde have været forment noget mere forsigtig, andet der kunde have været klarere, jeg er f. eks. ikke helt klar over, om den »almindelig og lige Stemmeret« skal være efter dansk lov, der giver kvinder stemmeret, hvad jeg synes er af den største betydning her, eller efter tysk stemmeret, der foreløbig ikke har det.

Naar jeg alligevel har skrevet under, er det, fordi jeg mener, at den slags detaillier maa afgøres ved forhandlingerne og ikke foregribes ved en adresse som denne

Venlig hilsen

Henni Forchhammer.

Dr. Mackeprangs arkiv.

80.

Lensgreve Mogens Krag Juel Vind Frijs til professor Aage Friis.

Frijsenborg, Hammel, d. 28. oktober 1918.

Herr Professor Friis.

Hermed undlader jeg ikke at meddele Dem, at jeg igaar har tiltraadt det omredigerede Opraab. Jeg har gjort dette, fordi jeg deler de deri udtalte Ønsker, skjøndt jeg ikke finder Formen helt saa heldig. Jeg savner saaledes en Udtalelse om, at den Sik-

kerhed, der maa ydes de resterende Minoriteter, maa være reciprok.

Med største Agtelse

M. Krag Juel Vind Frijs.

Aage Friis' arkiv.

81.

Overformynder M. P. Friis til dr. M. Mackeprang.

København, d. 28. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

Jeg tillader mig at meddele, at jeg har overvejende Betænkelighed ved at underskrive det slesvigske Opraab, selv om jeg paa Forhaand sympatiserer med dets Indhold. Jeg savner det nærmere Kendskab til Forholdene, som er nødvendigt for at bedømme dette Skridts Opportunitet, og dertil kommer dels at Regeringen og Rigsdagen nu samvirker i denne Sag, dels at Formændene for 5 Foreninger ang. den sønderjyske Sag fraaader Adressens Fremkomst.

Deres ærbødige

Friis.

Dr. Mackeprangs arkiv.

82.

Sognepræst Th. Hansen til dr. M. Mackeprang.

Præstø d. 28. oktober 1918.

Kjære Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Efter senere indgaaet Oplysning, hvorefter det tykkes mig rettest ikke at foregribe Begivenhedernes Gang paa en Maade, man maaske kunde komme til at angre, vil jeg bede Dem betragte min Tilslutning til den Udtalelse, De sendte mig om det sønderjydske Spørgsmaals Løsning, som ikke afgiven.

Venligst Hilsen

Deres hengivne

Th. Hansen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

83.

Skolebestyrerinde Laura Jensen til dr. M. Mackeprang.

d. 28. oktober 1918.

Kære Doktor Mackeprang.

Idet jeg takker Dem for den tilsendte Opfordring angaaende det nordslesvigske Spørgsmaal, sender jeg Dem Blanketten tilbage uden at have udfyldt den. De ved, at jeg nærer et varmt Ønske om Sønderjyllands Genforening med Danmark, men jeg er ikke enig med Dem i, at det vilde være retfærdigt under de nuværende Forhold at lade en Afstemning blive det afgørende i denne Sags Ordning.

Med venlig Hilsen til Dem alle,

Deres hengivne

Laura Jensen

Dr. Mackeprangs arkiv.

84.

Pastor Olfert Ricard til dr. M. Mackeprang.

d. 28. oktober 1918.

Kære Hr. Dr. Mackeprang.

Skønt jeg højlig beklager, at de Andre nu allerede er ude med Mod-Adresse, saa er jeg alligevel ikke overbevist nok i mit Sind til at kunne skrive med under Deres. Men De vil heller ikke finde mig som Mod-Arbejder.

Deres ærbødige

Olfert Ricard.

Dr. Mackeprangs arkiv.

85.

Forfatteren Helge Rode til professor Aage Friis.

Allégade 4 St. København F. d. 28. oktober 1918.

Kære Professor Friis.

Maa jeg overfor Dem fremføre et Par Bemærkninger om den nordslesvigske Adresse. Jeg har faaet den tilsendt og har underskrevet den, da jeg principielt kan give den min Tilslutning.

Men visse Betænkeligheder har jeg unægtelig ved at tage et Skridt, om hvis Betimelighed der er Tvivl, og som staar hen i det Uvisse til Indbydernes Afgørelse.

Ved nu nærmere at overveje Sagen og undersøge Adressens Ordlyd er jeg kommen til det Resultat, at den paa et enkelt Punkt kan rammes af en Kritik, hvis Berettigelse jeg maa indrømme.

Det forekommer mig, at Omhuen for de tyske Interesser tilsyneladende har faaet Overvægt paa Bekostning af de Danske. Her tales om den tyske Minoritet nord for den nationale Grænse, men ikke om den danske syd for. Dette vil Modstandere kunne slaa ned paa med ikke ringe Vægt, og jeg vil neppe være den eneste, der med Fortrydelse vil opdage, at de har sat sit Navn under en Udtalelse, der paa dette Punkt ikke er uangribelig.

Jeg mener, at denne Kritik let vil kunne undgaas ved en kort Tilføjelse eller med et endnu kortere Indskud i Teksten — omtrent saaledes:

»Der vil nord og syd for den nationale Grænse spredt i den danske og tyske Befolkning blive et dansk og tysk Mindretal tilbage . . . Der maa i videste Udstrækning ydes disse Mindretal Sikkerhed for deres nationale Rettigheder o.s.v.«

Hvis Adressens Offentliggørelse ikke er opgivet, vil jeg bede Dem overveje mit Forslag og eventuelt forelægge det for Indbydterne. I modsat Fald beder jeg Dem udelade mit Navn.

Med Hilsen

Deres ærbødige

Helge Rode.

Med Friis' hånd påført brevet: Svaret 28/10, at der ikke bliver danske Syd for Grænsen, og at H[anssen] m. fl. har godkendt Ordlyden.

Aage Friis' arkiv.

86.

Kunstmaleren Niels Skovgaard til dr. M. Mackeprang.

Bakkebo, Frederiksdalsvej, Lyngby, d. 28. oktober 1918.

Hr. dr. Mackeprang.

Den »udtalelse« angående det sønderjyske spørgsmål, til hvil-

ken jeg forleden gav mit navn, underskrev jeg med megen tvivl om dens betimelighed, men gå grund af de gode navne, som stod under opfordringen dertil. Da jeg nu har modtaget en anden skrivelse, som fraråder det, og denne er sendt af de forskellige sønderjyske foreninger, er jeg bleven meget bange for at være kommen med i noget, som kan gjøre skade og beder derfor, om mit navn må blive slettet af underskrivernes liste, hvis dette endnu kan lade sig gjøre.

Ærbødigst

Niels Skovgaard,
Maler.

Dr. Mackeprangs arkiv.

87.

Professor A. M. T. Westermann til dr. M. Mackeprang.

Amalievej 4, d. 28. oktober 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

Foranlediget ved forskellige nylig fremkomne Oplysninger om det slesvigske Spørgsmaal og særlig ved en direkte Henvendelse fra sønderjydske Foreninger, hvis Kompetence til at bedømme, hvad der tjener Sagen bedst, jeg ubetinget maa anerkende, tillader jeg mig herved at meddele Dem, at jeg ikke ønsker mit Navn anført under den Udtalelse, som er mig tilstillet, og som jeg har givet min Tilslutning, fordi jeg i Princippet sympatiserer med det, der er udtalt, men jeg har altsaa nu maattet ændre min Anskuelse om Rigtigheden af, at der i det Hele fremkommer en Udtalelse om Sagen.

Deres ærbødige

T. Westermann,
Prof. v. Landbohøjskolen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

88.

Højskoleforstander Jacob Appel til dr. M. Mackeprang.

Askov Højskole, d. 29. oktober 1918.

Kære Dr. Mackeprang.

Af et Brev fra L. Moltesen havde jeg forstaaet, at efter Rigsdagens Udtalelse faldt Adressen eller Udtalelsen, som jeg underkrev, bort. Men nu ser jeg, at den er udsendt til ny Underskrift i en lidt ændret Form.

Jeg tillader mig i den Anledning at oplyse, at Udtalelsen maa-ske nu vil komme noget utidig efter kyndige Folks Mening, idet den intet nyt har at sige, og idet den let bliver opfattet som en for venlig Henvendelse til Tyskland.

Fra anden Haand er det mig meddelt, at H. N. Andersen har sagt, — hvad jeg formener, De ved — at Udtalelsen positivt skabte Vanskeligheder hos Ententen — og af mange Henvendelser til mig har jeg faaet samme Indtryk, og jeg kunde nævne Folk som bevislig har god Føling med Repræsentanter for Ententen, som f. Ex. Forstander Madsen-Mygdal, Dalum.

Da jeg som sagt efter Moltesens Brev havde faaet det Indtryk, at Udtalelsen efter det paa Rigsdagen forefaldne var lagt tilside, har jeg udtalt dette som min Opfattelse til flere, og jeg har ikke skrevet til Dem derom før nu, da min Hustru har faaet Anmodning om at skrive under.

Vilde De ikke venligst sende mig et Par Ord.

Med venlig Hilsen

Deres hengivne

Jacob Appel.

Dr. Mackeprangs arkiv.

89.

Adjunkt, dr. phil. Hans Brix til dr. M. Mackeprang.

Aalborg, d. 29. oktober 1918.

Kære Hr. Museumsdirektør.

Efter Henstilling fra de sønderjydske Foreninger beder jeg Dem herved annullere mig som Underskriver paa Adressen.

Venlig Hilsen Deres

Hans Brix.

Dr. Mackeprangs arkiv.

90.

Magister H. V. Clausen til herredsfuldægtig M. Hammerich.

København, d. 29. oktober 1918.

Kære Hammerich.

Vær ikke vred over, at jeg svarer meget kort på Deres venlige brev, thi jeg er meget træt. Kunde jeg kommet ned til Møn, vilde jeg have gjort det med stor glæde, men jeg tør ikke være borte fra byen, hvor situationen skifter fra dag til dag, og hvor man dagen igennem er overrendt af mennesker og telefon, hvor man skal fra møde til møde og parlamentere sig frem, og hvor man også skal skrive o. s. v.

Mackeprang har fået et brev fra Fr. Bojsen, der ånder samme sindsstemning, som den De skildrer, og M. vil ved lejlighed svare ham.¹⁾ Ikke han alene, men mange bliver hysteriske i denne tid, hvor alle slags rygter, de mest tåbelige, svirrer i luften. Med »mindretallets sikkerhed« er der ikke tænkt det mindste bindende overfor Tyskland; dette skal ikke have fjerneste skygge af ret til at blande sig i forholdene indenfor den fremtidige danske stat.

Vi har nu 500 gode — ja tildels udmærkede navne på vor adresse, en halv snes faldt fra som følge af en løbeseddel fra Løverne og andre slesvigske foreninger, som måske også er dalet ned på Møn. I morgen har vi et møde med de 60 indbydere af første trin for at tage bestemmelse om adressens offentliggørelse. Muligvis vil den af politiske grunde blive liggende foreløbig

Da jeg ikke har set Deres navn blandt de indkomne, sender jeg Dem et exemplar til underskrift, jeg troede De havde fået, West ved jeg, jeg har sendt.

Deres hengivne

H. V. Clausen.

M. Hammerichs arkiv.

¹⁾ Det omtalte brev er ikke påtruffet blandt de i rigsarkivet beroende Mackeprangske papirer.

91.

Forfatteren Sophus Claussen til dr. M. Mackeprang.

København F. d. 29. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Jeg er enig med de danske Slesvigere og H. V. Clausen i Nationaltidende. Jeg mener, at Henvendelsen i det væsentlige er rigtig, ønsker den læst med venlig Forstaaelse saa vel af Ententen som i Berlin. Man skal hos de første forstaa, at vi kræver vor Ret, men frabeder os farlige Æventyr, og hos de andre . . . nøjagtigt det samme. Men vil det lykkes? Hvad man vil tænke i Tyskland, kan jeg ikke overse. Men hvis blot et eneste af vore Navne synes mistænkeligt, vil man i Amerika eller Frankrig tro, at vi spiller under Dække med Tyskland. Man vil fatte Nag til os, lægge os for Had.

Her er Henvendelsens farlige Punkt. Overlad derfor hellere det hele til den lovgivende Magt, som sikkert vil hævde de samme Principer.

Jeg kan ikke en Gang, nu da jeg er bleven indviet »fortroligt« i Deres Planer, træde tilbage og tillade, at 60 danske Mænd udsteder slige fortrolige Deklarationer i en Sag, som angaar hele Folket.

Hvor vanskeligt Spørgsmaalet er, maa gaa op for Dem. Og tro ikke, at den, som advarer, gør det i nogen Mening, der strider med Henvendelsens Hensigt. Sproggrænserne maa saavidt muligt blive det afgørende, saa at det danske Nordslesvig skal inddrages direkte i Kongeriget, bl. a. for det Tilfælde, at Danmark maatte blive besværet med et midlertidigt Patronat for tyske Landsdele.

Deres ærbødige

Sophus Claussen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

92.

Forfatterinden Astrid Stampe Feddersen til dr. M. Mackeprang.

Upsalagade 18, d. 29. oktober 1918.

Hr. museumsdirecteur Mackeprang.

Mange tak for Deres brev. Det glæder mig, at De handler i overensstemmelse med H. P. Hanssen og vælgerforeningens (for-

mand) tillidsmænd, da jeg ellers vilde finde det farligt at fremkomme med et sligt opråb. Men alligevel — jeg kan ikke frafalde den mening, at vi danske ikke bør fremkomme med vor mening i dette øjeblik. Vi bør, synes jeg, ikke sige, at der er nogen i Sønderjylland, som vi ikke vil tage imod, hvis de vilde stemme for at vende tilbage til Danmark. Jeg tilstår ærlig, at indlagte artikel, som jeg beder Dem lægge i en postkasse efter læsningen, har haft nogen indflydelse på mig. Det stod før således for mig, at Flensborg, der nu var bleven en tysk by, kunde vi ikke have med. Men dels ved at tænke på Alsace Lorraine (se prof. Nyrops artikel i Politiken) dels ved at læse denne artikel, er det blevet mig klart, at om Flensborg i fremtiden skal tilhøre Danmark eller Tyskland — det må Flensborgerne selv afgøre! Og der står Gustav Johannsens gravsten og Jessens med sin smukke indskrift: Tro til døden, og der bor Marie Jessen.¹⁾ Nej, jeg føler, at jeg ikke bør skrive under, for jeg føler ingen trang til at tage del i ansvaret for, hvor grænsen vil blive dragen. Det vil jeg helt og fuldt overlade til befolkningen i Sønderjylland og kun tage med åbne arme mod dem, der af fri vilje kommer tilbage til Danmark, ihukommende Plougs dejlige ord: Da skal vor moderømhed nok, Jer våde trøje tørre, og aldrig i en børneflokk skal glæden vorde større.

Deres hengivne

A. Stampe Feddersen.

Efterskrift: Hanved sogn, som ligger syd for Flensborg, er jo også tildels dansk.

Dr. Mackeprangs arkiv.

¹⁾ Marie Jessen, enke efter red. Jens Jessen, Flensborg.

93.

Grosserer Louis Hammerich til dr. M. Mackeprang.

Aarhus, d. 29. oktober 1918.

Kære Dr. Mackeprang.

I Tillid specielt til Deres Navn underskrev jeg forleden en Adresse om det sønderjydske Spørgsmaal. Jeg gjorde det ikke

uden temmelig stor Betænkelighed, idet den rette Behandling af Spørgsmaalet jo i Virkeligheden er vanskelig at overse i Øjeblikket. Ved idag at modtage vedlagte Modadresse er mine Betæneligheder voxet saa stærkt, at jeg, med Fare for at De maaske vil anse mig for en Vendekaabe, maa bede Dem slette mit Navn paa Listen.

Jeg antager, at baade De og jeg føler os saa stærkt knyttede til de sønderjydske Foreninger, at vi nærmest hører hjemme der og ikke i nogen anden Lejr.

Bedende Dem undskyldte min Vaklen i dette Tilfælde forbliver jeg med største Agtelse

Deres ærbødige

L. Hammerich.

Dr. Mackeprangs arkiv.

94.

Herredsfuldmægtig Martin Hammerich, Stege, til dr. M. Mackeprang.

Stege, d. 29. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Jeg tilbagesender hoslagt i underskrevet Stand den mig tilsendte Erklæring vedrørende det slesvigske Spørgsmaal, idet jeg fuldtud deler den Opfattelse, at vore berettigede Ønsker og Krav ikke kan strække sig videre end til det danske Nordslesvig.

Frede Bojsen gjorde mig en Overgang noget ængstelig såvel for Rækkevidden af Udtalelsens Ordlyd som for dens Fremkomst overhovedet, men Deres og Magister Clausens Navne og Medvirken er mig en Borgen for, at denne Ængstelse er ugrundet.

Deres ærbødige

M. Hammerich.

Dr. Mackeprangs arkiv.

95.

Kontorchef Valdemar Helsing til dr. M. Mackeprang.

København K, d. 29. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

De har været saa venlig at sende mig til eventuel Underskrift Udkast til en Henvendelse til Offentligheden, en Erklæring, som skulde angive de undertegnede Kvinders og Mænds Stilling til det sønderjyske Spørgsmaal. Jeg agter under ingen Omstændigheder at underskrive denne Erklæring, men jeg mener at skylde Deres venlige Henvendelse, saa kort som det lader sig gøre, at begrunde mit ubetingede Afslag.

Jeg er selv Medlem af en sønderjysk »Kreds«, som har virket siden Begyndelsen af dette Aar. Vi var enige om, at det sønderjyske Spørgsmaal laa dødt og fladt i en Udstrækning, som paa ingen Maade kunde begrundes ud fra Kravet til danske Mænd og Kvinder om at forholde sig neutrale, hvilket Krav vi iøvrigt fuldtud sluttede os til. Vore Bestræbelser, som vi heldigvis var i Stand til at støtte med nogenlunde rigelige Pengemidler, gik ud paa at holde den almindelige, danske Offentlighed vaagen, saaledes at en mulig Løsning af det sønderjyske Spørgsmaal ikke fandt os sovende, slappe eller maaske endogsaa modvillige overfor en faktisk Genforening med den erobrede Landsdel. Vi har virket og virker gennem Møder, i den forløbne Tid vistnok op over hundrede, Udsendelse af trykte Redegørelser, vi har udarbejdet og trykt en let lille dansk Sangbog i 10.000 Eksemplarer, vi har forberedt og støttet af al Magt Udsendelse af »Grænsevagten«, og vi forbereder lignende Foranstaltninger. Men aldrig har vi indladt os paa at trække den fremtidige Grænse mellem Danmark og Tyskland, og heller aldrig har vi ønsket kategorisk at fastslaa, hvilken Vej man skulde gaa for at faa Grænsen bestemt. Vi har ment og mener fremdeles, at i dette Spørgsmaal skulde først og fremmest Sønderjyderne selv i det aktuelle Afgørelsesøjeblik spørges, og under ingen Omstændigheder skulde vi foregribe en Afgørelse ved forhastede og betydningsløse Erklæringer om, hvad vi som danske norden Aa mente om dette Spørgsmaal.

Den ny Udvikling i Sagen har ikke forandret vor Opfattelse og Fremgangsmaade. Vi behøvede for saa vidt ikke Regeringens Opfordring om at holde sig rolig, men vi har paa den anden Side heller ikke ment, at Regeringens Opfordring paa nogen Maade hindrede vor hidtidige nationale, folkelige Bevægelse. Men jeg tilstaar, at jeg ikke forstaar, hvorledes den Kreds, der nu gennem Dem, og saa vidt jeg ved gennem d'Herrer H. V. Clausen og H. L. Møller, rejser dette Spørgsmaal, kan foretage det Skridt, De har foretaget, uden et alvorligt Brud med den dybere Mening i Regeringens og Rigsdagens Opfordring til os alle. Alene af den Grund vilde jeg være afskaaret fra at underskrive, men jeg mener ogsaa, at »Erklæringen« er ganske forfejlet.

Det er efter min Mening et stort Spørgsmaal, om det er rigtigt fra vor Side at tale for stærkt om Paragraf 5. Dr. Solf har paa Tysklands Vegne erklæret, at den var bortfaldet, og begrundet dette. Og jeg indrømmer, at jeg nu er ligeglad i saa Henseende. Den Grundsætning, hvorefter det sønderjyske Spørgsmaal nu skal løses, er vistnok mere omfattende og dybere end Paragraf 5. Det er simpelthen Grundsætningen om den folkelige, nationale Retfærdighed. Wilsons Bestræbelser og Aftaler gaar udpræget udover det, der ligger i Paragraf 5 og lignende Akter. Det er ingenlunde min Mening hermed at give Udtryk for et Ønske om at komme til Kielerkanalen eller til Ejderen eller til Dannevirke. Det ved jeg intet om og beskæftiger mig ikke med, før denne Retfærdighed kan komme til at øve sin Virkning med Tiltrædelse af alle interesserede Parter: Sønderjyderne selv, hvis Tunge endnu er bunden, Amerika, England, Frankrig og Tyskland. Og det tror jeg sikkert, at den virkelige Retfærdighed vil give os mere end en Linie, der gaar nord om Flensborg, saaledes som H. V. Clausen i sine Artikler i Nationaltidende profeterer ud fra sin Betragtning. Jeg har, uagtet jeg kender Clausens varme, patriotiske Sindelag, ved at læse hans Artikler følt ligesom et Præg af et Skridt mod en ynkeligere Afgørelse, end vi er nødt til at tage. Vi danske skulde ikke kunne tage imod internationale Forskrifter og Sikringsbestemmelser for tysk Mindretal

i oprindelig vitterlig danske Egne? Har vi lært saa lidt af Tiden mellem de to Krige og af Tyskernes Herredømme i det Land, hvor de dog oprindelig kun er Gæster.

Men De kan svare mig, at H. V. Clausens Artikler kommer ikke Erklæringen ved, og det er jo rigtigt. Men jeg vil ikke forpligte mig til at gaa med til en Afgørelse, som grundes paa »den almindelige og lige Stemmeret«, før jeg ved, paa hvilken Maade og med hvilken Styrke De og de Personer, som hører til Deres Kreds, vil lade de døde d.v.s. faldne Sønderjyder deltage« i Afstemningen. Og jeg ønsker ogsaa Klaring paa, hvorledes de unge, stemmeberettigede Sønderjyder, som i Tusindvis under Krigen er gaaet over den danske Grænse og nordpaa for at undgaa det tyske Herredømme — hvorledes disse skal placeres i Afstemningen. Og hvis nu Forholdet er det, at Paragraf 5 og »den almindelige og lige Stemmeret« er udgaaet af en Situation, hvor man maatte presse Tyskland til en mager Indrømmelse, hvorfor saa denne Hast, hvorfor saa ikke hellere vente til alle interesserede Parter kan drøfte Spørgsmaalet og muligvis berede os alle en større og dybere Retfærdighed end den, Paragraf 5 repræsenterer.

Det forekommer mig, at man egentlig ikke har Lov til at binde den danske Offentligheds mere eller mindre fremstaaende Personer til en Afgørelse i dette Spørgsmaal allerede paa nærværende Tidspunkt.

Jeg har ønsket at dokumentere min Opfattelse. Jeg er kun en Lægmand i dette Spørgsmaals Labyrinter. Men jeg frygter for, at adskillige af de Personer, De har henvendt Dem til, og som muligvis ikke har samme Overbevisning som jeg om Deres varme Fædrelandssind, kan være tilbøjelige til at karakterisere disse forhastede Bestræbelser for at samle Underskrifter som et »Snubtag« for at binde den offentlige Mening og derfor som en Fremgangsmaade, der ikke er fuldt forsvarlig.

Deres ærbødige

Vald. Helsing.

Dr. Mackeprangs arkiv.

96.

Biskop P. G. Koch til dr. M. Mackeprang.

Ribe Bispegaard, d. 29. oktober 1918.

Hr. Direktør, Dr. phil. Mackeprang.

Jeg har faaet en trykt Henvendelse fra 6 sønderjyske For-
eninger med Advarsel mod (rettere: Fraraaden af) at underskri-
ve den Adresse angaaende Sønderjylland, som jeg sendte Dem
min Underskrift til forleden.

Jeg forstaar ikke Sagen, men forstaar, at der er Uenighed
blandt Venner af denne for alle os betydningsfulde Sag. Jeg haa-
ber, at der findes Veje til at overvinde denne Uenighed, men jeg
beder om, at jeg under disse Omstændigheder maa faa min
Underskrift slettet.

Med venlig Hilsen

Deres ærbødige

G. Koch.

Dr. Mackeprangs arkiv.

97.

Forfatteren Evald Tang Kristensen til dr. M. Mackeprang.

Mindebo v. Vejle d. 29. oktober 1918.

Den mig tilsendte Erklæring kan jeg umulig underskrive med
mit Navn, da jeg ikke alene anser den for helt utidig, men for i
alle Henseender uheldig affattet. Den frie Afstemning, som der
er Tale om, giver jeg ikke en sur Sild for, hvis ikke det store
Slæng af fanatiske Præster og Lærere og Retsbetjente og Told-
mænd o.s.v. o.s.v. forinden fuldstændig bliver fejlet ud af Landet.
At vi skulde give helt Slip paa det gamle danske Angel og paa
alle steder, hvor Kampene har staaet, men endog være glade
derved, det kan jeg ikke være med til. Jeg har læst meget af det,
Mag. Clausen har skrevet i Aviserne i den sidste Tid, og har
undret mig meget over, at han har kunnet skrive saadan.

Jeg har i mange Aar hvert Aar rejst omkring i Sønderjylland
og har lært Befolkningen ret godt at kjende. Jeg siger, det var

Synd at skrive under paa saadan en Erklæring. Nej, den rette Landegrænse mod Syd maa nu være Kieler-Kanalén.

Evald Tang Kristensen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

98.

Forstander Th. Madsen-Mygdal til dr. M. Mackeprang.

Dalum Landbrugsskole d. 29. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Dr. phil. M. Mackeprang.

Med Tak for det nu modtagne Udkast til en Udtalelse eller Adresse angaaende det sønderjydske Spørgsmaal maa jeg herved meddele Dem, at jeg ikke kan tiltræde denne Adresse med min Underskrift.

Rent bortset fra, at en Adresse altid vil blive et mangelfuldt Udtryk for det danske Folks Ønsker i denne Henseende — og om disse Ønsker kan der næppe noget Sted herske Tvivl — saa er jeg ude af Stand til at se, hvad Hensigt en saadan Adresse skulde have. Derimod forekommer det modtagne Udkast mig at indeholde et Par Vendinger, som kan være farlige i Øjeblikket, hvor der efter den danske Rigsdags enstemmige Udtalelse og Hanssen-Nørremølles Tale i den tyske Rigsdag formentlig kun er Grund til i Stilhed og med Tryghed at afvente Begivenhedernes videre Udvikling.

Af disse Grunde tillader jeg mig at henstille, om det ikke skulde kunne findes mest formaalsfortjenligt i hvert Fald indtil videre at henlægge det paabegyndte Arbejde.

Deres ærbødige

Th. Madsen-Mygdal.

Dr. Mackeprangs arkiv.

99.

Fhv. politidirektør Eugen Petersen til dr. M. Mackeprang.

Nørre Farimagsgade 9, d. 29. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør.

Fra de 6 sønderjydske Foreninger har jeg nu modtaget en Skrivelse, hvori Foreningerne fraraader at underskrive Adressen

vedrørende det sønderjyske Spørgsmaal. Jeg ser heraf, at der er forskellige Meninger om denne Sag, og da jeg mangler Forudsætningerne for at kunne bedømme hvilken Anskuelse, der er den rette, vil jeg ikke kunne tage Parti for den ene imod den anden. Jeg tilbagekalder derfor min Tilslutning til den ovenomtalte Adresse og beder Hr. Museumsdirektøren at tilintetgøre den Dem tilstillede af mig underskrevne Erklæring.

Med Højagtelse ærbødigst

Eugen Petersen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

100.

Lensgreve Frederik Raben-Levetzau til professor Aage Friis.

Aaholm, d. 29. oktober 1918.

Kjære Professor Aage Friis.

Jeg har faaet en Opfordring til at underskrive paa en Adresse til Regjering og Rigsdag angaaende det Slesvigske Spørgsmaal. Da jeg ser, at De, blandt mange andre agtede Mænd, er Indbyder, henvender jeg mig til Dem, førend jeg giver min Underskrift, for at spørge Dem, hvad Meningens egentlige er, jeg kan ikke blive klog derpaa. Ønsker man, at Regjering og Rigsdag skal tage Initiativet i denne Sag og nu paa dette Standpunkt optræde aktivt, eller er det en Avis til dem om at forholde sig roligt; er dette som jeg haaber Meningens forekommer den hele Henvendelse mig at være overflødig. Jeg havde forresten i Anledning af Solfs Svar til Hanssen-Nørremølle skrevet en lille Artikel, som jeg selv syntes godt om, og som jeg sendte til Udenrigsministeren, før jeg lod den komme i Trykken for at spørge, om han billigede den, men han bad mig om ikke at lade den udkomme. Han havde vel sine Grunde. Vær nu saa venlig at forklare mig, hvad Meningens er med Deres Adresse; De er jo en Expert i slesvigske Forhold, og hidtil har vi jo været ret enige i de Sager. Før jeg faar lidt bedre Besked, har jeg ingen Lyst til at underskrive.¹⁾

Deres hengivne

Raben-Levetzau.

Aage Friis' arkiv.

¹⁾ Lensgreve Raben-Levetzau underskrev adressen.

101.

Provst E. Rohde til dr. M. Mackeprang.

Klemens, d. 29. oktober 1918.

Kære Hr. Dr. Mackeprang.

Af Hensyn til sidste Stykke i den tilsendte fortrolige Meddelelse har jeg bestemt mig til ikke at underskrive Henvendelsen. Forøvrigt har flere af de gode Navne blandt Indbyderne gjort, at det ikke var helt let for mig at tage den Bestemmelse.

Men forhaabentlig lysner det nu for det gamle, danske Nord-slesvig.

Venligst Hilsen

Deres hengivne

E. Rohde.

Dr. Mackeprangs arkiv.

102.

Redaktør M. Aaberg til dr. M. Mackeprang.

Thisted, d. 29. oktober 1918.

Hr. Dr. polit. Mackeprang.

De bedes stryge mit Navn under Adressen ang. det sønderjydske Spørgsmål. Da der er højst delte Meninger med Hensyn til Adressens Hensigtsmæssighed og Indhold vil jeg tillige meget fraråde dens Offentliggørelse.

Ærbødigst

M. Aaberg.

Dr. Mackeprangs arkiv.

103.

Professor, dr. phil. J. E. V. Boas til dr. M. Mackeprang.

Holte, d. 30. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør Mackeprang.

Da jeg efter fornyet Overvejelse finder det betænkeligt i Øjeblikket at binde sig til en bestemt Formel, udbeder jeg mig den

af mig underskrevne til Dem indsendte Erklæring vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal tilbagesendt i hoslagte Konvolut.

Ærbødigst

J. E. V. Boas.

Dr. Mackeprangs arkiv.

104.

Professor Aage Friis til eksportør N. F. Finnemann.

Fortroligt.

Sortedams Dossering 69, København Ø, d. 30. oktober 1918.

Kære Hr. Finnemann.

Tak for Deres Brev. Deres Betænkeligheder beror paa Ukendskab til den omtalte Adresse, og det vil formentlig berolige Dem, at denne er udgaaet fra Mænd som H. V. Clausen, Mackeprang, H. L. Møller og mig og er tiltraadt af adskillige Hundrede fremtrædende Mænd og Kvinder af alle politiske Partier, deriblandt en Mængde, der i Aarenes Løb aktivt har støttet Sønderjyderne. Den er i nøje Overensstemmelse med den Politik, der følges af Regeringen og eenstemmig har vundet Tilslutning i Rigsdagen. Desuden kan jeg sige Dem, at den ogsaa svarer helt ud til, hvad H. P. Hanssen og den samlede nordslesvigske Vælgerforening ønsker, hvorom jeg er underrettet. Det nordslesvigske Spørgsmaal vil finde sin endelige Løsning ved den almindelige Fredskonference; om nogen Særaftale mellem Danmark og Tyskland er der aldeles ikke Spørgsmaal. Men det maa af alle fornuftige og fremadskuende Mennesker ønskes, at Løsningen nu sker i saa god Forstaaelse med det tyske Folk som muligt. Sønderjylland maa ikke blive Valplads for nye Revanchekrige; selv om Tyskland i dette Øjeblik er langt nede, vil det altid blive vor¹⁾ Nabo. Vi maa ikke lade os lede af Bitterhed over Fortiden eller af en øjeblikkelig Magtfølelse, men tænke paa Fremtiden. Derfor har Hanssen talt som han har gjort i den tyske Rigsdag, og jeg ved, at han har bestemt Haab om, at den tyske Regering paa et passende Tidspunkt vil indrømme Nordslesvigerne en tilfredsstillende Afgørelse efter Selvbestemmelsesretten. Vi skal ikke have det

mindst mulige af Nordslesvig; vi skal have hele det danske Nordslesvig, alt hvad der vil være dansk, men vi skal ikke have flere Tyskere med, end det er absolut nødvendigt paa Grund af de lokale Forhold. Faar vi flere, giver det Anledning til ny Strid i Fremtiden, som vi for enhver Pris maa undgaa. Nordslesvigernes ledende Mænd ønsker, hvis det er muligt, at faa en Grænse fra Kobbermøllebugten til Syd for Højer; dette vil utvivlsomt være den lykkeligste Løsning. Det overvejende tyske Flensborg og Flensborgs tyske Opland bør ikke [komme] til Danmark, saa lidt som Landet Syd derfor.

Dette i Hast. Jeg haaber De gør, hvad De kan for at udbrede fornuftige Meninger om dette vigtige Spørgsmaal. Tro ikke paa alle de taabelige Rygter, der kolporteres.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne

Aage Friis.

Genpart i Aage Friis' arkiv.

¹⁾ Her synes at være faldet et ord ud i genparten.

105.

Professor Aage Friis til lensgreve Mogens Krag Juel Vind Frijs.
Kopi.

Sortedams Dossering 69, København Ø, d. 30. oktober 1918.
Hr. Lensgreve M. Frijs.

Det glæder mig, at De har kunnet give vor Udtalelse Deres Tilslutning i den nu foreliggende Form.

Det er tvivlsomt, om det nu bliver nødvendigt at offentliggøre den efter Rigsdagens Behandling af Spørgsmaalet. Foreløbig vil en Meddelelse om Udtalelsen og om, at den foreløbig allerede er underskrevet af 5—600 repræsentative Mænd og Kvinder af alle Partier og alle Partiafskygninger blive tilstillet Regeringen, men det beror saa paa Forholdenes Udvikling, om Udtalelsen og Navnene senere skal offentliggøres, hvilket i hvert Fald ikke vil ske uden Regeringens Billigelse. Mellem Udtalelsens Fædre: H. V.

Clausen, H. L. Møller, Mackeprang og mig og Repræsentanter for Rigsdagens Partier, for de konservative Hr. Foss, samt Ministrene har der i Forgaars været ført en Forhandling, hvoraf den nævnte Beslutning er Frugten. Afgørende for Offentliggørelse eller Ikke-Offentliggørelse vil være den Holdning, der indtages af de ultranationalistiske Kredse — »De Ejderdanske eller Dannevirke-danske«. Hvis de fortsætter deres offentlige og private Agitation, der blandt andet har antaget Karakter af en lyssky Paavirkning af Ententens Gesandtskaber, finder vi og Rigsdagen det ganske nødvendigt at yde den Modvægt at lade Udtalelsen komme frem med de mange gode Navne, der staar bag ved den.

Vi har ikke omtalt Minoriteterne syd for Grænsen, fordi de, efter Udkøb etc., formentlig vil blive ganske betydningsløse, bortset fra Flensborg By, hvor et lille dansk Mindretal maa faa omtrent den samme Stilling som den tyske Menighed i København. Saa vidt det i Øjeblikket skønnes, vil der ingen Vanskelighed blive ved at opnaa en Grænse saa langt sydpaa som rimeligt og ønskeligt. Man er vistnok i Berlin fuldtud parat til at gaa ind herpaa, og den nordslesvigske Vælgerforening nærer ingen væsentlig Interesse for, hvad der bliver sydfor Grænsen, men ønsker at drage de Danske dér over paa Nordsiden. Af Hensyn til Fremtiden vil det jo ogsaa ubetinget være bedst, at vi ingen dansk Interesse har sydfor Grænsen.

Med Højagtelse

Deres ærbødige

sign. A. Friis.

P.S. Om nogen dansk-tysk Særforhandling bliver der selvfølgelig ikke Tale.

Kopi i Aage Friis' arkiv.

106.

Redaktør P. H. Nygaard til dr. M. Mackeprang.

Odense d. 30. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

Naar jeg forleden Dag indvilgede i at underskrive den tilsendte Udtalelse ang. Sønderjyderne, var det i Tilslutning til

Hovedsætningen, som formentlig er denne, at »Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning, dets Befolkning ved en fri Afstemning efter almindelig og lige Stemmeret maatte kræve«. Det var særlig denne Sætning, der fik mig til at underskrive. Mindre tilfreds var jeg med en følgende Bemærkning om, at man kun vil have den Befolkning, »der taler Dansk«, thi man kan meget vel tænke sig, at maaske ikke helt faa Mennesker, som nu til daglig taler Tysk, ved en fri Afstemning vil votere for Danmark. Og gør de det, synes jeg ikke, man skal afvise dem, blot fordi deres Omgangssprog mest er Tysk. Det, man maaske kan kalde Sindelagsgrænsen, falder ikke altid sammen med Sproggrænsen. Og naar man overhovedet vil lade Befolkningen selv markere Grænsen ved Hjælp af en fri Afstemning, hvad jeg altsaa ønsker, og hvad Udtalelsen jo ogsaa med fremhævet Tryk anbefaler, finder jeg det upaakrævet at knytte særlige Vilkaar dertil. Jeg stillede altsaa min Underskrift til Raadighed for Udtalelsen væsentlig for den fremhævede Hovedsætnings Skyld.

Men Tilføjjelsen gav mig Anledning til samtidig at forespørge min Ven Forstander Appel, Askov, som allerede havde underskrevet, hvorfor der ligesom var to Standpunkter i Udtalelsen, idet jeg fremsatte mine Betænkeligheder. Han betroede mig privat, at H. P. Hanssen havde godkendt Udtalelsen, og den Oplysning beroligede mig en hel Del.

Men nu er Spørgsmaalet: Hvornaar og i hvilken Situation tænker man sig at bruge Udtalelsen? Og dette Spørgsmaal trænger sig for hver Dag mere og mere frem hos mig, naar jeg i Bladene følger de forskellige Indlæg. Jeg er ikke »Ejderdanser« og ønsker os ikke belemret med noget af det Slesvig, som nu er rent tysk. Men jeg tror, at man rolig kan lade den paagældende Befolkning selv markere Grænsen. Der vil sikkert paa den Maade ikke tilgaa os mere, end vi kan »fordøje«. Jeg har megen Respekt for Mag. H. V. Clausen, naar Talen er om sønderjydske Forhold, men det forekommer mig, at han i sin Argumentation i Nationaltidende er kommet noget langt ud, naar han dog samtidig vil opretholde det Standpunkt, at den paagældende Befolkning maa

afgøre Grænsespørgsmaalet. Hævder man dette Standpunkt — hvad jeg mener, man bør gøre — maa man, synes jeg, være meget forsigtig med her oppe fra at sige: Her, men ikke der, skal Linien gaa!

Alt ialt er jeg bleven mere og mere urolig ved at have stillet min Underskrift til Raadighed. Og jeg tillader mig herved at bede Hr. Direktøren holde den tilbage — i hvert Fald foreløbig. Det er jo muligt, der kan tilgaa mig saadanne Oplysninger, som jeg finder tilfredsstillende, men som den offentlige Forhandling ligger nu, maa jeg ønske min Underskrift tilbageholdt.

Med Højagtelse ærbødigst

P. H. Nygaard.

E. S.

Maaske jeg tør udbede mig et Par Linier, om hvorvidt mit her fremsatte Ønske kan og vil blive imødekommet.

D. S.

Dr. Mackeprangs arkiv.

107.

Hofjægermester Ove Vind til dr. M. Mackeprang.

Bækkeskov pr. Rønnede, d. 30. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. phil. Mackeprang.

Jeg indsendte for et Par Dage siden en Blanket til Dem, hvorved jeg efter Opfordring indgik paa at underskrive en Adresse vedrørende det sønderjydske Spørgsmaal. Da jeg efter nærmere Overvejelse maa anse det for mindre opportunt, at en saadan Adresse udsendes paa nærværende Tidspunkt, anmoder jeg Dem herved om at annullere min Underskrift.

Ærbødigst

O. Vind.

Dr. Mackeprangs arkiv.

Professor, Aage Friis til rigsdagsmand H. P. Hanssen.

København, d. 30.—31. oktober 1918.

Onsdag.

Kære Hanssen.

Der gaar en mægtig Agitation Landet over for at faa Flensborg og meget mere. De forskellige sønderjydske Foreninger gaar i Spidsen, men f. ex. Tomasson¹⁾ gaar haardt imod, og Mandal Bertelsen²⁾ og P. Paulsen³⁾ er blevet betænkelige.

Vi, H. V. Clausen, M. Mackeprang, H. L. Møller og jeg har haft en Forhandling med Rigsdagspartierne (Foss, Slengerik, Sigv. Olsen og Niels Neergaard) samt Ministrene, og Resultatet bliver, at vi holder Adressen, der nu har 500 gode Underskrifter, tilbage uden Offentliggørelse, men meddeler den til Regeringen, samt dens Indhold til alle de fremmede Gesandter, der ogsaa har faaet Meddelelse om Resolutionen i det hemmelige Rigsdagsmøde.

Vi har dernæst haft Møde med Collin, la Cour m. fl. og sagt dem, at hvis deres Agitation ikke standsede, saa offentliggjorde vi Adressen. Karakteren af deres Standpunkt betegnes ved, at Collin erklærede, at Adressen og Din Tilslutning til det deri udtalte Standpunkt var en national Vanære etc.!! H. L. Møller har optraadt udmærket og klart, med stor Skarphed.

Jeg advarer Dig imod under nogen Form at lade Meddelelser om Din Stilling gaa over Grænsen herop uden gennem mig, da de nationalistiske Wühlere vil drive Misbrug dermed.

J. C. Christensen og Niels Neergaard yder Regeringen fuld og hel Tilslutning til dens Politik; det er kun Højre, der er i fuld Opløsning og tumler forvirret rundt.

Dette betyder nu altsammen kun øjeblikkelige Vanskeligheder, der kan være slemme nok og volde stort Besvær, men iøvrigt ligger Sagen klar nok. Blot den tyske Regering vil give Eder et klart Tilsagn om en retfærdig Grænse, som I ønsker den, saa kan Udviklingen ikke kuldkaaste dette. Den endelige praktiske Løsning ved Freden kan ikke paatvinge os, Nordslesvig eller Tyskland en anden Grænse end den, vi ønsker. Kr. Nyrop stiller sig meget for-

nuffig og gør overalt, hvad han formaar for at skabe en sund Opfattelse af vore Forhold.

Torsdag.

Paa et Møde i Gaar af en Del af de mest fremtrædende af Indbyderne fra København og Sjælland vedtoges det ikke at offentliggøre Udtalelsen, da den anses for overflødiggjort ved Rigsdagsudtalelsen. Derimod besluttedes det at holde de 500 Underskrivere sammen og rede til en ev. senere offentlig Henvendelse, hvis den nationalistiske Agitation eller Situationen i det hele skulde kræve det. Det vil kun ske efter Billigelse af Regeringen.

»Opraabet« har gjort sin Nytte ved at sætte Fart i de fornuffige, forskrække de desparate og i vide Kredse fastslaa den rette Linje, og hvad vi ønsker.

H. V. Clausen udsender en Sammenfatning af sine Artikler hos Gyldendal. M. Mackeprang, Clausen og jeg udarbejder et Resumé af Spørgsmaalet og vore og Nordslesvigernes nationale Krav til Brug for Nyrop m. fl.

Jeg vil gerne vide bestemt, hvad der er tilsagt eller stillet Dig i Udsigt m. H. t. Afstemning etc., og hvordan Du tænker Dig Sagen videre fremmet. Det vil kunne være af Interesse for os her at kende Dine Synspunkter. Men naturligvis Vaabenstilstanden og Freden maa jo først være sikret, før noget kan ske.

Hvis det paa et Tidspunkt er nødvendigt, kan Du jo faa mig ned. Pas kan jeg vel ogsaa faa ved et Brev til David.

Jeg traf i Gaar Din Broder og Svigerinde. Det var rart at se et Hanssens Ansigt. Deres Datter herovre er nu i god Bedring.⁴⁾

Det er mærkeligt at tænke paa, hvor hurtig alt er gaaet. Først for et Par Maaneder siden, kom jeg til den Overbevisning, at Tyskland absolut vilde lide et Nederlag, der ogsaa vilde give Nordslesvig fri. Blot der nu ikke maa blive stillet meningsløse og uretfærdige Fredsbetingelser, der kan foranledige Opløsning og ny Blodsudgydelse. Jeg ønsker oprigtig Tyskland en rimelig og god Fred.

Hjærtelig Hilsen til Dig og alle gode Venner — ogsaa til Breitscheid⁵⁾ og Gerlach.⁶⁾

Din hengivne

Aage Friis.

Hvis Du skriver noget til mig alene, kan Du jo gøre det paa et særligt Papir. Scavenius klarer alt udmærket.

H. P. Hanssens arkiv.

¹⁾ Formodentlig sognepræst T. T. Tomasson, Horsens.

²⁾ Sagfører Mandal Bertelsen, formand for Sønderjydsk Centralforening.

³⁾ Overretssagfører Peter Paulsen.

⁴⁾ Gårdejer Chresten Hanssen og fru Dorthea Hanssen (Nørremølle) besøgte deres datter Ingeborg, der lå alvorlig syg af spansk syge i København.

⁵⁾ Rud. Breitscheid, preussisk indenrigsminister og medlem af den tyske rigsdag (Socialdemokrat).

⁶⁾ Helmuth v. Gerlach, understatssekretær i indenrigsministeriet. Medlem af den tyske rigsdag (frisindet).

109.

Professor Otto Bache til dr. M. Mackeprang.

d. 31. oktober 1918.

Kjære Dr. Mackeprang.

I Adressen om Nordslesvig stod ikke, hvor den skulde sendes hen; det maatte da være til Regeringen. Men nu har denne jo selv besluttet at tage sig af Spørgsmaalet, saa Adressen bliver efter min Mening overflødig.

Skulde det tænkes, at den offentliggjøres igjennem Bladene, som jeg finder vilde være meget uheldigt, saa beder jeg Dem om at stryge mit Navn.

Med venlig Hilsen er jeg

Deres hengivne

Otto Bache.

Dr. Mackeprangs arkiv.

110.

Lensbaron Adam Berner-Schilden-Holsten til dr. M. Mackeprang.

Holstenshuus, d. 31. oktober 1918.

Hr. Museumsdirektøren, Dr. phil. Mackeprang.

Kan ikke give den mig tilsendte fortrolige Opfordring min Tilslutning, da jeg anseer dens Fremkomst særlig paa dette Tidspunkt for skadelig for det sønderjydske Spørgsmaal, som vi Alle maa haabe at faa ordnet paa en tilfredsstillende Maade, ligesom den synes mig at være unneutral.

Ærbødigst

A. Berner-Schilden-Holsten.

Dr. Mackeprangs arkiv.

111.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen til professor Aage Friis.

Berlin, d. 31. oktober 1918.

Kjære Friis!

Tak for Dit Brev af 23/10. Først et Par Ord om Stillingen i Nordslesvig. Vort nye Postvæsen fungerer godt. Jeg faar nu to Gange ugentlig pr. Kurer Beretninger fra alle Strøg af Landet. Vore Folk staar sluttede. Stemningen er forhaabningsfuld, delvis begejstret. Der skoves Graner og hamstres rødt Tøj. Offervilligheden er stor. Jeg forlangte, at Tillidsmændene skulde samle et Krigsfond paa 100.000 Mark i Løbet af en Uge. Der er hidtil indkommet over 250.000 Mark.

I den tyske Lejr er Stemningen delt. De menige Hjemmetyskere anlægger økonomiske Synspunkter og finder det, som Stillingen nu er, fordelagtigt at komme tilbage til Danmark. Embedsmændene er urolige og ophidsede, men tillige ængstelige og raadvilde. Et Par Tilløb til Fællesaktioner er strandede. Der meldes om hemmelige tyske Møder i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg, men Raadslagningen har endnu ikke affødt positive Resultater. I Flensborg foreslog Byraadets Formand, Advokat Dr. Löhmann for et Par Dage siden i Byraadet medfølgende Resolu-

tion. Men Socialdemokraterne nedlagde Indsigelse imod dens Behandling under Henviſning til, at Byraadet ikke maa befatte ſig med Politik, og Dr. Löhmann trak den derefter atter tilbage. Helhedsindtrykket af de ſidſte i Gaar hertil indløbne Beretninger er, at Tyskerne, delvis beroligede af Udenrigsminister Dr. Solfs Erklæring forleden, foreløbig indtager en afventende Holdning.

Min Tale i Rigsdagen er henede bleven modtaget med Velvilje. Adskillige Kolleger har privat udtalt overfor mig, at de billiger mit Standpunkt. Umiddelbart efter at Dr. Solf havde talt, kom Understatsſekretær Dr. David hen til mig paa min Plads i Rigsdagen og erklærede: »For at forebygge Misforſtaaerſer, har jeg at meddele Dem, at Indledningen i Regeringens Erklæring, hvorefter vi vil udføre Wilsonprogrammet i alle Retninger og alle Enkeltheder, ogsaa tager Sigte paa Nordslesvig. Hvad Regeringen bestrider er kun, at Danmark ikke kan gjøre en formel juridisk Ret gjældende. En lignende Erklæring vil vor Geſandt i Dag afgive overfor det danske Udenrigsministerium«. Jeg gav derefter Afkald paa at tage Ordet igjen, da Erklæringens Form bidrager til at holde tyske Modbevægelſer nede, indtil de har mistet al Betydning.

Da Censuren vedvarende haandhæves meget ſkarpt, er Preſſen endnu ikke i Stand til at gribe virksomt ind. Jeg forbereder derfor i diſſe Dage en ny Aktion, ſom paa anden Viſ kan vække Opmærksomhed udadtil. Spørgsmaalet maa nu ikke mere forsvinde af Dagsordenen, før det er løst.

Dertil maa vore Venner i Kongeriget ogsaa af al Kraft bidrage. Det er efter min Mening en stor Fejl, at Spørgsmaalet ſaa længe ſøgteſ tiet ihjel i den danske Preſſe. Det er ogsaa en Fejl, at der ikke nu handles hurtigere. Opraabet burde have været offentliggjort ſtraks. Der er her Navnene, Navne fra alle Lejre, der er Hovedſagen. Hvad de enkelte Udtryk og Vendinger angaar, kan der godt gives efter. Nu synes Tidspunktet at være forspildt. Jeg har i Dag faaet et Opraab, hvori H. P. Hansen, N. Bang, Manthey-Wagner, Mandal Bertelsen, Oberſtløjtnant Lund og A. Carstens opfordrer til ikke at underskrive det ſom Formænd for 2 Løver, Dannebrog o.s.v. Hvad der ligger bag dette Opraab ved jeg ikke, men jeg har det Indtryk, at Agitationen for at faa Syd-

slesvig helt eller delvist tilbage vinder Terræn. Den har, som de sidste Beretninger viser, ogsaa sine Følere ude i Nordslesvig, og Lederne af den føler sig tydeligt nok sejrssikre. Der er Fare for, at den ogsaa vil bringe Forvirring ind i vore Rækker. Jeg kan ikke se andet, end at Modstanderne af den overvejer alt for længe og handler altfor langsomt i en Tid, hvor Udviklingen skri-der frem med Stormskridt, og der fremfor alt maa handles, hand-les, handles!

I Flensborg og længere sydpaa spores der en Bevægelse i tyske Kredse, som stiler efter at faa Grænsen lagt saa langt mod Syd, at der kan blive et Flertal af tyske Stemmer i det samlede Di-strikt. Paa den Vis haaber de at vinde større Chancer for, at Grænsen atter en Gang i Fremtiden kan rykkes op til Kongeaaen.

Det er efter min Mening under al Kritik og politisk set helt uforsvarligt, at den samlede danske Presse kun er repræsenteret af 1 — én — Mand hernede, i disse for Rigets Fremtid saa be-tydningsfulde Tider. Den svenske Presse, for hvem Berlin langt-fra er saa vigtig, er derimod repræsenteret af fire, den norske af tre til Dels betydelige Journalister. Jeg forstaar absolut ikke den Ligegyldighed og Ansvarsløshed, som dette paa sin Vis er Udtryk for.

Den tyske Presses Meddelelser om en dansk Note stammer fra det tyske Udenrigsministerium! Dagen før Meddelelsen frem-kom i Bladene her i Berlin, fortalte en østerrigsk Journalist Dr. Friedegg mig i hvert Fald, at man havde meddelt ham i Uden-rigsministeriets Pressebureau, at der var indgaaet en dansk Note. Og man havde tilføjet, at den var blevet overbragt af en Lega-tionssekretær, da Gesandten var i Kjøbenhavn. Dette sidste var jo rigtigt. Dr. Friedegg havde straks ladet Meddelelsen gaa videre til Wien.

Jeg synes, at der maa søges opnaaet Enighed med de oppone-rende Formænd for de Sønderjydske Foreninger, hvis det er mu-ligt. Der kan gives meget efter paa uvæsentlige Punkter. Hoved-sagen er, at vi blot ikke faar tyske Elementer i stor Udstrækning med ind i Danmark, thi dette vil styrke det tyske Element i Nord-slesvig meget stærkt og give os en utryg Fremtid, bortset fra alt, hvad der ellers taler derimod.

Sørg nu endelig for, at Spørgsmaalet vedvarende drøftes i den danske Presse. Paa dette Omraade er der i de sidste Aar syndet meget. Nu maa Opmærksomheden uafbrudt fæstes paa Spørgsmaalet, til det er ordnet. Skriv snart og meddel mig, hvorledes Forholdene videre udvikler sig. Og hils alle gode Venner, Din Kone og Finn ikke at glemme.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

Aage Friis' arkiv.

112.

Stiftsprovst Hans Lützhøft til dr. M. Mackeprang.

Odense, d. 31. oktober 1918.

Kjære Hr. Museumsdirektør, Dr. Mackeprang.

Det var meget venligt af Dem at sende mig de Oplysninger og fortrolige Meddelelser, som jeg modtog igaar, og som naturligvis interesserede mig meget. Imidlertid mener jeg fremdeles, at det af alle Grunde vilde være det lykkeligste, om Adressen kunde holdes tilbage fra Offentliggørelse, overhovedet bør vi sikkert være tilbageholdende med offentlig Forhandling om det nordslesvigske Spørgsmaal. Med al Respekt for Mag. H. V. Clausens Viden — hans Artikler vare ikke saa kloge, som man kunde have ønsket. Efter min Mening var det nu bedst offentligt at iagttage Tilbageholdenhed og endnu fremdeles afvente Begivenhedernes Gang; der kan ske meget endnu, som vi hverken ønsker eller venter. Hvordan de indre Forhold vil udvikle sig i Tyskland, er jo saa usikkert, men Virkningerne deraf kan jo faa den største Indflydelse paa vore egne Forhold.

At det nordslesvigske — eller hele det sønderjydske Spørgsmaal — maatte kraftigt frem ogsaa i vor Presse, var jo nødvendigt, men nu er det jo sket, og jeg tror, at det var heldigst, om, hvad De jo ogsaa anser for ikke usandsynligt, at Adressen ikke kom offentligt frem.

Et Danmark til Ejderen — hvor historisk begrundet det end er — kan vi ganske sikkert hverken overkomme eller endog

taale. Jeg er ganske enig deri — men Grænselinien tør jeg ikke paatage mig at foreslaa, og jeg vilde ønske, at Magister Clausen havde været noget mindre bestemt i sine Udtalelser.

Gid vi maatte undgaa offentlig Strid om dette og det hele Spørgsmaal — idetmindste dog, til der er et ganske anderledes solidt Grundlag. Endnu engang min bedste Tak for Deres venlige Brev og en venlig Hilsen fra Deres hengivne

H. Lützhøft.

Dr. Mackeprangs arkiv.

113.

Professor H. V. Nyholm til dr. M. Mackeprang.

Prins Constantinsvej 5, København F, d. 31. oktober 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

For et Par Dage siden bemyndigede jeg Dem til at sætte mit Navn under den Adresse vedrørende det sønderjydske Spørgsmaal, som blev mig tilstillet.

Efter at de sønderjydske Foreninger saa bestemt har fra-raadet enhver at underskrive Adressen, beder jeg Dem — idet jeg haaber, at det ikke er for sent — at fjerne mit Navn, da jeg anser det for højst skadeligt for Sagen, at der rejses Strid om den, hvorfor jeg ikke ønsker at være med at fremme den.

Ærbødigst

H. V. Nyholm.

Dr. Mackeprangs arkiv.

114.

Fhv. forstanderinde Rosalie Petersen til dr. M. Mackeprang.

Sortedamsdosseringen 67, d. 31. oktober 1918.

Hr. Dr. phil. Museumsdirektør Mackeprang.

Tilgiv at jeg beder Dem tilintetgøre min Underskrift — den har i og for sig saa lidt at sige — som jeg forleden sendte Dem paa Udtalelserne om det sønderjyske Spørgsmaal.

Skønt jeg er overbevist om, at Udtalelserne er fremkommet i den sikre Tro, at de vil gavne Sagen — de gode Navne borger derfor — har jeg dog faaet Betænkeligheder, thi jeg mindes, at Mænd, som jeg har kendt gennem mange Aar, og til hvem jeg har den største Tillid, har udtalt, at enhver privat Fremdragen af den nordslesvigske Sag, sikkert vil gøre Fortræd.

Denne Sag ligger mig saa stærkt paa Sinde, at jeg ikke vil faa Ro, førend jeg har sikret mig imod at blande mig det mindste i den.

Tilgiv at jeg ikke tænkte dybt nok, inden jeg skrev under; giv, om De vil, min høje Alder og Deres Ønske om at Skrivelsen maatte blive besvaret pr. omgaaende, Skylden.

Med særdeles Agtelse

Rosalie Petersen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

115.

Professor, dr. phil. Johs. Steenstrup til dr. M. Mackeprang.

d. 31. oktober 1918.

Kjære Museumsdirektør.

Paa et Tidspunkt, da Mødet igaar var ved at hæves, blev det besluttet at anbefale Udgivelsen af et Skrift om statistiske Forhold indenfor den sønderjydske Befolkning og at understøtte det, og der var ingen Grund for mig til atter at tage Ordet. Jeg vil dog ikke undlade at gjentage den alvorlige og bestemte Indsigelse, som jeg paa Mødet fremsatte to Gange, at det er ligesaa uklogt som utidigt, saafremt det Spørgsmaal berøres, hvilket enkelt lokalt Punkt der ved en Nyordning bør lægges Syd eller Nord for Linien.

Venligst

Johs. Steenstrup.

Dr. Mackeprangs arkiv.

116.

Sekretær Jens Videbæk, Dansk Fiskeriforening til dr. M. Mackeprang.

København, d. 31. oktober 1918.

Idet jeg kvitterer for Modtagelsen af den tilstillede Erklæring, beklager jeg ikke at kunne tiltræde den med min Underskrift, fordi det ikke klargøres, hvortil Erklæringen skal bruges, og fordi der end ikke antydes, under hvilken Form de tyske Mindretal skal ydes Sikkerhed for deres saakaldte nationale Rettigheder.

En Traktat med Tyskland herom, der kan føre til nye Stridigheder, vilde jeg anse for det mest uforsvarlige, der kunde arbejdes hen til fra dansk Side.

Ærbødigst

J. Videbæk.

Dr. Mackeprangs arkiv.

117.

Redaktør P. H. Nygaard til dr. M. Mackeprang.

Odense, d. 1. november 1918.

Hr. Museumsdirektør, Dr. M. Mackeprang.

I Gensvar paa Hr. Direktørens imødekommende Skrivelse maa jeg allerførst takke for de deri givne Oplysninger, som jeg er meget glad for, og som fuldtud tilfredsstillende mig.

Sagligt set var der herefter intet til Hinder for, at jeg kunde lade mit Navn blive staaende, men da jeg har en Følelse af, at under den Forhandling, som eventuelt kan blive en Følge af de yderliggaaendes optrækkende Agitation, vil mine Ord i »Fyns Tidende« kunne betyde nok saa meget, naar jeg staar helt frit, maa jeg anse det for bedst, at min Underskrift annulleres.

Med Hensyn til Grænsen tør jeg maaske gøre den Bemærkning, at rent personlig tør jeg ikke vente mig mere, end hvad Mag. Clausen stiller i Udsigt, men jeg mener paa den anden Side, at da det dog ikke er os her oppe, som skal have det afgørende Ord, maa vi ogsaa helst være forsigtige med at sige: herfra og

dertil og saa intet videre. Jeg forstaar godt, at den Clausenske Argumentation er møntet paa den Retning, der vil ned til Ejderen og maaske endnu længere, men alligevel tror jeg, at vi staar bedst og stærkest, naar vi lader den sønderjydske Befolknings fri Afstemning være den afgørende Faktor i Grænsespørgsmaalet.

Forøvrigt vil jeg mene, at den saakaldte »ejderdanske« Bevægelse herhjemme er ikke nær saa stærk, som dens hidsige Agitation kan lade formode. Jeg vil gerne haabe, at Sagen lader sig ordne uden at medføre dybtgaaende Rivninger mellem danske Mænd og Kvinder.

Her paa Fyn er der i hvert Fald megen Sans for en god og national Løsning af det sønderjydske Spørgsmaal, og at den paa-gældende Befolkning omfattes med Forstaaelse og Venlighed fremgaar bl. a. af den Kendsgerning, at efter at jeg i Krigens første Tid havde indsamlet 50.000 kr. til de belgiske Børn og siden omtrent 10.000 Kr. til nogle lutherske Menigheder i Polen, kunde jeg, da den sønderjydske Indsamling omsider kom i Gang, samle 28.000 Kr. til vore nødlidende Landsmænd dernede, og Bidragene vedbliver forøvrigt at komme.

Deres ærbødige

P. H. Nygaard.

Dr. Mackeprangs arkiv.

118.

Maleren Niels Skovgaard til dr. M. Mackeprang.

Bakkebo, Frederiksdalsvej, Lyngby d. 1. november 1918.

Hr. direktør Mackeprang.

Nu ser jeg af forbogstavet i Deres underskrift, at det må være museumsdirektøren, som jeg har skrevet til, hvilket jeg ikke dengang var klar over. Det gjør mig ondt, at jeg gjør så megen ulejlighed, da jeg dog må fastholde mit standpunkt, og jeg sender et frimærke, da en skønt kun lille udgift for Dem er en urimelighed, da det er mig, som har vrøvlet. Jeg var nok tilbøjelig til at tro, at Appel ikke var med til dette, hvis han ikke vidste,

at Hanssen-Nørremølle billigede det, og det var den egentlige grund, til at jeg først underskrev. Da jeg imidlertid ikke virkelig er istand til at bedømme sagen selvstændig og ikke holdt af flere steder i skrivelsen, og endelig så mange mener, at den ikke burde fremkomme, så mener jeg heller ikke at kunne forsvare at være med.

Deres ærbødige

Niels Skovgaard.

Dr. Mackeprangs arkiv.

119.

Provst E. K. Thyssen til dr. M. Mackeprang.

Sct. Catharinæ Præstegård, Ribe, d. 1. november 1918.

Hr. Dr. phil. M. Mackeprang.

For nogle Dage siden sendte jeg Dem efter Opfordring min Underskrift på den af Dem udsendte Adresse om det sønderjyske Spørgsmål.

Skjønt jeg intet har imod Adressens Ordlyd, må jeg dog nu, da jeg får oplyst, hvordan denne Adresse er fremkommen, og mærker den Opposition, den møder i mange Kredse, og da der absolut ikke må være Strid om denne Sag blandt danske — bede Dem slette min Underskrift på den nævnte Adresse.

Ærbødigst

E. K. Thyssen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

120.

Borgmester H. C. Bruun til dr. M. Mackeprang.

Ribe d. 2. november 1918.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Den 26. f. M. sendte jeg Dem en af mig underskreven Erklæring vedrørende Slesvig; efter min Hjemkomst den 31. f. M. har jeg imidlertid »derovre fra« faaet forskellige Udtalelser paa Grundlag af forandrede Opfattelser i den sidste Maaned, som

medfører, at jeg nu har et noget andet Syn paa Sagen. Jeg haaber derfor, at De ikke vil have noget imod at tilbagesende mig den omtalte Erklæring.

Deres ærbødige

Bruun.

Dr. Mackeprangs arkiv.

121.

Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe, Gisselfeld til dr. M. Mackeprang.

Gisselfeld, d. 2. november 1918.

Hr. Museumsdirektør Mackeprang.

Opfordringen til at underskrive Opraabet ang. Nordslesvigs Genforening med Danmark har jeg modtaget; jeg mener ikke at kunne tiltræde denne Opfordring paa det nuværende Tidspunkt, hvor Begivenhederne i Europa er i en saa rivende Udvikling, at man ikke kan overse, hvorledes det vil ende. Jeg beder Dem, trods min Vægning ved at underskrive Opraabet, være overbevist om, at jeg nærer et ligesaa oprigtigt Ønske om Genforeningen, som enhver Dansker burde gjøre.

Med Højagtelse

A. Danneskiold-Samsøe.

Dr. Mackeprangs arkiv.

122.

Adjunkt, dr. phil. Hans Brix til dr. M. Mackeprang.

Aalborg, d. 3. november 1918.

Kære Hr. Museumsinspektør.

Da jeg nu eengang er kommen i Tvivl, finder jeg det bedre at holde mig hjemme. Medvirkende til denne Beslutning er ogsaa den efter mit Skøn ufortjente Kompliment til Regering og Rigsdag i Slutningen af Skrivelsen samt Bemærkningen om, at kun Dansk-talende maa komme tilbage.

Dette mit Votum maa jo komme som et Tordenslag for de
Herrer, men De maa se at bære det.

Venlig Hilsen

Deres Hans Brix.

Dr. Mackeprangs arkiv.

123.

Professor Aage Friis til rigsdagsmand H. P. Hanssen.

København, Søndag d. 3. november 1918.

Kære Hanssen.

Tak for Dit Brev dat. 31/10, som jeg fik i Aftes d. 2.

Du vil nu kende Grundene til, at Opraabet ikke blev udsendt; det skyldtes ikke Mangel paa Handlevilje eller Langsomhed, men en Kombination af Hensyn: til den ejderdanske Agitation, til Højres Opløsning, Venstres Ængstelse etc. Vi har handlet bedst mulig. Du maa ikke tro, som Du vel efter Din begrænsede Viden fra Berlin kan gøre, at der har været Taushed om Nordslesvig her; alle Blade har indeholdt Artikler, mange Blade en Mængde, hvori Kravet er blevet rejst. Naar der nu i de fleste er relativ Taushed, skyldes det Ængstelse for at faa Spektakel med de yderliggaaende om Grænsen, dernæst en Følelse af at der, indtil Vaabenstilstanden er i Orden, ikke er meget mere at sige, efterat Princippet er slaaet fast af Solf og tydelig ses af Dit Telegram til »Politiken«. I samme Øjeblik Du vil, naar Situationen klarer sig, kan alle Sluser aabnes. H. V. Clausen vedbliver at skrive; hans tre Artikler i Nationaltidende har vakt stor Opsigt, idag skriver han i Politiken. Disse Artikler kommer nu som Piece hos Gyldendal.

Men de sønderjyske Formænds Aktion, der fortsættes, bevidst eller ubevidst for en sydligere Grænse, er højst skadelig. Du har Ret i, hvad Du skriver derom, det vilde passe Tyskerne at faa Afstemning for langt Syd paa. Du maa gribe ind for at stoppe det. Skriv derfor straks et Brev til H. P. H. (Rektoren) formet som Du synes det efter medfølgende Udkast. Jeg tror, at det vil gøre stor Virkning, men gør det straks. Send Brevet i aaben Konvolut

indlagt i Brev til mig, men med H. P. H.s Adresse, saa jeg kan kontrollere, om han meddeler det videre in extenso. Jeg sender det saa lukket til ham. Dette er saare vigtigt. »Trekløveret« ønsker dette som jeg.

Jeg har givet Grev Rantzau-Brockdorff Opraabet med Under-skrifter og haft en lang fortrolig Samtale med ham. Behandl min Meddelelse derom med største Diskretion. Han staar paa det klare Standpunkt, at Nordslesvig nu maa afstaas til Danmark, og han vil afslutte sin Gerning i Danmark ved at gøre sit for at bringe en Løsning, der kan skabe Grunden for godt Fremtidsforhold. Han billiger den af mig angivne nationale Grænse, kun med nogen Tvivl om Tønder ikke maa blive tysk. Han havde ønsket en speciel dansk-tysk definitiv og øjeblikkelig Løsning, men indser jo, at dette er umuligt af Hensyn til Ententen. Han tumler dog stadig med Tanken om, hvorvidt en principiel Indrømmelse fra Regeringens Side overfor Eder ikke var heldig nu.

Han har næret stor Mistillid, næsten Uvilje mod Dig, idet han har troet, at Du har givet Regeringen her Meddelelser fra et fortroligt Udvalgsmøde om Statsborgerloven i 1913; jeg har forklaret ham, at det ikke er sandt. Men uagtet hans Mistillid til Dig næppe er overvundet, og han næppe tror, at Du, som jeg har forklaret ham, ikke er Tyskfjende, saa mener han, at Du nu er unentbehrlich og driver ein kluges und massvolles Politik. Han har i Berlin raadet Regeringen til at sætte sig i Forbindelse med Dig for at komme ud over den Vanskelighed, at man jo skal forhandle med prøjsiske Undersaatter og formelt ikke kan gøre dette. Men han sagde mig, at han mødte voldsom Modstand i Berlin, særlig naturligvis i Indenrigsministeriet (det pr[øjsiske]). Dog maatte denne jo vige unter der Druck der Umstände. Han gaar ud fra, at Nordslesvigs Genforening med Danmark er givet, det gælder blot om at forhindre, at Ententen faar Lejlighed til at gribe ind i Sagen og vende den til Ydmygelse for Tyskland og derved ødelægge det fremtidige Forhold mellem Danmark og Tyskland. Han ængstes meget for den nationalistiske Stemning i Danmark og frygter for, at den skal vedblive efter Genforeningen. Han billigede Opraabet, fandt det würdevoll und massvoll, men troede, at det af Hensyn til Ententen var klogt

ikke at offentliggøre det. Jeg har givet ham Oplysninger om den Grænse, vi ønsker.

Kr. Nyrop m. fl. har meddelt Ententegesandt[erne] Opraabet og paavirker dem i fornuftig Retning som Modvægt mod den Agitation, de er udsat for i ejderdansk Retning. Den franske Gesandt har været meget vred, fordi Opraabet var »germanofilt«; de vil jo ikke taale, at man her vil forhandle fredeligt med Ty-skere og opnaa venskabelige Indrømmelser af dem.

Højre har udstedt Parole til sin Presse om ikke foreløbig at optage Indlæg om det nordslesvigske Spørgsmaal, det er af Frygt for Slagsmaal mellem den nationale Grænses Mænd og de ejderdanske. Noget lignende Betragtninger leder Venstre. Men som sagt de fleste Blade eller alle har bragt Artikler, der fastslaar utvetydig Folkestemningen. R[antzau] Br[ockdorff] er f. Ex. aldeles klar over Bevægelsens Styrke. I den Henseende behøver Du ikke at ængste Dig.

Hvordan tænker Du Dig iøvrigt hele Sagen grebet an? Kan der ske noget før Vaabenstilstand og Fredsforhandlinger? Hvordan er Din Stilling til Spørgsmaalet om Afstemning, og til samlet eller kommunevis eller sognevis Afstemning? Jeg vilde gærne i Tide have nogen Orientering herom ad den Forbindelsesvej, vi har. Regeringen har bedt mig holde mig ude af navngiven Debat nu, derfor skriver jeg ikke under Navn. Den vil nemlig bruge mig, naar vi skal til den praktiske Udførelse af Sagerne.

Jeg kan i Fortrolighed meddele Dig, at den danske Regering saavel i Paris som i London og Washington arbejder med Held for, at det bliver de danske Nordslesvigeres Ønsker og Krav, der af Ententen kræves opfyldt. Der har ogsaa fra Ejdermændene her været forsøgt en Paavirkning af Wilson til at kræve hele Slesvig etc., men Scavenius mener, at dette er afbødnet og Wilson bragt paa de rette Tanker. Men jeg er bedt om at sige Dig med alt Eftertryk, at Du maa sørge for, at der ikke paa dette Punkt kommer Kludder i og fra Nordslesvig. Instruer Dine Folk i Nordslesvig om absolut at modsætte sig al Tale om en sydligere Grænse og skriv til Rektor Hansen derom i saa kategoriske Udtryk som mulig. Det eneste, der kan bringe Ententen til at fravige Grundprincippet, vil være den Opfattelse, at Nordslesvigerne

selv vil noget andet. Derfor pas paa dette Punkt; det er i Virkeligheden den eneste Fare for en sund og forstandig Udvikling af Spørgsmaalet. Men sørg for, at der ikke føres Smitte af Ejderdanske Ideer frem og tilbage over Grænsen. H[ans] J[efsen] Chr[istensen] har jo de rette Meninger, saa det kan ikke være svært at faa det gennemført.

Hvordan er det gaaet H[ans] J[efsen] Chr[istensen]? Er han kommen vel tilbage. Der siges, at hans Navn er blevet nævnt i Aarhus Stiftstidende, som havende været herovre. Der er da ikke sket ham noget ondt. Hvis det er Tilfældet, vil jeg gennem Rantzau gribe ind til Fordel for ham, om det er muligt.

P.S. efter Samtale med »Trekløveret«. Det foreslaas, at Du stiler Brevet til alle de syv Formænd, men skriver H. P. H[anssens] Navn paa Konvolutten. Det virker des bedre mente særlig H. L. M[øller]. Lad os faa dette Brev hurtigst mulig, helst med Post Onsdag Morgen.

Jeg har nu Søndag Eftermiddag holdt Møde med de tre andre, og de mener, at et Brev fra Dig til de syv Formænd vil være det bedste Middel til at stoppe den forrykte Agitation. H. L. Møller har været aldeles udmærket i denne Tid, klog og fast, han har deltaget i Møder med Zahle og Scavenius og er aldeles enig med dem som med Mackeprang, H. V. Clausen og mig. Dette maa vise Dig, at vort Arbejde gaar støt og godt. Vi har det bedste Haab. Hjærtelig Hilsen fra os alle.

Aage Friis.

H. P. Hanssens arkiv.

124.

Forfatteren Kai Hoffmann til dr. M. Mackeprang.

Lyngby d. 3. november 1918.

Hr. Museumsdirektør M. Mackeprang.

Den Reservation, hvormed jeg underskrev det mig tilsendte Opraab, forekommer mig saa væsentlig, at jeg efter nærmere Overvejelse maa bede Dem slette mit Navn under Opraabet.

Ærbødigst

Kai Hoffmann.

Dr. Mackeprangs arkiv.

125.

Professor, dr. phil. Johs. Steenstrup til dr. M. Mackeprang.
d. 3. november 1918.

Kjære Museumsdirektør.

Jeg undrede mig ikke lidt over Deres telefoniske Spørgsmaal.

1. Paa Mødet blev det sagt, at Mag. Clausen vilde holde et Foredrag til Oplysning om slesvigske Forhold, og da det blev opgivet, udtalte Dr. Moltesen, at Mag. Clausen havde skrevet en Bog (en Afhandling) og vilde gjerne udgive den. Ikke med et Ord blev det sagt, at Mag. Clausen vilde aftrykke Artikler fra Nationaltidende — i alt Fald hørte jeg intet saadant.

2. Naar vor Udtalelse holder paa to Principper a. fri Afstemning, b. Nationalitet, er det klart, at disse kunne skjære hinanden. Hvordan Løsningen da skal findes, maa man overlade Fredskonferencen, der skal finde en brugelig, forsvarlig og efter alle Krav rimelig Grænse. Om dens Enkeltheder skulle vi tie. Dette var, hvad jeg paa Mødet — som det forekommer mig — i ret bestemt Ord udtalte.

Venligst

Johs. Steenstrup.

Dr. Mackeprangs arkiv.

126.

Fhv. professor Oscar Bloch til dr. M. Mackeprang.

Ny Toldbodgade 57 d. 5. november 1918.

S. T. Hr. Museumsdirektør, Dr. phil. Mackeprang.

Endskønt jeg ikke tror, at mit Navns Underskrift paa den, for nogen Tid siden, af Hr. Direktøren mig tilsendte »Adresse« vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal, har nogen Betydning, maa jeg dog nu, da jeg af paalidelig Kilde er bleven gjort bekendt med Henvendelsens Tilblivelsesmaade og nogle af de om den senere førte Forhandlinger, anmode om, at mit Navn slettes blandt dens Underskrivere.

Ærbødigst

Oscar Bloch,

fhv. Professor ved Universitetet.

H. V. Clausens arkiv.

127.

Godsejer J. Wedell-Neergaard, Svenstrup til dr. M. Mackeprang.

Svenstrup d. 5. november 1918.

Kjære Dr. Mackeprang.

Maa jeg takke Dem mange Gange, fordi De har ulejligen Dem med at svare mig saa fyldigt som i Deres Brev af i Gaar. Det gav mig forskellige Oplysninger, som jeg sætter den største Pris paa.

Som Afslutning paa vor Korrespondance tillader jeg mig endnu en Gang at sende Dem et Uddrag af min Dagbog.

»Fra Dr. Mackeprang, hvem jeg havde sendt en Afskrift af mine Betragtninger over det slesvigske Spørgsmaal (30. Oktober), har jeg i Dag modtaget hoslagte meget interessante Svar. Jeg skønner herefter, at Sindelagsgrænsen egentlig er noget Sludder, at Sindelagsfolkene ganske vist ikke er rene Ejderdanske, men at de forsaavidt repræsenterer den samme ulykkelige historiske Tankegang som de; nærmest tænker paa en Slien-Danevirke Grænse og i hvert Fald ikke frygter for at tage for sig af den tyske Ret, som de venter, at Ententen vil stille for dem. Som min Læser vil se, har jeg i disse Dagbogsblade fra første Færd stillet mig paa det Standpunkt, at det var de danske Sønderjyder, som var de berettigede i Sagen, og som derfor ogsaa i det væsentlige burde have Afgørelsen i deres Haand. Men denne Sønderjydernes Ret strækker sig ikke længere, end deres Stemme naar, og dér er det i Hovedsagen retfærdigst, at Grænsen trækkes. Kalde denne Betragtning Juristeri, den stemmer i alt Fald ogsaa med, hvad jeg anser for det bedste for mit Fædreland. Det gjør mig ondt, at vi med god Ret ikke kan naa den gamle historiske Grænse Slien-Danevirke, men vi maa bort fra den gamle falske historiske Betragtningssmaade, som overfører den private Ejendomsrets Begreb paa mellemstatlige Omraader og Forhold«.

Apropos Deres Omtale af Dr. Solfs Tale i den tyske Rigsdag, har jeg haft den samme Opfattelse som De, idet jeg i min Dagbog for d. 26. Oktober skriver: »Jeg tror nu ikke, at man skal lægge noget videre ind i denne (Dr. Solfs) Afvisning. Det var

en Maade, paa hvilken han kunde gaa udenom Spørgsmaalet, hvad jeg ogsaa anser for heldigst for os. Pas trop de zèle i denne Sag er stadig det, jeg anser for klogest? Vor Tid kommer nok.

Jeg vil gjerne tilføje, at jeg er rede til en Aktion for mit Standpunkt i det slesvigske Spørgsmaal, naar den blot indledes paa rette Maade og til rette Tid. Men af denne Grund er jeg ogsaa glad over, at »Opraabet« er trukket tilbage. Skulde det virkelig vise sig, at Sindelagsfolkene vil myldre frem — hvad der er mig umuligt at tro — kan et Modtræk jo blive nødvendigt. Men i høj Grad ønskeligt var det rigtig nok, om vi Danske i denne store Sag endelig en Gang kunde gaa samlede til en Løsning.

Deres Bog om Nordslesvig har jeg i sin Tid læst, men kan ikke mere erindre Størstedelen af Indholdet, og da jeg ikke ejer den, vilde jeg sætte stor Pris paa at faa et Exemplar.

Hvis jeg, naar jeg en Gang kommer til Kjøbenhavn, faar Tid dertil, vil jeg gjerne komme op til Dem for maaske at høre nærmere i den Sag, som rører mig saa stærkt.

Deres hengivne

J. Wedell-Neergaard.

Dr. Mackeprangs arkiv.

128.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen til professor Aage Friis.

Berlin, d. 6. november 1918.

Kjære Friis!

Dit Brev af 30/31 Oktober har jeg modtaget. Jeg forstaar ikke, hvorfor Adressen ikke er bleven offentliggjort. Henvisningen til Rigsdagens Erklæring er dog kun en Skingrund. Der er jo først samlet Underskrifter paa Adressen, efter at den var fremkommen. Det er Navnene, der bør frem. De vil gjøre Virkning, baade hjemme i Nordslesvig og hernede. Hvad i Alverden skal det kunne, at man først sætter et saa stort Apparat i Gang og saa bag efter med Bedstemorsforsigtighed lægger Adressen ned i Kommodeskuffen. I er alt for nølende og forsigtigt famlende i en Tid, hvor det gjælder om at handle og handle energisk. Derfor taber I Terræn.

Det er lidt af en national Skandale, at ingen dansk Mand endnu har protesteret imod Provinsialudvalgets til hele Evropa udsendte Henvendelse til Statsregeringen, mens i Sverrig Borgmester Lindhagen og Branting straks har taget Affære. Jeg synes rigtignok, at Danskerne ikke længere burde lade sig distancere af Svenskerne i denne Sag. Det gjør et meget daarligt Indtryk her-nede og ligesaa i Nordslesvig. Jeg kan ikke tidt nok gjentage! Tiden er inde til Handling og absolut ikke til endeløse snus-fornuftige Overvejelser. Faa dog omsider Øjnene op for, at vi her lever midt i Revolutionen og indret Jer Politik derefter.

Vi staar nu overfor en meget stærk tysk Agitation i Nord-slesvig, som strækker sig ud over Tyskland og til de nevtrale Lande. Og vor Presse er endnu, som Du vil se af den medfølgende sidste Censurforskrift af 3. November, delvis lammet i sine Bevægelser. Desto nødvendiggere er det, at denne Agitation ogsaa bekæmpes energisk fra Kongeriget. Vi kan desuden ikke overkomme alt. Vore bedste Journalister er i Felten. Og jeg sidder bundet her. Sørg for, at alle falske og tendentiøse Angivelser rettes og bekæmpes i den danske og nordiske Presse, inden de gjør for megen Skade.

Det vilde være af overordentlig stor Værdi, hvis Socialdemokraterne i Danmark kunde bevæges til at tage stærkere Affære. De bør fastholde Hertugdømmernes Socialdemokrater til deres tidligere Partibeslutninger og slaa paa de samme Strænge og ikke mindre kraftigt end Lindhagen og Branting. Sørg for, at de gaar stærkere paa.

Vor Kurertjeneste fungerer godt. Jeg har atter i Dag faaet en Mængde Indberetninger fra alle Strøg af Nordslesvig. Den tyske Agitation mærkes nu overalt, og her og der har den strammet Hjemmetyskerne noget op. Men i det hele og store skildres de som modløse og forknytte. »Nu har de faaet ordentlig Skræk i Mikkell«, sagde en dansk Kirkegænger sidste Søndag til en Flok Tyskere paa Kirkebakken i Ketting, — ingen af dem vovede at kny. »Vore Hjemmetyskere rotter sig forknytte sammen i Smaaklumper som Faar i Uvej« — meldes der fra Als Sønderherred. »Hjemmetyskerne er paa faa Undtagelser nær modløse« — mel-

des der fra Broager, »kun én her i Sognet var at bevæge til at underskrive det tyske Opraab«.

En særlig Aktion forberedes af Præsterne Schmidt, Vodder, Tonnesen Far og Søn m. fl. De tilstræber et særligt organiseret Nordslesvig med fuldstændigt Selvstyre indenfor det tyske Riges Ramme og forbereder bl. a. en Henvendelse til den danske Regering.

Socialdemokratiet i Kiel staar endnu fast paa Adlers Standpunkt, men i Flensborg vakler det, og Virkningerne deraf spores i Aabenraa og Haderslev. De lokale Førere er Parti-Embedsmænd og bange for at miste deres Levebrød. Overfor Arbejderstanden arbejder den tyske Agitation stærkt med Skræmmemidler, den hævder, at Arbejderne vil miste deres Invalide- og Alderdomsrenter, Pensioner etc., hvis Nordslesvig kommer tilbage til Danmark, og at de i det hele vil faa daarligere Kaar. Sørg for at disse Anskuelser modvirkes. Sagligt men energisk og hurtigt i den danske Presse i Artikler, som vor Presse kan aftrykke. Vi har en Brochure om disse Forhold under Forberedelse, men kan ikke selv overkomme alt.

Der spores en stærkere Bevægelse i Flensborg By, som gaar ud paa, at Flensborg bør dele Skæbne med Nordslesvig. Den mødes med Sympathi i enkelte Kredse nordpaa under Indvirkning af den i Kongeriget rejste Agitation. Fortsættes denne Agitation ensidigt, mens Tilhængerne af den rent nationale Grænse vedvarende holder sig passive udadtil (H. V. Clausen hæderlig Undtagelse), vil den utvivlsomt gjøre videre Fremskridt.

Mit personlige Standpunkt, som vedvarende deles af det helt overvejende Flertal, er, at der skal drages en Grænse, der kan betegnes som Nordslesvigs Sydgrænse. Den skal løbe fra Kejnæs ind ad Flensborgfjord til Kobbermøllebugten op med Vandløbene til Padborg, som bliver Grænsestation, derfra sønden om Frøslev ud til Skelbæk og med den og Vidaaen imod Vest, som paa Clausens Kort i Haandbogen. Alt hvad der er nordfor denne Grænse stemmer derefter under et med Ja eller Nej. Dette vil give et meget stærkt Flertal for Nordslesvigs Gjenforening med Danmark.

Du maa absolut ikke vente, at Regeringen vil give os bestemte

Tilsagn. Hvad skulde bevæge den dertil? Den har efter tysk Synspunkt strakt sig overordentlig vidt med Dr. Davids Erklæring til mig, som jeg omtalte i mit sidste Brev. Den er rede til at lade Operationen foretage. Men Aktionen maa foretages af dem, der skal udføre Operationen. Det er Danmark, der som krævende og modtagende her maa tage Affære. Det er dog selvindlysende. Men i Danmark er man endnu altfor passivt afventende. I forstaar endnu tilsyneladende ikke derovre, hvor hurtigt de Døde rider, hvor katastrofalt det hele udvikler sig. Endnu en Gang og saa indtrængende som muligt! Sørg endelig for, at der handles mens det er Tid. Enhver videre Nølen er ganske uforsvarlig.

I den nordslesvigske Presse vil der næste Tirsdag fremkomme en Opfordring til Rigskansleren og Rigsledelsen om at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. Det vil blive underskrevet af over Hundrede politiske, nationale og økonomiske Organisationer. Drag Om-sorg for, at Ritzau, straks efter at de danske Aviser er ankomne til Kolding, udsender et Telegram om Sagen til de nordiske Lande. Det vil sikkert gjøre Virkning. Der skal helst ogsaa sendes Telegram om Sagen vest paa.

Vi vil vedvarende søge at løse Dagens Spørgsmaal ved at bære vort Krav højlydt frem overalt, hvor det er muligt, og ved at forberede alt til det store Slag hjemme. Vore videre Planer fattes først i Enkelthederne, naar Opgaverne viser sig.

Af stor Betydning for Stemningen i Nordslesvig er det, at den danske Presse og den danske offentlige Mening atter og atter udtrykker sin sikre Forvisning om, at Spørgsmaalet nu vil blive lykkeligt løst. Af særlig stor Betydning er det, at Mænd af alle Lejre under Navn klarlægger deres Standpunkt. Men det maa være snart. Krigen er forbi. Afgørelsen falder om føje Tid. Derfor endnu en Gang! Ingen Nølen mere men kraftig Handling.

Med venlig Hilsen til alle Venner

Din hengivne

H. P. Hanssen.

Efter at dette Brev var skrevet og afleveret fik jeg Dit Brev af 3. Novbr. Adskilligt af, hvad jeg har skrevet foran, vilde have faaet

en anden Form, hvis jeg havde haft det før. Nu er der ikke Tid til at ændre noget eller tilføje videre. Jeg skal se at komme i Forbindelse med H. P. H[ansen]. Vanskeligheden bliver saavidt jeg kan se kun Flensborg By. For sydligere Distrikter er der slet ingen Stemning (af Betydning). Det glæder mig meget, hvad Du meddeler af fortrolig Art. Kun dette, da Brevet maa afsted. Hils de to andre Kløverblade.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

Aage Friis' arkiv.

129.

Pastor E. Koch, Odense, til dr. M. Mackeprang.

Odense, d. 6. november 1918.

Maa jeg tillade mig, som har underskrevet det i Fortrolighed udsendte Opraab angaaende det danske Sønderjyllands Tilbagevenden til Danmark, at udtale følgende:

Dersom nævnte Opraab, hvis Ordlyd jeg nu ikke husker nøjagtigt, indeholder — hvad jeg ikke ved Gjennemlæsningen mente at finde i det — Ord eller Vendinger, der antyder, at Underskrivernes Ønske gaar ud paa, at Sønderjyllands Skæbne ordnes underhaanden ved Overenskomst imellem Danmark og Tyskland uden Oppebielse af Fredskonferencen imellem de krigsførende Magter, — da ønsker jeg mit Navn slettet blandt Underskriverne.

Ærbødigst

E. Kock.

Dr. Mackeprangs arkiv.

130.

Direktør Harald Plum til dr. M. Mackeprang.

København, d. 6. november 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

I Anledning af den fortrolige Skrivelse vedrørende Sønderjylland med Erklæring, hvortil jeg for ca. 1 Uge siden fremsendte

min Underskrift, beder jeg Dem, idet jeg gaar ud fra, at min Underskrift endnu ikke er benyttet, annullere min Underskrift i Anledning af modtagne Oplysninger, som jeg paa det Tidspunkt ikke var i Besiddelse af.

Med særdeles Agtelse

Harald Plum.

Dr. Mackeprangs arkiv.

131.

Bankdirektør C. Andersen til dr. M. Mackeprang.

Aarhus, d. 8. november 1918.

Herr Dr. phil. Museumsdirektør Mackeprang.

Da jeg nærer visse Betænkeligheder i Anledning af den Erklæring, jeg nylig i underskreven Stand har tilbagesendt Dem — vedrørende den sønderjydske Sag — anmoder jeg Dem herved om at annullere bemeldte Erklæring.

Ærbødigst

C. Andersen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

132.

Borgmester H. C. Bruun, Ribe, til dr. M. Mackeprang.

d. 10. november 1918.

Hr. Dr. Mackeprang.

At jeg først har underskrevet Erklæringen og derefter har ønsket den tilbagekaldt, kunde maaske forekomme Dem underligt, og jeg vil derfor tilføje et Par Ord, for at De ikke skal opfatte mig som en vankelmodig Person. Paa Grund af min Stilling har jeg under hele Krigen næsten daglig hørt om Udtalelser fra Sønderjyder om Forholdene derovre, da jeg gjerne vilde sætte mig nøje ind i Stemningen; mangfoldige baade unge og gamle ere flygtede her til, og med mange har jeg talt, men desuagtet har det været mig vanskeligt at faa et paalideligt Billede af, hvor dybt Ønsket om en Forening med Danmark bunder, og hvor langt

mod Syd Ønsket gaar; her er kommen nogle dansk talende, som vare tysksindede, og andre tysktalende som vare dansk stemte. Hvor paalidelige de foreliggende Oplysninger om Antallet af dansk sindede Personer er, ved jeg ikke, og navnlig er jeg tilbøjelig til at tro, at man ser for optimistisk paa Stemningen. Jeg har derfor været i Tvivl om, hvorvidt mit Kendskab til Forholdene var saa grundigt, at jeg ganske kunde tiltræde Erklæringen, og ganske særlig kunde jeg tro, at der i den allerseneste Tid er sket en Forskydning, men i hvilken Retning kan vanskelig bedømmes, jeg hører saa mange modstridende Rygter, og hvilken Betydning vil de store Omvæltninger i disse Dage og den nærmeste Fremtid have? Det kan vanskelig overses.

Som et Kuriosum kan anføres, at trods Udførselsforbud er i den allerseneste Tid Genstand for Udsmugling danske Flag og Flagdug, og at man i den nordlige Del nærer vidtgaaende Forhaabninger, omtales meget aabent.

Mine Opfattelser falder i alt væsentlig sammen med Erklæringen, og da mit Navn er trykt, saa vil jeg naturligvis vedstaa det, og som Borger og Embedsmand i Ribe kan jeg tilfulde indse, hvilken umaadelig Betydning det store Spørgsmaal har for vor gamle By, men De kan nok forstaa, at for mig er af afgørende Betydning: grundig Kendskab til de virkelige Forhold.

Idet jeg takker for Deres Brev forbliver jeg Deres forbindlige
Bruun.

Dr. Mackeprangs arkiv.

133.

Forfatteren Otto Benzon til dr. M. Mackeprang.

Ny Østergade 4, d. 28. november 1918.

Hr. Dr. phil. M. Mackeprang.

Da de Forudsætninger, hvorunder jeg i sin Tid skrev under på Adressen om den Clausenske Linie, er bristede — ikke mindst ved Hr. Zahles Optræden — beder jeg Dem have den Godhed at slette mit Navn blandt Underskriverne.

Min Ven, Fr. Hendriksen,¹⁾ sagde for nogen Tid siden, da jeg

henvendte mig til ham, at det var overflødig. Det er det vel også praktisk talt, men jeg ser det dog helst gjort alligevel.

Med Undskyldning for Ulejligheden er jeg
Deres ærbødige

Otto Benzon.

Dr. Mackeprangs arkiv.

1) Formodentlig xylograf F. Hendriksen. Denne har underskrevet adressen.

134.

Fru Jutta Boysen Møller til dr. M. Mackeprang.

uden dato.

Nej jeg kan ikke skrive under, da jeg vil have Landet til vor gamle Grændse Dannevirke.

Jutta Bojsen Møller.

Dr. Mackeprangs arkiv.

135.

Provst Johannes Götzsche til dr. M. Mackeprang.

Herning Præstegaard, uden dato.

Hr. Museumsdirektør, Dr. phil. Mackeprang.

Skønt i det hele enig med Underskriverne er jeg ikke i Stand til at underskrive den tilsendte Henvendelse.

Naar man i alle Krigens lange Aar har bedt Gud i Himlen i sin Naade bevare vort Fædreland for komme ind i Krigen, er man ikke i Stand til at underskrive, at Regering og Rigsdag har bevaret Freden for os. Dette er saameget mindre muligt, som eet af Regeringens Medlemmer har været alt andet end neutral.

Jeg kan endeligt ogsaa frygte for at underskrive noget, som først vil blive benyttet til et givet Øjeblik; skønt jeg ikke tror, at jeg vil kunne forandre min Opfattelse, som falder sammen med Hovedlinien i Udtalelsen, maa jeg forbeholde mig at bestemme ogsaa Tidspunktet for Fremkomsten af det, som jeg skal

give min Tilslutning. Saaledes maa jeg kortelig motivere mit Afslag. Gud velsigne vort Fædreland og føre os sammen med vore sønderjyske Landsmænd.

Ærbødigst

Johs. Gøtzsche.

Dr. Mackeprangs arkiv.

136.

Overretssagfører Oskar Johansen til dr. M. Mackeprang.

Kongensvej 16, uden dato.

Jeg finder den mig tilsendte Udtalelse om det nordslesvigske Spørgsmaal overflødig.

Oskar Johansen.

Dr. Mackeprangs arkiv.

137.

Hofjægermester Christian Sehestedt Juul til dr. M. Mackeprang.

uden dato.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang.

Skjønt det er mit Livs højeste Ønske at se det danske Sønderjylland forenet med Danmark og er ganske enig i, at jeg kun ønsker det dansktalende og dansksindede Sønderjylland tilbage, saa beklager jeg, at jeg ikke kan underskrive Udtalelsen, da jeg bestemt mener, at en Afstemning nu vil give et misvisende Resultat, idet for det første saa mange danske ere faldne i Krigen, saa mange udvandrede her til Landet og til Amerika, og dels er der indvandret saa mange Tyskere, bl. a. Embedsmænd ved Smaabaner o.s.v., for det andet kunde der ogsaa være den Fare, at mange Tyskere af pekuniære Hensyn vilde stemme til vor Side, at vi fik for mange Tyskere med, og det vilde være en stor Ulykke. Jeg mener, at den eneste retfærdige Maade er, at Ententen raadfører sig med de danske Førere, Hanssen-Nørremølle o.s.v. og saa afsætter Linjen, som de mener er retfærdig uden at spørge Tyskland.

Jeg var i Gaar til et lille Møde i Odense sammen med nogle faa ledende Kvinder og Mænd indenfor Sønderjydsk Forenings Ledelse o. a., og vi vare alle enige om ovenstaaende Synspunkt.

Med Højagtelse ærbødigst

Sehestedt Juul.

Dr. Mackeprangs arkiv.

138.

Fhv. skolebestyrerinde Marie Kruse til dr. M. Mackeprang.

uden dato.

Hr. Museumsdirektør Dr. Mackeprang.

Jeg kan ikke tiltræde den mig tilsendte Udtalelse om det slesvigske Spørgsmaal. Hvad en fri Afstemning vil sige, har vi set ved Salget af de vestindiske Øer; jeg tror heller ikke, der vil finde Afstemning sted i Elsass-Lothringen. Vi maa haabe og arbejde for, at der ved den endelige Fredslutning vil gives os fuld Oprejsning for den Vold, der øvedes mod os 1864, saa at den ældgamle Landsdel »Slesvig« atter knyttes til vort Land. Sproget er langt fra det bedste Kiændemærke, end sige det afgørende, Tungen kan være tysk og Hjertet dansk og omvendt. Kan vi faa vort gamle Land tilbage, da vil der kræves stor Klogskab, Retfærdighedsfølelse og Hensynsfuldhed fra vor Side til at forsone de modsatte Elementer, vi maa søge at gøre os egnede og dygtige dertil. I det Haab, at dette vil ske, sender jeg Dem og Deres Hustru en venlig Hilsen.

Marie Kruse.

Dr. Mackeprangs arkiv.

139.

Dr. phil. Victorinus Pingel til dr. M. Mackeprang.

uden dato.

Det nordslesvigske Spørgsmaal sætter mine Tanker i Bevægelse, næsten mere end noget andet. Og med god Grund, og det har været mig en inderlig Glæde, at det efter lang Hvile nu er

kommet i Bevægelse i alle de skandinaviske Lande. Men jeg vil ikke udtale mig om det i Selskab, tilmed i saa fint Selskab. Jeg vil dog ikke fraskrive mig Ret til en mulig Udtalelse som Enkeltmand, men den kommer vel næppe, da jeg er gammel og syg.

V. Pingel.

Dr. Mackeprangs arkiv.

140.

Stamhusbesidderinde Ingeborg K. Rosenørn-Teilmann til dr. M. Mackeprang.

p. t. Frederiksgade 10, København, uden dato.

Hr. Dr. phil. Mackeprang.

Efter gjentagende Gange at have gjenne læst den mig tilsendte Adresse angaaende Sønderjylland er jeg kommet i en stor Tvivl om, at det for mig var rigtigt at underskrive den, hvorfor jeg herved meget beklager at have handlet overilet og anmoder om, at mit Navn maa blive slettet af Listen.

Med særdeles Agtelse

I. K. Rosenørn-Teilmann.

Dr. Mackeprangs arkiv.

Kastrup, en hedensk offerplads

Af *Hans Neumann*.

Det er muligt, at nogle har læst så mange beretninger om, hvad man ved udgravninger har fået at vide om oldtidsforhold, at de er blevet blaserte og tror, at det er en selvfølge, at man ved både det ene og det andet. Men det er ingen selvfølge. Vi, hvis arbejde det er ikke blot at finde nogle genstande, men gennem sporene i jorden at komme livet og menneskene i oldtiden på nærmere hold, ved, at de mange århundreder, der skiller, er en modstand, som det er vanskeligt at overvinde. Og vi ved også, at fundene samler sig om nogle få sider af kulturlivet, mens andre vigtige områder næsten ikke er til at komme nær.

Fra arkæologiens barndom har fund af grave med deres indhold været vor vigtigste kilde, og ganske vist er alt, hvad der vedrører død og begravelse og menneskenes forhold til de afdøde en vigtig side af kulturlivet, men det er dog en meget speciel side. Dertil er senere kommet bopladserne, fund af huse med deres indhold, som især er talrige fra århundrederne omkring Kr. f., og som har fortalt os meget om menneskenes daglige tilværelse og om økonomiske og sociale forhold.

Det har jo virkelig vist sig, at det ikke alene er den materielle kultur, vi ved fundenes hjælp kan få kendskab til; også det åndelige liv, menneskenes forhold til de overnaturlige magter, som de følte sig omgivet af, deres gudeverden, hvis man kan bruge dette udtryk, kan fund og iagttagelser give os et indblik i. Usikkert og ufuldstændigt er det, men noget synes man vilde være vundet, hvis vi i hvert fald kendte det religiøse livs materielle side, den hedenske gudsyndyrkelses ydre apparat her i landet. Vi ved, at det har eksisteret, allerede stenalderen havde det, således som det ses af en stor kultbygning, der for nylig er fremdraget ved Tru-

strup på Djursland.¹⁾ De vældige rejste stenblokke ved Stonehenge i England viser, hvad man kunde bygge, og antyder, at der har været meget mere, end vi ved noget om. Fra en senere tid ved vi, at der var både gudebilleder og bygninger, men hvordan så de ud? Og hvad havde man rundt omkring i bygderne? Hvordan så der ud på deres hellige steder, og hvad foregik der ved festtiderne og til daglig?

Vi kan slet ikke besvare disse spørgsmål, for fundene lader os på en mærkelig måde i stikken. Meget tyder på, at den katolske kirke ved sin fremtrængen her i landet i bogstavelig forstand har sat sig på hedenskabet. Ikke få steder er der fundet spor af hedenske gudehov under vore kirker; derved er meget forsvundet og en vigtig side af hedenskabet blevet mørkelagt. I hvert fald er den udgravning, som der her skal gøres rede for, udgravningen af en stor hedensk offerplads, stadig den eneste af denne art, og derfor er det rimeligt at give nøje agt på, hvad den fortæller.

Kastrup ligger lidt sydøst for Gram og altså på den vestlige spids af en bakkeø, der skyder sig ind imellem Gram å mod nord og Gelså mod syd. I nærheden af Gram har der i oldtiden været en vigtig overgang over Gram å, idet en vejlinie, der nordvest fra kom fra de store bygder ved Kongeåen og over Harreby søgte langs skovranden ned til Gram, derefter syd for åen søgte østpå over Nustrup til hærvejen ved Vojens.

Sandsynligvis er netop ved Kastrup en anden vej gået mod sydøst over Brøndlund og Abøl mod Tirslund. I hvert fald ligger offerpladsen ved en af de stærkt befærdede vejlinier fra oldtiden.

Lidt vest for Søren Krabs gård i Kastrup var der på marken en lav forhøjning. Som så mange andre af samme art blev den anset for en overpløjet gravhøj, men den viste den ejendommelighed, at overfladen var fuld af potteskår. De kunde alle dateres til tiden efter Kr. f., snarest det 2. århundrede.

Ved den derpå følgende undersøgelse, som grdj. Krab beredvilligt gav sin tilladelse til, viste det sig, at højen foruden skårene rummede en mængde små sten. På planen (fig. 1) vil man se,

¹⁾ P. Kiærum: Et tempelhus fra stenalderen, Kuml, 1955, s. 1.

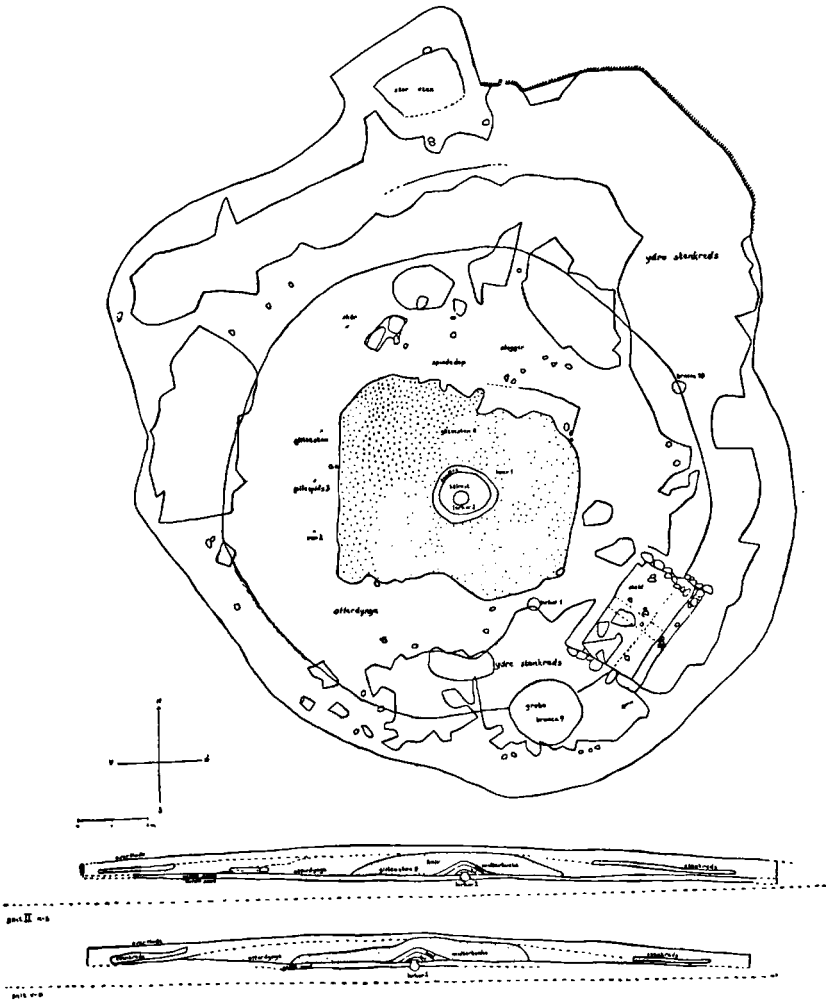

Fig. 1. Plan over fundstedet.

at de stort set fordeler sig på en stenbunke i midten og en bred stenkreds uden om. Rummet derimellem var stenfrit med undtagelse af nogle mindre pletter med sten; de lå i samme niveau som den ydre stenkreds og har sikkert oprindeligt været sammenhængende med den, for man fortalte, at der ved pløjning

var fjernet mange sten i tidens løb. Den ydre stenkreds bestod af et enkelt lag sten, der lå i et niveau, der fra alle sider var stigende ind mod midten, og det er sandsynligt, at den oprindeligt er nået helt over midten som en brolægning over hele højen, men at ploven har fjernet alt det øverste. Således brolagt må vi sikkert forestille os anlæget i dets sidste tid, og da har den midterste stenbunke været skjult nedenunder²⁾. — På planen ses det endvidere, at den ydre stenkreds i nordsiden har et mere lige forløb; der kan ikke gives nogen forklaring på denne uregelmæssighed og anlæget er ellers cirkelrundt. Den ydre stenkreds har et tværmål på 18 m i øst-vest og 20 m i nord-syd, men den har ikke nogen »fast« afslutning udad (jfr. fig. 2).

Stenbunken i midten var, da den var helt frigravet, ca. 65 cm høj og dens bundflade ca. 3×4 m. Toppen nåede op til pløjelaget, og den har da oprindeligt sikkert været højere. Hvad denne bunke gemte kunde vi ikke vide, men vor nysgerrighed var betydeligt skærpet ved undersøgelsen af dens omgivelser, af det stenfri parti mellem midterbunken og den ydre stenkreds.

Dette parti, som jeg straks vil kalde offerdyngen, bestod kun for en mindre del af jord, og »jorden« var rødlig eller grå eller mørkfarvet af trækul. Egentlige bålrester fandtes dog ikke. Desuden var der mange, svagt brændte lerflager uden kendelig form, nogle få, brændte dyrebene, der viste sig at være af hest, ko eller svin,³⁾ ganske få og små oldsager og endelig en stor mængde potteskår. Det var åbenbart fra dette lag at skårene i pløjelaget stammede. Deres antal løber op i mange tusinde og deres vægt kan forsigtigt anslås til ca. 450 kg.

Skårene var åbenbart en væsentlig del af dyngens indhold,

2) På planen er stenkredsen mod sydøst afbrudt af en vandret liggende kvadratisk stenbro med en fordybet stenbrolagt rende. Kloge besøgende fortalte under udgravningen, at denne stenbro var beregnet til processioner, der kommende fra sydøst førtes ind mod anlægets centrum. En stedlig tilskuer sagde dertil: Jeg tror, det er en gammel gedestald. Og det var det. Stalden er senere gravet ind i højen og har ikke noget med anlæget at gøre.

3) Jeg er dr. Degerbøl, Zoologisk Museum, megen tak skyldig for bestemmelse af disse og andre knogler fra dette fund.

Fig. 2. Offerplads, fra nord.

men de lå ganske spredt, og hjemme i museet viste sig det mærkelige, at de ikke kunne samles til hele kar. Ret hurtigt samlede vi to små skåle af ældre romertids form, og af dem var næsten alle skår bevaret, men af de andre mange fik vi ikke så meget som en skårflage til trods for, at der var ornamenten og former nok at rette sig efter. Hvorfor fandt vi af de to skåle næsten alle skår, men af de andre hundreder af kar kun et? Målt med vore mange andre erfaringer kommer man ikke uden om, at den nærliggende tanke, at skårene er de ituslåede kar, som man kom med offergaver i, må afvises. Man har ikke ofret hele lerkar, men skår. Det er indenfor religionshistorien ikke ukendt, at man fandt det tilladeligt i stedet for et hele at ofre en erstatning eller en lille del, og netop Kastrupfundet vil senere vise ét sikkert eksempel på den samme tanke.

To særlige ofre fandtes i offerdyngen. Bronze 10 er en klump dårligt bevarede genstande af bronze og jern, bl. a. en kornsegl og en sammenslået fingerring af guld. Lerkar 1 (fig. 3) er et 41 cm højt lerkar fra den ældre romertid, ca. 150—200 e. Kr. f. Det har på underdelen et malet ornament af runde pletter, som kendes fra nogle få lerkar fra denne del af landet. Det var omtrent fyldt

Fig. 3. Lerkar.

med oldsager: 7 stykker af tykke jernstænger, 2 spydspidser, 2 hankeringe til et stort kar, 2 sporer, skjoldhåndtag og skjoldbule, kniv, spænder, sværd og et par ornamenterede sølvbeslag. Desuden nogle fåreknogler. — Altså ingen gravurne, men et særligt værdifuldt offer nedsat i offerdyngen.

Denne offerdyngne lå altså udenom og henover midterbunken og strakte sig ud under den ydre stenkreds. Vigtigt er, at den ydre stenkreds ikke ligger direkte ned på det yderste af offerdyngen. Imellem ligger et jordlag uden skår eller andre kulturspor. På et tidspunkt, da offerdyngens vækst er standset, fordi offerhandlingerne har skiftet karakter, har man lagt et jordlag

Fig. 4. Det centrale lerkar under bålresten.

rundt om dyngen og først derpå brolagt overfladen. Vi ved ikke, hvornår brolægningen er sket.

Offerdyngen havde på dette tidspunkt et tværmål på 14 m. Den afsluttes udad af en så regelmæssig cirkel og dennes centrum ligger således i forhold til stendyngen, at man har svært ved at tro, at dette er tilfældigt. Forholdet forklares bedst ved antagelsen af, at stendyngen foroven har haft et midtpunkt, som vi nu ikke kender, og at dyngen er holdt cirkelrund omkring dette.

På dette tidspunkt af undersøgelsen havde vi set så mange ukendte og uforståelige ting, at vi var spændte på, hvad den midterste stenbunke rummede. Det var åbenbart den, det hele drejede sig om. Vi måtte vide, om den altid havde været en stenbunke, eller om den var en sammenstyrtet rest af et eller andet opbygget.

Det var en stenbunke. Det eneste, vi så, var, at nogle steder var de nederste sten ikke kastet tilfældigt sammen, men var stillet sammen, omtrent som når man læner kornsække mod hin-

anden. Altså dog et fingerpeg om, at mennesker havde haft en hensigt med det.

Inde i midten var der ingen sten, men en bunke sand. Det var ganske hvidt og så fint, at det melede i hånden, når man tog i det. Sådant sand fandtes ikke på stedet. Det lå i en ret stejl, kegleformet bunke, der forneden var lidt over 1 m stor.

Sandet viste sig at ligge i et 6 cm tykt lag over en bunke kulsort jord, åbenbart resten af et kraftigt bål. I denne bålrest fandtes forskellige, tildels halvmeltede småting, deriblandt stykker af sådanne broncekæder, som kendes fra romersk jernalders drikkehorn.

Og under bålresten sad gravet lidt ned i sandet, men med halsen lidt op i kulbunken et stort lerkar (fig. 4); det var en velproportioneret krukke med tyk, facetteret rand og ornamenteret med furer, som vi så godt kender det fra denne tid.

Dette lerkar var da midtpunktet for hele anlæget, et lerkar gravet lidt ned i det grå sandlag som hele anlæget lå på. Selv om vi nok kunde vide, at det ikke var en almindelig gravurne, man havde ofret så megen omhu, var det dog med en vis spænding, vi undersøgte det hjemme i museet.

Lerkarret viste sig hurtigt at være så fuldt af metalsager, at vi måtte skille det ad for at undersøge det. Det var fyldt næsten til randen af sammenbøjede og nu sammenrustede genstande af bronze og jern. Der var: en sammenslået broncekedel med jernhank, drikkehornsbeslag, kniv og saks, skjoldbule og skjoldhåndtag, 2 spydspidser, 4 sporer og på bunden lå et sammenbøjet jernsværd (fig. 5). Vi får nok aldrig at vide, hvorfor just disse genstande skulle med i dette lerkar, men forunderligst var nok knoglerne: to fodrodsknogler af et får og et lillefingerled af et menneske!

Hele det anlæg, som der hidtil er fortalt om, lå på et lag af ensartet gråt sand. Det lå over hele pladsen i en tykkelse af ca. 10 cm. I det hvide sand nedenunder så vi foruden spor af et ældre anlæg, nogle mærkelige mørke striber (fig. 6). De lå med en indbyrdes afstand af 20—25 cm og i tre retninger skråt over hinanden. Vi ved nu, at det er pløjestriber, og noget kunde tyde på, at de brede af striberne skyldes en muldfjælsplov, de smal-

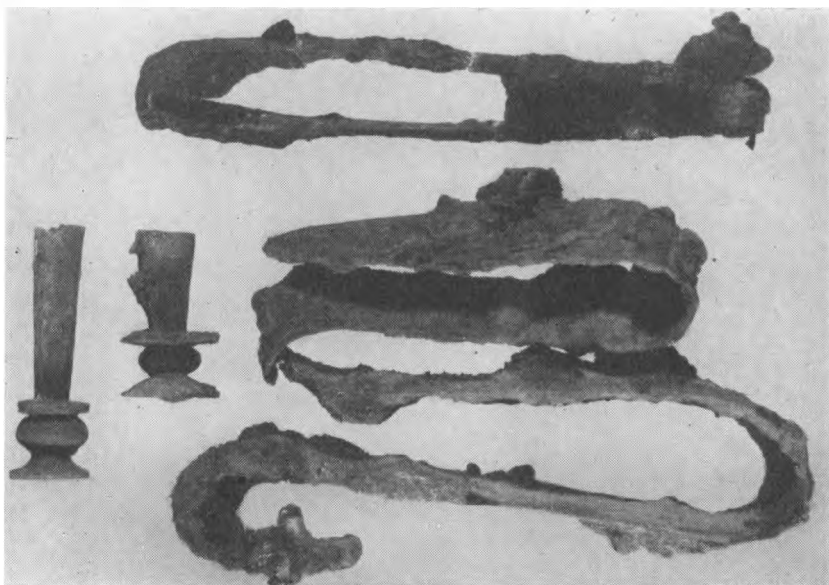

Fig. 5. Fra lerkar 2, jernsværd, saks og drikkehornsbeslag.

lere derimod en ard. Man har pløjet hele pladsen og det grå sandlag er dannet ved denne pløjning.

Efter at vi ved selve undersøgelsen og senere havde gjort de iagttagelser, som her er meddelt, meldte sig den ulige vanskelige opgave at nå til en forståelse af dette fund. Det lignede ikke noget andet, vi kendte. En boplads som først antaget var det ikke, en grav var det heller ikke. Jeg måtte efterhånden lægge større og større vægt på, hvad ejeren en dag under udgravningen havde fortalt mig. Om dette sted på hans mark gik det sagn, at her ville man i sin tid bygge Gram kirke, men alt hvad der blev bygget om dagen blev revet ned igen om natten, og man kom ikke videre. Så besluttede man at bede Gud om et tegn. Man ville binde to kvier sammen og lade dem gå, og der hvor man fandt dem næste morgen, der ville man bygge kirken. Således fik Gram kirke anvist den plads, hvor den nu ligger.

I en præsteindberetning fra 1766 har vi samme sagn i en lidt

anden form. »Der ligger en del store stene på Kastrup mark, som kaldes Gammel Kirke, hvorom er den tradition, at de er samlede her i begyndelsen i den absigt, at kirken skulle have stået sammesteds, men blev dog intet af eftersom alt, hvad der blev opbygget om dagen, det blev forflyttet om natten hen til det sted, hvor den nu står.«

Dette er jo et af de almindeligste sagn, udbredt over hele landet og knyttet til et stort antal kirker. For eksempel er det på Als knyttet til 7 af øens 13 kirker. Der er sikkert flere grunde til, at dette sagn har vandret. Når kirken f. eks. har en ejendommelig beliggenhed i sognet, har man grebet til dette sagn som en forklaring. Men disse sagn forstås ikke til fulde ved at kalde dem vandresagn. For det mest mærkelige ved dem er det, at man endnu så mange steder kan gå ud på marken og vise det sted, hvor man ville bygge kirken, men ikke fik det gjort.

Og hvad er så det for steder? Det er i mange tilfælde steder med sakralt klingende navne, steder hvortil der knytter sig overtro, eller hvor der skildres forhold, som ikke passer med de almindeligt kendte oldtidsminder.

Der skal her anføres nogle eksempler blandt mange. Hørup kirke på Als skulde oprindeligt være bygget på *Lundebjerg*, men hver midnat kom nogle nisser og nedbrød det byggede og for hver sten, de tog ud sagde de »højere op, højere op«.⁴) Ketting kirke skulle først være bygget på *Knoldhøj*, hvor nissekongen Knold boede, men det foruroligede troldene i de mange nærliggende høje, og byggematerialerne blev hver nat båret hen til en anden bakke.⁵) I Notmark sogn ligger en dysse *Trodsten*; på overliggeren findes en mængde skålformede fordybninger, og det fortælles, at det var en offersten, og at kirken skulle have været bygget her.⁶) I Skærbæk kirkemur sidder en sten, hvori ses mærker af 5 fingre. Den er smidt af en kæmpe fra Kirkehøj på Vester Gasse mark efter det sted, hvor kirken skulle bygges. Kir-

⁴) Inger M. Boberg i *Sønderjyske Årbøger*, 1935, s. 93.

⁵) smst. s. 103.

⁶) smst. s. 108.

Fig. 6. Pløjestrøber i den lyse undergrund.

ken skulle først være bygget der på Gasse mark.⁷⁾ Noget østligere på Gasse mark huskes en stor sten, som hed offersten.

I Toftlund skulle kirken have været bygget på et sted, hvor vi nu kender en gravplads fra førromersk jernalder og noget udførligere fortælles om Landet kirke på Lolland, at den skulle være bygget på Tiulshøjmarken i Opager. Der var også indrettet kirkegård, men de døde ville ikke ligge der, »de løb derfra om natten«. Nu er der fundet grave fra vikingetid på dette sted, og der ville de kristne altså ikke begraves.⁸⁾ Smerup kirke på

⁷⁾ Evald Tang Kristensen: Danske sagn III, 79.

⁸⁾ Svend Jørgensen i Loll.-Falsters hist. Samfunds Årbog XXXII, 272.

Stevns skulle oprindeligt bygges ved Thorshøje by, men alt blev stadig revet ned, »fordi Thor og de andre trolde ikke ville tåle den der«.⁹⁾ Fanefjord kirke på Møen skal have ligget på Kirkebjerg, der er det højeste punkt i egnen. Præsten Paludan har hørt, at der øverst har været en mægtig granitblok med 2 rækker sten udenom. Om natten brænder der ild på dets top. En godmodig troldinde bor i bjerget og rækker brød ud til de fattige på en skydsel. Undertiden vil man også se underlige gestalter i præsteklæder på bjergets top, høre salmetoner og til sine tider igen veklager og frygtelige skrig.

Disse eksempler må være nok. De er taget ud af en stor sagnkreds og har det tilfælles, at de fortæller om et sted, hvor man hyggede kirken og et andet sted, hvor nogle vilde have bygget den. Og det er ikke svært at høre, at de to parter, diskussionen står imellem, er hedenskabet og kristendommen. De viser os den typiske modsætning mellem de to standpunkter, som har gjort sig gældende ved kristendommens indførelse: det radikale standpunkt, som vil bryde med det gamle og opføre kirken et nyt sted og det konservative standpunkt, som af taktiske eller ideelle grunde vil bevare kontinuiteten og blive på det gamle hellige sted.

I mange tilfælde blev kontinuiteten bevaret, man blev på stedet, således som det tilrådes i et pavebrev til den danske kirke med den meget sigende tilføjelse, »fordi fødderne lettere finder vej til det vante sted«. Men i andre tilfælde som i Kastrup og Thorshøje, sejrede hedenskabets afvisning. Vi hører ikke, hvad hedenskabets mænd sagde, det er den katolske kirkes formulering, der siger, at kirken ikke blev bygget i Thorshøje »fordi Thor og de andre trolde ikke ville tåle den der«.

Folkemindeforskningen kan jo fortælle mange ting om hedenskabets efterleven helt op imod vor tid, og taget som helhed giver denne sagnkreds et stærkt bevis på den sikkerhed, hvormed traditionen har fastholdt mindet om den gamle kultplads. Navnet Gammel kirke er i Kastrup blevet knyttet til stedet, og

⁹⁾ Inger M. Boberg i Danske Studier 1931, s. 29.

generation efter generation er traditionen blevet fortalt, efterhånden i afbleget form.

Vi kan nu i lyset af denne tradition give en skildring af, hvad der er sket, dengang man ca. 100 år efter Kr. f. anlagde og indviede denne plads som en offerplads. Vi vil i denne skildring bevæge os på absolut sikker grund, idet vi nøjes med at fortælle, hvad udgravningen direkte har fortalt os.

Efter at et ældre anlæg var fjernet, begyndte man med at pløje hele pladsen; muligvis benyttede man 2 forskellige redskaber, i hvert fald pløjede man i 3 retninger hen over stedet. Derved fik det grå sandlag sin tykkelse og sin farve. Derefter rev man pladsen, så det øverste af sandet blev ganske fri for sten.

Inde midt på pladsen gravede man et lille hul, og deri nedsatte man et større lerkar. Forinden havde man deri nedlagt en hel del sager; et jernsværd blev bøjet sammen og lagt i bunden, en broncekedel blev slået i sønder og lagt ovenpå, spyd, kniv, skjoldbule, drikkehorn og adskilligt andet fulgte med. Et stykke fårekød fik også plads, og en person måtte for sin part give afkald på sin lillefinger og medgive guden. Således nedsatte man lerkarret, men det stod ikke dybere, end at halvdelen nåede op over randen. Den jord, som man havde taget op af hullet, brugte man til at lægge på lerkarrets overdel for at beskytte det mod varmen fra det bål, som man derefter tændte over det.

Også til bålet har man ofret forskelligt, deriblandt et drikkehorn, og det har sikkert været et højdepunkt i denne indvielsesceremoni, at offerpræsten har hældt den hellige drik ud i bålet og derefter også overgav drikkehornet til flammerne. Bålet har man slukket og dækket med fint, hvidt sand, som man stakkede op i en kegle.

Når vi siger, at dette er sket i umiddelbar følge, så er vi på sikker grund. Det skal jo ikke forstås således, at dermed er indvielsesceremonien udtømmende skildret, der kan være foregået meget, som ikke har efterladt sig spor, men fundet fortæller umiddelbart, at således er det foregået. Og sikkert har heller ikke sandbunken fået lov til at ligge ret længe — det kunne den ikke — den er straks blevet dækket af den store stendynge på

3×4 m. Det er så meget naturligere, som vi vil se, at stendynngen var det egentlige. Alt det foregående ville være genstandsløst uden den, for det var en stendynge, man ville rejse. En stendynge var nemlig dengang en helligdom, et alter, et kultisk instrument.

I den islandske litteratur forekommer om helligdomme foruden ordet hov også ordet hørg. Dette ords grundbetydning er en stendynge, som er et alter for en bestemt gud. I et eddadigt siger guden Frøja om en af sine trofaste dyrkere, Ottar Insteinsson fra Hordaland: »Han lavede mig en hørg af opdyngede sten, han overgød stenen med friskt okseblod, Ottar troede altid på asynjer.¹⁰⁾ Omvendt fortælles det om Olav Trygvesson, at alle de steder, hvor han blev konge, og hvor almuen tog den rette tro, lod han *brænde* hovene, men *bryde* hørgene og rejse kirker i stedet, som han forsynede med præster. Af disse og andre udtryk fremgår det klart, at hørg betyder stendyngehelligdommen i fri luft og hov det tømrede gudehus. Dog er i Danmark hørge ikke knyttet til gudenavne.

Det er altså en sådan hørg, en stendyngehelligdom, vi har for os i Kastrup. Det er denne stendynge, som har været genstand for eller i hvert fald midtpunkt for de religiøse ceremonier, som er foregået om den. Offerdynngen med de mange potteskår og nogle få mere betydelige ofre er så resultatet af disse ofringer. Vi har ingen mulighed for at få at vide, hvori disse offerhandlinger bestod. Et fingerpeg indeholdes måske i fortællinger om stendynger, som langt op i kristen tid har været genstand for dyrkelse.

I 1624 fandtes i en dal på Bornholm »en stenhob opkastet af menneskehånd, bred ovenpå og kaldet *et alter*«. Heri fandtes mangfoldige kors nedsatte med hår af mennesker og dyr og med klude af forskellig farve. Og i Lumbsås i Odsherred blev der i 1857 ryddet 3 stendynger, hvori der blev fundet urner med benstumper i de to dynger. Folk, der gik forbi, kastede stadig sten til dyngerne, børn små sten og voksne store sten, eftersom børn begik små synder, men voksne store synder. I alle tre dynger har

¹⁰⁾ Hans Ellekilde i Nordens Gudeverden I, s. 178.

der fra gammel tid stået et kors, hvoraf mindst to var bevaret i 1756. Bønderne i Lumbsås holdt dem dengang vedlige, de troede, at de ingen lykke og held skulle have i deres gårde, hvis disse kors forgik.¹¹⁾

Det er tidligere anført, at ofringerne ved Kastrup sandsynligvis omfattede een ejendommelig skik, at man ofte nøjedes med at ofre et skår i stedet for et helt lerkar (med indhold), altså ofrede en lille del af noget. Selv om dette næppe kan bevises, kan Kastrup i hvert fald opvise eet sikkert eksempel på denne praksis: lillefingerleddet i det centrale lerkar. Så lille denne knogle er, kræver den en forklaring, for den kommer der jo ikke af vanvare. Fåret, hvis knogler også fandtes i lerkarret, er dog uden tvivl blevet ofret ved indvielsen, men mennesket slap med at afgive sin lillefinger. Når man nu ved, at menneskeofringer fandt udstrakt anvendelse i oldtiden, kan der vist ikke være tvivl om, at denne lillefingerofring skal være en erstatning for et menneskeoffer, som man denne gang ikke fandt det nødvendigt at gå til.

Og så voksede offerdyngen da i ca. 100 år, og det er tidligere fremhævet, at den bredte sig så ligeligt til alle sider, at man lettest forklarer det ved, at der har været et midtpunkt på stendyngen. Og der er et fund fra Broddenbjerg mose ved Viborg, som støtter denne tanke. Her fandtes en stendynge og midt i den stod et primitivt træbillede af en mandlig frugtbarhedsgud. Midtpunktet behøver ikke at have været et gudebillede. For eksempel fandtes på Øland endnu 1634 en stendynge med en større kuglerund sten midt på. I den var indhugget to fordybninger, så det lignede øjne. Også andre tilfælde kendes, hvor det bare var en stor, bred sten, der var helligdommens sæde.

At dømme efter skårene er ofringerne fortsat således i ca. 100 år. I begyndelsen af yngre romertid, omkring 200 e. Kr. f. eller lidt senere har ceremonierne ændret sig og offerdyngen voksede ikke mere. Vi kender ikke grunden til disse forhold, men måske har der ligefrem været en tid, hvor anlæget var ude af brug.

¹¹⁾ Hans Ellekilde i Nordens Gudeverden I, s. 497.

Jord blev lagt omkring det yderste af offerdyngen, hvorved hele pladsen blev større og senere blev hele forhøjningen brolagt.

Men hvad denne brolagte forhøjning har tjent til, derom tier historien, for det har ploven taget. Kun så meget kan siges, at når sagnene forbinder stedet med Gram kirkes opførelse, så må det betyde, at kultpladsen i Kastrup har været i brug helt op til kristendommens indførelse.

Sandsynligvis vil denne undersøgelse i Kastrup længe være den eneste i sin art, der giver os et indblik i den tids gudsdyrkelse, og mange enkeltheder er endnu vanskeligt forståelige, men den er samtidigt et smukt eksempel på, at folkemindeforskning og arkæologi rækker hinanden hånden i bestræbelsen for at forstå den åndelige side af de håndgribelige ting, som selve udgravningen alene kan beskæftige sig med.

Petrus Zitzscher (1652-97), en præst fra baroktiden

Af *Asger Nyholm*.

Om præsten Petrus Zitzscher udkom der efter hans død et mindeskrift, trykt i København.

Det var skik i det 16. og 17. århundrede, at højtstående personer ved deres død blev mindet i ligtaler og sørgedigte. Det var de litterære sidestykker til tidens gravmonumenter og epitafier. Som disse efterhånden udviklede sig i en stadig mere prangende og snørklet stil, således svulmede ligtalerne op til rene kunstpræstationer af lærdom og ordbram. Begravelserne blev til langtrukne ceremoniudfoldelser. »Vi begriber ikke den nervestyrke, som formåede at holde ud til al den pomp samt den tilhørende taleflom ved en datidig ligfærd«, skriver en kender af tiden.

Mindeskriftet over Zitzscher — »Ehren-Pyramide«, som det kaldes — indeholder, som det var sædvane, dels en mindetale over den afdøde, dels nogle, mest latinske, sørgedigte (»Epicedia«). Blandt forfatterne til sørgedigtene mærker man sig her præsten i Højst, Nic. Ewald, digterens bedstefader, og rektoren i Tønder, Christopher Bluhme, hofpræst Bluhmes fader. Digtene er i al deres højstemte lovprisning af den afdøde og med deres kunstige anvendelse af mytologiske og historiske billeder lidet oplysende. Om eet er de dog enige: de fremhæver alle Zitzschers store veltalenhed, som efter en af forfatternes mening stiller ham på linie med Sofokles eller Perikles. »Vix talem Svadam secla futura dabunt«, hedder det, eller:

Wer Zitzscher loben will / und Zitzschers hohe Gaben /
Muss Zitzschers Mund und Zitzschers Zunge haben.

Selve mindetalen er forfattet af Bartholomæus Christianus Ægidius. Dette navn er en latiniseret form af det jævne sønderjyske navn: Bertel Christian Gjødesen (1673—1733). Ægidius var senere præst i Varnæs og udgav den såkaldte Varnæs-Salmebog, der var en dansk omplantning af delvis pietistisk tysk salmedigtning. Mindetalen oplyser, som disse ligprædikener sædvanlig gør det, mere om sin forfatters lærdom og veltalenhed end om den afdødes liv. Man må skrælle meget bort, før man finder ind til de magre oplysninger om den afdødes liv.

En anden vigtig kilde til oplysning af Zitzschers liv er den lærde Flensborg-rector, Johannes Mollers (1661—1725) store samlerværk: *Cimbria Litterata* (udgivet efter forfatterens død 1744), der er en sand fundgrube til hertugdømmernes personalhistorie.

Af Zitzscher selv er der efterladt nogle få ligprædikener. Der har eksisteret flere, men de er, ligesom en samling prædikener, ikke til at skaffe tilveje mere.

Kilder:

Ehren-Pyramide Dem Weiland . . . Petro Zitzschero. Von Bartholo Christiano Ægidii. Copenhagen, Anno 1700.

Johannes Moller: *Cimbria Litterata*, 1744, II, s. 1038.

C. E. Carstens i Schlesw.-Holst.-Lauenb. Kirchen- und Schulblatt 27/3 1886, nr. 13.

Af Zitzscher findes opbevaret:

Henochs Wall- und Himmelfahrt im Leben und Sterben des . . . Herrn M. Hermann Erdtmanns . . . Glückstadt, 1688. E. døde som biskop i Holsten 1687. Han var i årene 1678—84 hofpræst hos enkedronningen i Kbh.

Die gekrönte Priester-Treue bey . . . Hn. Justi Valentini Steemann . . . Glückstadt, 1689. St. døde som Erdtmanns efterfølger i bispeembedet. Han havde fra 1655 til 1688 været tysk præst i Helsingør.

Die rühmliche und seelige Beständigkeit Eines redlichen Christen. Bey Christlicher Beerdigung des Weyland . . . Herrn Friederich Jürgensen. (Uden årstal). Fr. Jørg. døde 1694 som amtsskriver i Tønder.

Følgende skrifter af Zitzscher har forgæves været eftersøgt:

Leichen-Rede über Marqv. Guden. Glückstadt 1690.

Leichen-Rede über Reim. Struven. Glückstadt 1694.

Conciones miscellanæ. Glückstadt 1696.

Peter Zitzscher er født 1652, fire år efter Christian 4.'s død. Hans barndom faldt i Karl-Gustav-krigenes år, da fremmede tropper hærgende drog gennem landet, og da besiddelserne øst for Øresund gik tabt. Han har som dreng oplevet trængselsdagene under Københavns belejring, da kongen og dronningen ved deres optræden vandt det københavnske borgerskabs hengivenhed, og han har oplevet de bevægede dage under rigsdagen i København, hvis højdepunkt blev den pompøse pragt-udfoldelse, da kong Frederik 3. den 18. oktober 1660 på slotspladsen i København blev hyldet som landets arveherre.

Ud af Ægidius' overstrømmende lovord kan man ikke danne

Petrus Zitzscher. Maleri i kirkemuseet, Tønder. (Fot. Gabs).

sig noget billede af Zitzschers forældre. Faderen, Ulrich Zitzscher, var kongelig Majestæts »wohlbestalter Herold«, og moderen hed Saara Zitzscher. Det hørte til heroldens bestilling at være inde i heraldikken og den dermed sammenhængende rangfølge og ceremoniordning. I en tid, da den honnerte ambition spillede en så stor rolle, må faderens bestilling derfor have været af en vis betydning ved hoffet, hvor der trods rigets betrængte finanser udfoldedes en udfordrende pragt med den magt- og pragtsyge dronning Sophie Amalie som midtpunkt, hvad enten hun brille-

rede på svanejagter eller agerede i hyrdespil og balletter efter fransk mode.

Dronningen fik sit ønske opfyldt, at se magten i riget blive frataget adelen og overdraget til kongen. Men hun glemte ikke de år, der var gået forud. Da hun 15 år gammel var blevet gift med Christian 4.'s næstældste søn, hertug Frederik, der da var fyrstbiskop af Bremen, var der ingen udsigt til, at hun skulde blive Danmarks dronning. I de følgende år blev ægteparrets stilling endda forværret. Ved Torstensonstriden led Danmark nederlag, og hertug Frederik mistede Bremen. Ægteparret måtte tage ophold i Flensborg, og Christian 4. gav dem kun modvillig den pengehjælp, de behøvede. Da hertug Frederik på grund af den ældre broders død opnåede kongemagten i Danmark efter faderen, måtte han underskrive en håndfæstning, der blev den hårdeste, nogen dansk konge endnu havde underskrevet. Det glemte Sophie Amalie aldrig den danske adel. Heller ikke glemte hun de mange tilsidesættelser, hun gang på gang havde følt sig udsat for af Christian 4.'s stolte datter, Leonora Christine. Hun søgte derfor sin omgangskreds blandt mennesker, der stod det tidligere danske hof og den gamle danske adel fjernt, ofte folk af tysk herkomst.

Hofherolden har vel været blandt dem, hun følte sig tryk ved, siden hun viste hans søn så stor beivågenhed.

Moller beretter, at dronningen tog sig af hans opdragelse fra hans 5. til hans 33. år, og på hendes bekostning blev han sendt til skoler, universiteter og fremmede lande. Ægidius skriver, at han ved ikke, om Zitzscher skylder sin egen moder, fra hvem han havde livet, mere, end han skylder den højsalige dronning, fra hvem han havde et liv »in estime«. Med sirlig hentydning til dronningens navn skriver han i tidens stil, at hun har været ham en ret Sophia Amalia: en Amalia, thi hun elskede ham, en Sophia, thi hun lod ham opdrage til visdom.

Traditionen beretter, at Zitzscher i sine første år blev oplært af de samme lærere som hendes søn, den senere Christian 5., at — som Ægidius skriver — den ringe Zitzscher har stået ved den afdøde stormægtigste monark Christian 5.'s side og

sammen med ham, som også med de andre kongelige prinser, indsamlet den frugtbærende læres første frugter.

Nu var Zitzscher 6 år yngre end kronprinsen, hvorimod han var 1 år ældre end dennes broder, prins Jørgen, der var dronningens foretrukne barn. Det er derfor mindre sandsynligt, at Zitzscher er blevet opdraget af kronprinsens lærere, blandt hvilke man træffer matematikeren Villum Lange og Frederik 3.'s livlæge Poul Moth, hvis datter siden blev Christian 5.'s elskerinde. Derimod kan man bedre tænke sig, at han er opdraget af prins Jørgens lærere, hannoveraneren Otto Grote og den soranske professor i historie, Christen Lodberg, der som belønning for sin opdragelse af prinsen fik domprovstiet i Roskilde og siden blev biskop i Ribe.

Siden blev Zitzscher sat i Horsens latinskole. Efter reformationens indførelse var det ved lov fastsat, at der i hver købstad skulde være en latinskole. Man skal ikke tænke sig for meget ved dette ord. Per Degn var gammel latinskoleelev. Tilmed var der forskel på skolerne. Kun de gamle katedralskoler måtte dimittere til universitetet. De andre skoler var af lavere rang, og de behøvede kun en mand med den laveste akademiske grad, en baccalaureus, til rektor. En sådan skole var Horsens latinskole. Dog havde de fleste af rektorerne i Horsens den højere magistergrad. Foruden skolens rektor var der to hørere, så skolen havde i alt tre klasser, lectier. Kristendom og latin var selvfølgelig, som overalt dengang, hovedfagene.

Såre fattigt har det hele sikkert været. Skolens standard ses af en lidt senere indberetning fra Zitzschers rektor, Knud Olufsen, hvori det hedder, at der er 39 disciple, »af hvilke de fleeste ere fattige Børn. At Freqventzen er icke større, volder, at folckene her i Byen, som Børn hafve, ingen synderlig Lyst hafve at holde deres Børn til latinske Schole«.

Et yderst demoraliserende forhold var degnetjenesten, der bestod i, at eleverne gjorde tjeneste i omegnens kirker om søndagen som degne (løbedegne). I 1654 har den daværende rektor herom givet en oplysende indberetning, hvori han skriver, at tjenesten i landsognene sætter børnene ikke så lidt tilbage, og den lokker sikkert mange drenge, som man ellers kunde sætte

et glimrende håb til, således gradvist bort fra deres pligt og for-dærver dem således ved den lejlighed, der ved bryllupperne by-des dem til at skeje ud, at de helt fatter afsky for muserne.¹⁾

Man vil naturligt spørge, hvorfor Zitzscher blev sendt til Horsens skole. Svaret synes nærliggende. Sjællands biskop, Hans Svane, stod hoffet nær. Han havde sin andel i, at kongedømmet blev arveligt. Hans Svane var født i Horsens. Han havde gået i Horsens latinske skole til sit 14. år (1620). 1655 skænkede han et legat til skolen. Svanes søstersøn havde hen imod århundredets midte været rektor ved skolen. Han hed Laurits Ernstsøn von Baden. Han blev siden kaldet til præst i Stouby og Hornum menigheder af Henrik Rantzau til Rosenvold.²⁾ Denne Henr. Rantzau var en af kongehusets støtter, en mand, der ved sine kundskaber naturligt faldt i den lærde konges smag og led-sagede ham på en rejse i Norge 1656, medens hans hustru blev i København som dronningens selskabsdame. Det er således ikke svært at se tilknytningen mellem Horsens skole og det milieu, der omgav dronningen. Hvem ved, om Zitzscher ikke har læst på Hans Svanes legat!

Zitzscher har åbenbart læst med godt udbytte under magister Olufsen. Ca. 15 år gammel må han være kommet til universitetet i København. Han havde — skriver Ægidius — i den grad perfectioneret sig, at han efter få år blev befundet »capable« til at lade sig indpode i »die florissante Academie zu Copenhagen«.

Man begyndte i en ung alder på universitetet dengang. Regle-mentet var da også derefter. De unge studerende var under et nærgående opsyn, både med hensyn til undervisning og med hensyn til kirkegang, ja under måltiderne og på værelserne. Un-dervisningen lå i den første studietid direkte i forlængelse af skolegangen. Siden fulgte for de allerflestes vedkommende det teologiske studium, hvis væsentligste indhold var skriftlæsning på grundsprøgene og dogmatik. Undervisningen foregik dels ved forelæsninger, der i regelen dikteredes, og dels ved de daglige

¹⁾ C. F. W. Bendz: Bidrag til Horsens lærde Skoles Historie, 1848, s. 51, 52.

²⁾ Bendz, s. 49, 25.

disputereøvelser, der blev drevet i forbindelse med måltiderne i kommunitetssalen.

Teologien havde ved det tidspunkt et vist politisk indhold. Kirken havde under Hans Svanes førerskab støttet og godkendt enevældens indførelse. Og medens P. Schumacher fuldførte kongeloven, det nye styres grundlov, skrev den teologiske professor Hans Vandal i årene efter 1663 sit store værk på 1000 sider om majestætsretten.

Han så i den rene evangelisk-lutherske lære det sikreste fundament for kongedømmet og hævdede, at »en kristen konge må ikke tåle nogen i sine lande, der ikke holder ved den rette lære«. Han afviste et forslag om at give alle konfessioner fri religionsudøvelse i landet med den motivering, at katolikkerne sætter pavemagten over kongemagten, og de reformerte sætter folkets suverænitet over kongens suverænitet. Kun den lutherske lære anerkender kongens enevældige magt fuldtud.

Det gik så vidt med universitetets ensretning, at en professor, Chr. Nold, blev suspenderet fra sit embede ved universitetet, fordi man mistænkte ham for at tvivle om kongemagtens guddommelige oprindelse. Det er da let at forestille sig den atmosfære, som Zitzscher har levet i som meget ung student ved Københavns universitet.

Siden studerede Zitzscher — stadig på Sophie Amalies bekostning — ved forskellige universiteter i udlandet.

Han besøgte Tyskland, der endnu led under følgerne af trediveårskrigen's ødelæggende kamp mellem katolikker og protestanter. Forholdet mellem de to trosretninger blev ivrigt drøftet. Nogle teologer mente, at parterne ved gensidig imødekommenhed burde finde et fælles grundlag at mødes på. Andre teologer fandt, at deres kirkeafdelings særegne meninger var dem så dyrebare, at de måtte stille sig afvisende overfor alle afvigende læresætninger.

En førende skikkelse blandt dem, der ønskede en udsoning, var en sønderjyde, præstesønnen Georg Calixtus (Jørgen Callesen) fra Medelby. Han var professor i Helmstedt i Braunschweig (1614—56). Han mente, at alle parter måtte kunne finde et fælles grundlag for troen i de læresætninger, som kirken havde

udformet i de første 5 århundreder efter Kristus. På dette grundlag måtte der kunne skabes en udsoning, så man i fremtiden kunne undgå en gentagelse af den blodige religionskamp, der havde vakt så mange gode menneskers afsky.

Calixtus's hårdeste modstander var Abraham Calov, der var professor i Wittenberg. Han var en af den lutherske rettroenheds mest hårdnakkede forkæmpere. Fast overbevist om, at hvert bogstav i den hellige skrift var inspireret af helligånden, byggede han i et 12 binds værk på skriftens grundlag den lutherske dogmatik op med stejl polemisk front mod alle afvigende meninger.

Zitzscher lærte på sine rejser begge retninger at kende. Han besøgte først universitetet i Helmstedt, altså i Sophie Amalies hjemland. I overstrømmende ord, hvormed han samtidig opnår at lægge sin bibelske lærdom for dagen, skildrer Ægidius Helmstedts betydning for Zitzscher: Det var et Gosen (1. Mosb. 47,4), hvor han kunde vandre i våren og plukke de frie kunstners velugtende lillier, et Elim (2. Mosb. 15, 27), hvor alle fakulteternes dybe kilder strømmede rigeligt, et Gibeon (Josv. 10, 12), hvor de som solen skinnende lærdomslys strålede for ham med en ny glans fra videnskaberne.

Ægidius nævner to lærere, hos hvem Zitzscher både fik kost og opdragelse. Det var Gerhard T. Titius, der var professor i teologi og elev af Calixtus, og Christoph Schrader, en meget afholdt universitetslærer, der havde boet hos Calixtus og var hans mest begejstrede og dygtige elev. Han var professor i veltalenhed, hans indstilling var udpræget humanistisk, og han havde afslået at rykke ind i det teologiske fakultet, måske for at holde sig udenfor de bitre teologiske stridigheder i tiden.

Således har Zitzscher i Helmstedt oplevet traditionerne fra Calixtus's dage. Til gengæld besøgte han siden universiteter med den modsatte indstilling. Han studerede i Wittenberg, hvor han kan have hørt selveste Abraham Calov. Han besøgte Leipzig, hvis teologer havde givet Calov deres tilslutning på mødet i Thorn. Endelig var han i Jena, hvor man også afviste Calixtus, men dog ikke havde villet underskrive Calovs fordømmelse af ham.

Iøvrigt beretter Ægidius, at Zitzscher var i Bøhmen og i

Wien, i Regensburg, Ingolstadt og Augsburg, at han besøgte de betydeligste hoffer, de fornemste byer og både katolske, reformerte og lutherske universiteter i Tyskland. På baggrund af den strenge ensretning ved Københavns universitet overraskes man egentlig over at se, hvor frit man lod Zitzscher høste lærdom ved afvigende trossamfunds universiteter.

Så blev han af Sophie Amalie kaldt hjem og indsat som vicerektor i Nykøbing på Falster, »for at han som Joseph kunde udstrø sin indsamlede lærdomssæd for andre«. Når han blev ansat i Nykøbing, var det, fordi Sophie Amalie efter Frederik 3.'s død opholdt sig meget på Nykøbing slot, idet krongodset på Lolland-Falster var udlagt til hendes underhold. Med skolen havde hun nær berøring, da der fra slottet årlig udbetaltes et stipendium til disciplene, der til gengæld skulle synge ved gudstjenesterne på slottet.³⁾

Rektor ved skolen, indsat samme dag som Zitzscher, var hans gamle studiekammerat fra København, magister Simon Petersen Aarhus (f. 1644). Han havde som kandidat været huslærer i nogle år og havde siden holdt både disputatser og forelæsninger ved universitetet, indtil han tog magistergraden og, anbefalet til Sophie Amalie, blev rektor i Nykøbing. Han har karakteriseret Zitzscher som »et godt og meget bekvem Subjectus«. ⁴⁾

Zitzscher »lukkede snart sit Kornhus«. Han var kun et år i Nykøbing. Så rejste han igen udenlands.

Han var i Hamborg, Leyden og Utrecht. Han besøgte England, hvor han må have oplevet Stuarternes kamp for enevælden, og hvor han i et par år opholdt sig i det konservative Oxford. Videre var han i Ludvig 14.'s Frankrig, hvor han så »Enevælden af Guds Naade« i renkultur. Flittigt og uden at skåne sit helbred skal Zitzscher have arbejdet under alle sine rejser, hvor han altid havde sine bøger med sig, ligesom Alexander altid havde Homers Iliade med sig — som Ægidius udtrykker sig med en af de mange lærde lignelser, som han behager sig i.

³⁾ M. Wittrup: Bidrag til Nykjøbing Kathedralskoles Historie, 1866, s. 31.

⁴⁾ Immanuel Barfod: Den falsterske Gejstligheds Personallistorie, I, 1851, s. 42, 95.

Da Zitzscher kom tilbage, blev han 1682 ekstraordinær og i 1684 virkelig hofpræst på Amalienborg hos Sophie Amalie. I 2 år holdt han »onsdagsprædikenerne« for enkedronningen. De gjorde »als Nett-præparirte Raketten« så stærkt indtryk på hende, at hun ikke ville lade ham rejse med til England som prins Jørgens hofpræst.

Den omtalte prins Jørgen, Frederik 3.'s næstældste søn, stod Sophie Amalies hjerte mere nær end Christian 5., og hun havde hellere set ham på tronen. En tid var der tale om, at prins Jørgen skulle være konge af Polen, men det blev dog ikke til noget, bl. a. fordi han ikke ville gå over til katolicismen. Prins Jørgen blev så i 1683 gift med prinsesse Anna, den senere kong Jacob 2.'s datter. Hun blev siden dronning i England. Det vidner om Zitzschers anseelse, at det har været på tale at sende ham til England som hofpræst for prins Jørgen.

Med mange og omstændelige betragtninger over ægteskabets opståen og lykke oplyser Ægidius, at Zitzscher blev gift med en datter af en godsinspektør, Simon Walter, fra Hellerup på Fyn. Hendes broder var kapellan i Stubbekøbing.⁵⁾

1685 døde Sophie Amalie. På Christian 5.'s befaling blev Zitzscher udnævnt til hofpræst i Glückstadt. Betød det en forvisning fra København? Christian 5. havde ofte været irriteret over sin strenge og magtglade moders formanende udbrud, når hun ikke var tilfreds med kongens bestemmelser: »Was hör' ich nun?«. Han havde ofte følt sig tilsidesat til fordel for prins Jørgen, sidst endog i hendes efterladte testamente.⁶⁾ Det kan derfor meget vel tænkes, at det har været ham tilpas at få hendes hofpræst, som hun selv havde protegeret frem, fjernet fra hoffet. Det kunne endda se ud, som om Ægidius på sin kunstfærdige måde søger at imødegå rygter i den retning, idet han skriver, at København blev aldrig et Gibeæ (Dom. 14, 14), hvor solen gik ned for Zitzscher, d. v. s. hvor den store nordiske sol, Christian 5., unddrog ham sine nådestråler. Som Belsazar fandt Daniel værdig til en purpurklædning, fandt Christian 5.

⁵⁾ Barfod: Den falsterske Gejstlighed, s. 95.

⁶⁾ Danmarks Riges Historie, IV, s. 668.

Zitzscher værdig til det anselige slots-prædicatur i Glückstadt.

Christian 4. havde i 1616 med stor bekostning anlagt byen Glückstadt i det såkaldte »Wildniss«, et marskdistrikt ved Elbens nordlige bred ved østgrænsen af det kongelige distrikt. Han ville ved at anlægge denne by hindre, at Hamborg, Tønning og Altona tiltog sig al handel på Nordsøen og Elben, og samtidig under den optrækkende konflikt mellem katolske og protestantiske magter sikre sin krigsflåde en havn ved Elben. For at trække indbyggere til byen, gav man visse privilegier, f. eks. blev alle tilflyttere i de første 20 år fritaget for alle afgifter, og samtidig fik medlemmer af fremmede religionssamfund ret til at slå sig ned i byen og indrette sig med egen gudsdyrkelse, så der var både reformerte, katolikker og jøder i byen. Endvidere havde byen en skole med 4 lærere, en af Holstens få højere skoler. Ved byen lå slottet Glücksburg, hvor Frederik 3.'s og Sophie Amalies bryllup i sin tid havde stået. Her blev Zitzscher altså præst for slotsmenigheden.

I denne menighed fandt han, skriver Ægidius, rette Galater, der tog imod ham som en Guds engel. Der blev ofte sat en ring på denne Josefs hånd, ofte rakt denne husholder over Guds hemmeligheder »ein herrliches Gratiale«, ofte indfandt sig »eine extraordinaire Reconnoissance« som et pant på hjertelig bevågenhed.

Hans virksomhed skildres da også i strålende farver. »O Glückliches Glückstadt!«, skriver Ægidius. Der fik man en præst, der ligesom Abraham i Beersaba (1. Mosb. 21, 33) plantede mange træer på Guds ager, retfærdighedens træer, planter Gud til ære, der udryddede genstridige og stikkende torne i menigheden, formildede mange trodsige gemytter, rensede mangt et mudret vand, førte mange uenige til Araunas tærskelplads og forsonede dem (2. Sam. 24.). Han forandrede de »fast incorrigible«, styrkede de vaklende knæ, der stod usikre som vand, helbredte de bedrøvede sjæle med salven i Gilead, med evangeliets trøst.

Disse stærke ord kan suppleres med Flensborg-rektoren, Johs. Mollers, skildring i »Cimbria litterata«. Han fortæller, at Zitzscher blev overordentlig afholdt af sine tilhørere på grund

af sin lærdom og på grund af sin ualmindelige gejstlige vel-talenhed i forbindelse med et lykkeligt udarbejdet, udtryksfuldt foredrag, endvidere på grund af sin hellige vandel, og endelig på grund af den enestående nidkærhed, hvormed han indprentede dem nødvendigheden af en kristen livsførelse. Han satte på sin side så megen pris på deres kærlighed til ham, at skønt han flere gange blev opfordret til at søge mere betydelige kald, så ville han dog ikke forlade denne menighed.

Så vidt den pietetisk indstillede Møller. Man har imidlertid også et tiltalende billede af Zitzscher fra en mand som Morten Reenberg. Skildringen er ganske vist først nedskrevet af præsten Fr. Monrad, en bekendt af Reenberg, efter dennes død 1736. Men Monrad har åbenbart kendt Reenberg godt, og hans skildring hviler sikkert på Reenbergs egne mundtlige meddelelser. Reenberg må have været ca. 25 år gammel, da han kom til Zitzscher i Glückstadt kort efter dennes ansættelse. Reenberg havde — hedder det — fattet høje tanker om Zitzscher, »den store Theolog«, medens han prædikede på Amalienborg. Reenberg kom nu med et anbefalingsbrev fra sin broder, den senere landsdommer i Jylland, Tøger Reenberg. Monrad gengiver så Reenbergs beretning om sit møde med Zitzscher: »Jeg traf ham paa hans Bibliothek og leverede ham Brevet. Da han havde læst det, sagde han smilende til mig: Han er vel lærdere end jeg. Jeg saa mig om, og blev vaer, at der stod en Stok i en Krog; jeg tog samme og leverede ham den med de Ord: »Han maa ligesaa gjerne prygle mig med denne Stok, som han vil sige saadanne Ord til mig«. Indfaldet behagede Zitzscher, som var meget lystig til Sinds. Hos denne brave Mand forblev han i to Aar, laa i hans Hus og studerede der ej alene Theologien, men ogsaa Jus naturæ et gentium. Han fandt her den bedste Lejlighed til at forfremmes i Videnskaberne, siden den Mands daglige Omgang var for ham som et levende Bogskab, og hans anseelige Bibliothek stod ham altid aabent for Denne brave Mands Ihukommelse levede hos vor Reenberg, saa længe han levede, i største Æreminde og Velsignelse, og ved Anledning deraf sagde han ofte: »Man kan vel tidt lære udenfor Akademiet mere end paa det, siden Lærerne der have for mange at læse for, saa de

ikke sige deres Mening, og desuden have for meget andet at bestille««.7)

Reenberg var en af tidens mest djærve og redelige skikkelser, en mand, der for sit sunde judicium er blevet sammenlignet med Holberg, og som senere som stiftsprovst ved Frue Kirke på Christian 6.'s tid var modig nok til at gå hårdt imod pietismen. Det siger et og andet om Zitzscher, at Reenberg satte ham så højt.

1693 modtog Zitzscher kaldelse til sognepræste- og provsteembedet i Tønder. Han fortæller i sin afskedsprædiken i Glückstadt: Den 9. august 1693 var to fremmede i kirken. De kom bagefter til ham i hans hus som udsendinge fra Tønder for at tilbyde ham embedet som provst og førstepræst. Han henvendte sig da til kongen, der svarede: sagen er fra Gud, man kan ikke være imod den.

De to fremmede har formodentlig været et par medlemmer af rådet i Tønder. Rådet havde nemlig præsentationsret, som det hed, dvs. det havde ret til at præsentere de kandidater, som så menigheden (dvs. alle, der havde egen arne) traf valget imellem.⁸⁾ I rådet sad dengang den af byens historie fortjente borgmester Barth. Hieronymus Schultz,⁹⁾ endvidere den af hertugen på Gottorp — efter rådets forslag — valgte borgmester Jacob Roost,¹⁰⁾ rådmand Lorenz Tychsen, der 1708 viste sin interesse for kirken ved at skænke den en oblatæske,¹¹⁾ Tychsens svigersøn, købmand Friedr. Langhein,¹²⁾ og endelig den pietistisk indstillede kniplingshandler Peter Struck, der skænkede en kapital til oprettelse af vajsenuset i Tønder. Det er ikke usandsynligt, at den kirkeligt interesserede Struck har været en af de to udsendinge til Glückstadt.

At Zitzscher henvendte sig til kongen, er naturligt. Han var ansat af kongen i Glückstadt, og yderligere var der nu tale

7) Kirkehist. Saml. 3, III, 486.

8) Ludw. Andresen: Geschichte der Stadt Tondern, 1939, s. 171.

9) Sammesteds s. XI.

10) Tønder gennem Tiderne, 1943, s. 92.

11) Sammesteds s. 582.

12) Ludw. Andresen: Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern, 1943, s. 30. Tønder gennem Tiderne s. 97.

om, at han skulle overflyttes fra kongeligt til gottorpsk landområde, idet Tønder stod under Gottorp. Der synes dog ikke at foreligge mindste vidnesbyrd om, at der skulle have været problemer af national art ved denne sag.

Både Zitzscher og Ægidius har meget travlt med at afvise alle ondsindede beskyldninger mod Zitzscher for at have været ude om det nye embede. I afskedsprædikenen i Glückstadt forsikrer Zitzscher, at han ikke drives af gerrighed eller af lyst til ære, ikke af lyst til ro, men kun af Guds kald. »Ingen skal opdigte et kald, hvor det ikke er, men heller ingen skal modsætte sig kaldet, hvor det virkelig er«. I tiltrædelsesprædikenen i Tønder erklærer han, at da udsendingene kom til ham, tænkte han lige så lidt på dette provsti og dette pastorat, som på en kardinals purpur eller den romerske afguds tredobbelte krone (dvs. pavekronen), han tænkte lige så lidt på denne by, som Peter under sit syn tænkte på Cornelius' hus. Det ville være formasteligt at sige, at han havde haft noget syn, men hvad der beroliger ham lige så meget, som apostlens syn beroligede denne, det var et sammentræf af omstændigheder ved kaldelsen, der måtte gælde som et guddommeligt kald. Hvad han hermed sigter til, vides ikke. Ægidius understreger, at hvis hans kaldelse ikke har været guddommelig, så er der ingen, som man med sandhed kan tillægge dette prædikat. Henvendelsen kom ham ganske uventet, så han let kunde føle sig overbevist om, at det var Guds værk. Det må være en rigtig »Python«, en rigtig løgnedjævel, som ville sige, at han forud havde udregnet dette embedes indtægter, at han havde vidst, man ville kalde ham, før det mundtlige forslag kom.

Om hans virksomhed i Tønder skriver Ægidius, at han administrerede sine embedsforretninger med glad munterhed. Hvad han gjorde, gjorde han med flyvende hurtighed. Han var en tro Kristi tjener, der flittigt passede det embede, der var ham betroet. Hans liv og hans lære stod »in guter Correspondance«. Han var ydmyg, sagtmodig og tålmodig. Og han var oprigtig. Hvad han sagde, det mente han også. Han var for de fattige en Job, der gerne rakte dem sin hjælpende hånd, idet han kristeligt betænkte, at almisserne på grund af deres nådebelønning i

himlen var »die Profitirligste Kunst«, som Chrysostomos siger.

Hans tale gik gennem marv og ben. Hvis alle prædikanter var så »religieux« som han, er Ægidius forvissat om, at ingen ville blive fordømt.

Desværre findes som sagt ikke meget bevaret af hans prædikener, kun nogle ligprædikener og brudstykker af andre prædikener. Men et og andet viser de, nok til at karakterisere hans energiske og nidkære forkyndelse.

Han ønsker ikke at spise sine tilhørere af med fabler. Han ved, at nogle bruger dette greb for at lokke folk i kirke og bruger ved siden af de fornøjelige inventioner også at føje noget opbyggeligt til. Men han har aldrig truffet den metode anvendt hos profeter, apostle eller hos Kristus.

Man hører undertiden sagt, at den ortodokse tid var en død tid, hvor interessen for den rene lære kvalte det religiøse liv. Dette indtryk bekræftes ikke, når man læser Zitzschers prædikener. Det personlige religiøse liv er ham mindst lige så vigtigt som lærens renhed. Det har for ham to sider: I ordet taler Gud med os, i bønnen taler vi med Gud.

Bønnen er ham noget meget væsentligt. Om biskop Erdmann beretter han, at det var hans daglige beskæftigelse at bøje knæ. »Er war ein Beter«. Aldrig læste han i bibelen uden at bede om oplysning. Når hans bedrøvelse var størst, var bønnen ham nærmest. Bønnen var en mur om hans liv, hvormed han rustede sig mod synden. Og havde han særlige opgaver at løse, anstillede han ikke blot en »extraordinaire Devotion«, men han bad sine fortrolige at forelægge sagen for himlens og jordens dommer.

Personlig tilegnelse er for Zitzscher noget fundamentalt. Den kristne, som ikke er præst, er ikke kristen. Den menighed, i hvilken tilhørerne ikke er præster, bliver kun dårligt opbygget af præsterne. Hvad en præst prædiker fra menighedens prædikestol, det skal hver kristen prædike for sig selv i sit eget hjem. Ved denne prædiken eller hemmelige overvejelser af det, der er prædiket, opbygger hver kristen sig selv til det hellige præstedømme.

For at ordet således kan tilegnes personligt, må forkyndelsen tilpasses efter tilhørerne. Derfor slår Zitzscher sig ikke —

som mange ortodokse præster gjorde det — til ro med at forkynde den rene lære og så overlade det til tilhørerne selv, hvordan de vil modtage forkyndelsen. Han føler det som et ansvar, der påhviler ham, at sørge for at ordet tilpasses efter tilhørernes forudsætninger. De enfoldige må man forklare ABC'en i kristendommen. Med de bedre underviste kan man træde ind i hemmelighedernes akademi og højskole.

Derfor er det ikke nok for præsten at studere bibelen. Han må også studere sine tilhørere. Det første gør ham trofast i læren, det andet gør ham trofast i anvendelsen, »Applicationen«, af læren. En præst er derfor ikke færdig med at arbejde, fordi han har fået embede. Man tro ikke, at præstekjolen bringer jubelårets privilegium med sig. Nej, så er tiden inde til at svede. Den dobbelte bog: bibelen og det menneskelige hjerte bliver aldrig forklaret så tydeligt på akademier som i skriftestolene. Guds bibel og tilhørernes hjerte kan aldrig blive studeret flittigt nok. Den, som bruger al sin tid dertil, han finder ikke tilnærmelsesvis alt, hvad der skjuler sig i dette dobbelte dyb.

I det hele har Zitzscher stærke ord om præstens forpligtelser. Præsten må bede i sit lønkammer. Ligesom man af frugterne kan se, hvad de store har forhandlet i lønkammeret, således kan man også af frugterne se, hvordan præsterne beder i lønkammeret.

For præstens opgave som sjælesørger har Zitzscher stor forståelse. Prædikanten må både kunne tordne og trøste.

Ægidius siger om Zitzscher, at han kunne både straffe og trøste: strøede han en hård straffeprædikens gloende kul over hårde hoveder og forstokkede hjerter, så havde han, som en smelter, en særlig nåde fra Gud til at blødgøre dem. Og hvilken mand var han ikke i skriftestolen! Zitzscher fortæller selv, at han har haft mange anfægtede for sig, der vred deres hænder af fortvivlelse over de onde tanker, der mod deres vilje brusede ind over dem, og som ligesom Paulus mere end tre gange anråbte den højeste om, at Satan måtte vige fra dem. Han har kun altfor ofte erfaret, hvad møje det koster at tale sådanne gode sjæle til ro, at de kan skælne mellem det, der er virket af Satan, og det, der er virket af Gud.

Som udtryk for den personlige inderlighed i tilegnelsen taler Zitzscher om sjælen som en bolig for Jesus, som et lille Zion, hvor Guds arne er. Der er hos ham et drag af mystik, der peger tilbage til Bernhard af Clairvaux i middelalderen og frem til pietismen. Han siger om Erdmann, at han var ikke nogen indbildt hellig, og at man i skriftestolen så, at han følte sig som den fortabte søn, at han for at undfly straffen og nyde nåden krøb som en forskræmt due ind i klippespalten hos sin Jesus. Billedet er hentet fra Bernhards udlægning af højsangen (Zitzscher kendte Saint Thierrys levnedstegning af Bernhard): Kristi sår er det sted, hvor sjælen finder hvile, som duen finder hvile i klipperevnen.

Lidelsen og tårerne har deres plads i Zitzschers forkyndelse: Den kære Gud har således forelsket sig i »die rohte Liverei«, at selv om han har en søn uden synd, så vil han dog ikke have en søn »ohne Striemen«. De bedste kirker svømmer i blod, de bedste kristne svømmer i tårer. Som Salamanderen (Ildens ånd i den gamle alkymi) kan ligge i ilden uden at blive for-tæret, således kan den kristne være på korsvandring uden dog at blive trykket til jorden.

En del polemik er der hos Zitzscher. Katolicismen angriber han, fordi den vil finde døren til himlen i en munkekappe og trøste den døende med hans meriter. Der er dog ingen så hellig, at hverken Gud eller menneske kan overbevise ham om nogen synd. Calvinismen (»den stoiske kristendom«) bebrejder han, at den vil trøste mennesker med Guds forudbestemmelse. Der er dog ingen, der kan vide, om de hører til dem, som Gud har forudbestemt til frelse.

Et aktuelt problem for Zitzscher var den religiøse ligegyldighed, der åbenbart var et velkendt fænomen i datiden. 1683 skrev Anthon Heimreich i sin slesvigske kirkehistorie om sin samtids ateister, at de står til skamme overfor de gamle nordiske hedninger, der dog ikke var så umenneskelige og ufornuftige, at de fornægtede guddommen og forkastede al gudsyndelse.¹³⁾ Rent praktisk viste ligegyldigheden sig ved svigtende kirkebesøg. Tøn-

¹³⁾ A. Heimreich: Schleswigische Kirchen Historie, 1683, s. 11.

ders bursprog (vedtægt) 1691 pålagde borgerne flittigt at søge kirken »og ikke at spadsere foran Dørene paa Kirkegaarden og Torvet og ikke sidde i Øl- og Vinhuse eller Brændevinskroer«. ¹⁴⁾

Zitzscher var ikke den, der tav stille overfor dette fænomen. Han talte mod »die spöttische Welt«, der kaster bibelen under bænken og bliver en spotter sit hele liv. Han mente ikke, verden nogensinde var nået højere i denne helvedes-kunst. Tidligere lød spotten over bibelen fra hedningers mund. Nu berømmes selv blandt kristne mennesker den, der angriber ordet. Men det kan aldrig gå den godt, der holder sig fra Guds forsamling.

Zitzschers embedstid i Tønder blev kun kort. »Wir hatten ihn lieb / Gott hatte ihn noch lieber. Darumb eilete er mit ihm aus diesem bösen Leben«, skriver Ægidius. Han døde 1697. Traditionen beretter, at hans læge gav ham en for stærk dosis morfin. Han var da 45 år gammel.

Generationer og tidsaldre har ofte vanskeligt ved at mødes. Ikke mindst er barokken for nutiden en underlig fjern tid. Den taler et fremmed sprog. Det gælder også Zitzscher. Der er i hans prædikener megen ordrigdom og — som i barokkens kunst — megen søgt og svulstig kunstfærdighed og anmassende lærd symbolik.

Men bag dette fremmedartede mærker man et såre bestemt sigte: Ordet skal tilegnes, det skal anvendes i den enkeltes personlige liv. Den kristne bør gentage præstens prædiken overfor sig selv. Betoningen af inderligheden kan få Zitzscher til at bruge den middelalderlige mystiks sprog. Og i forbindelse med dette personlige i hans forkyndelse står det, at han forstår, at mennesker kan tilegne sig kristendommen på forskellig måde og ikke efter et bestemt skema. Derfor er det, han finder det nødvendigt for en præst ikke blot at studere bibelen, men også at studere det menneskelige hjerte.

Alt dette vidner om, at Zitzschers ortodoksi ikke er noget dødt. Og dog kan han heller ikke karakteriseres som pietist. Han må placeres i den religiøse bevægelse, der danner overgangen fra ortodoksi til pietisme, og som har fundet sit kraf-

¹⁴⁾ Tønder gennem Tiderne, 1943, s. 117.

tigste udtryk i Kingos salmedigtning. Tendensen hos Zitzscher og hos Kingo er i mange henseender den samme. Også Kingo vil berede til »sand Gudfrygtighed«, og også Kingo viser forståelse for, at »den religiøse Udviklings Veje er forskelligartede«. ¹⁵⁾)

Der kom kort efter Zitzschers død en kraftig pietistisk vækkelse på Tønderegnet. Zitzscher og hans efterfølger, Reimarus, har måske deres del af æren for, at denne pietisme fandt en så frugtbar jordbund i Vestslesvig.

¹⁵⁾ Se J. Oskar Andersen: Om Kingos Psalmedigtning, Dansk Kirke-
liv, 1934, s. 15 ff.

Et mord i Kastrup 1814 og morderens henrettelse

Af *Frode Gribvad.*

Lørdag morgen den 24. september 1814 iførte skræder Hans Tychsen i Kastrup sig sine bedste klæder, blå kjole, rød vest, blå lange bukser, støvler og en rund sort filthat med et smalt silkebånd og spænde på pulden. Han tog sin lille, med rør omvundne stok i hånden og begav sig kl. 7 på vej til Haderslev for at få ordnet de nødvendige papirer, så at han kunne holde bryllup med Tielluf Sønnichsens 38-årige enke Anna Margretha. Han mente, at han måske kom tilbage natten til søndag, men det kunne også godt være, at han først kom om mandagen. Han kom hverken tilbage søndagen eller mandagen, og om tirsdagen fandtes hans lig ilde tilredt, kastet ind i den indre digegrøft på Kastrup mark og tildækket med græs. Det er tydeligt, at han var bleven myrdet.

Af de afholdte forhør fremgik det, at han lørdag aften mellem kl. 7 og 8 var kommen ind i Gabøl kro, hvor han traf en gammel skolekammerat, Jens Aalkier. De opfriskede gamle erindringer, og Hans Tychsen besluttede sig til at blive i kroen om natten og trak sine støvler af. Henimod kl. 11 kom en fremmed mand ind, som sagde, at han var pjaltekræmmer og kaldte sig Anders korporal eller Anders dannebrogsmænd. Han fortalte, at han havde været underofficer ved fynske regiments 3. kompagni og var dannebrogsmænd. Han havde da også et rødt bånd fæstet på trøjen med knapnåle. Forøvrigt beskrives han som middelmådig af vækst, før af lemmer, mørkhåret med et bredt, men magert ansigt. Han havde en kort trøje på med små runde blanke knapper, hjemmevævet tøj eller tosel,*) hvid soldatervest, en sort

*) d. e. toskaffet hvergarn med linned rending og ulden islæt.

silkeklud om halsen med et hvidt klæde under og en gammel sort filthat. Det lykkedes ham at få prakket Hans Tychsen en pibe på for 2 mark 8 skilling, hvorefter de drak lidkøb hver for 1 sk. brændevin og et glas øl. Så ville pjaltekræmmeren købe Hans Tychsens sølvur, men de kunne ikke blive enige derom. Kroman- den opfordrede dem flere gange til at gå til sengs, men nu ville pjaltekræmmeren gå til Kastrup kro, hvor han foregav, at hans kone ventede ham, og han opfordrede Hans Tychsen til at gå med. De fik deres støvler på og begav sig kl. 2—3 på vej.

Krokonen i Kastrup kunne oplyse, at pjaltekræmmeren havde logeret i kroen natten mellem fredag og lørdag. Lørdag morgen var han gået bort ad Haderslev til, hvor han sagde han ville træffe sin kone. Forinden han gik, fæstede han et afbleget rødt silkebånd på sin trøje, for at man skulle kunne se, at han var dannebrogsmænd. Søndag morgen kom han igen. Han betalte pigen 18 sk., som han var bleven skyldig for logi og fortæring. Hun lagde mærke til, at han havde en anden hat på, end han havde haft den foregående dag, og da hun fik forevist en gammel hat, der var fundet ved Hans Tychsens lig, genkendte hun i den pjaltekræmmerens hat. Han lejede nu krokonens søn til at køre sig til Skallebæk mølle for 36 sk. Cornelius Giesemanns tjenestepige kørte med. I Gjelsbro mølle havde pjaltekræmmeren og pigen drukket kaffe. Kræmmeren ville, at karlen skulle have en punch, men møllerkone befriede ham derfor. Da de nåede Skallebæk mølle, ville pjaltekræmmeren have karlen til at køre dem til Ribe, hvorfor han betalte 1 mark. I møllen kom der to karle med på vognen. Undervejs solgte pjaltekræmmeren et ur til den ene af karlene for 7 rdl. Det svarede ganske til beskrivelsen af Hans Tychsens sølvur. Pjaltekræmmeren blev kørt til Peter Greisen i Ribe, hvor han bestilte logi.

Der kunne herefter ikke være tvivl om, at pjaltekræmmeren var morderen. Den 1. oktober blev derfor kroman- den i Gabøl, Jes Lauritzen, og sandemand Anders Hansen i Gram sendt ud for at opspore ham. I Ribe mente man, at han derfra havde agtet sig til Varde, og de sporede ham også til en kirkeby sydøst for Varde, men ikke videre, hvorfor de efter 4 dages fraværelse vendte hjem med uforrettet sag. Ved fynske regiment fik man

oplyst, at den eftersøgte antagelig var en musketer Anders (eller Andreas) Sørensen kaldet Stephansen Lydomhede, 36 år gammel. Der blev nu udlovet 160 rdl. sølv for oplysninger, der førte til hans pågribelse. I det udsendte signalement siges, at han havde et ondskabsfuldt ansigt, og at han kunne tale godt for sig. Hans modersmål var dansk, men han kunne måske også tale lidt tysk. Han havde været 2 gange i Viborg tugthus, før han blev soldat. Da man i Husum havde arresteret en person, som man mente måske kunne være morderen, blev kromanden i Gabøl og kronens søn fra Kastrop i februar 1815 sendt derned for at konstatere, om det var den mistænkte. Efter at have været borte i 6 dage kom de tilbage med den besked, at det ikke var den eftersøgte.

Imidlertid viste det sig, at en i Viborg anholdt person var den efterlyste. Han blev sendt til Haderslev og indsat i rådhusarresten her. Herredsfoged, justitsråd Langreuter i Haderslev fik som birkedommer for Gram og Nybøl godser af overretten overdraget sagen imod ham, og den 19. marts kunne han meddele godsinspektør Lorenzen på Gram, at den forstokkede Anders Lydomhede havde tilstået mordet. Der skulle dog finde en separat-inkquisition med fiskal og defensor sted, så at sagen trak i langdrag. Imidlertid lykkedes det fangen at få fat i en fil og et stemmejern af et kvindemenneske, der skulle transporteres fra Flensborg til Jylland og undervejs var indsat i fængslet i Haderslev, og natten til den 25. maj brød han ud af fængslet og flygtede. Friheden varede dog ikke så længe, idet han efter en uges forløb blev fanget ved Vejle og bragt tilbage til arresten i Haderslev, hvor han herefter blev bevogtet dag og nat af 3 eller 4 mænd og med lys i arresten døgnet igennem. Det forekom dog godsinspektøren for kostbart, og siden blev da også vagten indskrænket til 2 mand.

Først den 12. februar 1856 blev dommen forkyndt på rådhuset i Haderslev. Den lød på, at morderen skulle halshugges, hovedet sættes på en pæl og kroppen lægges på hjul. Da Langreuter kom fra domsafsigelsen, skrev han til godsinspektør Lorenzen: Karlen er en afsky for menneskeheden. Han har ingen følelse eller i hvert fald kun en djævelsk. Man kan ikke med

tunger udsige, hvor fræk han opfører sig. Han forsikrede, at han ikke ville omvende sig, selv om den herre Kristus selv kom.

Allerede inden dommen var falden, havde man begyndt at gøre forberedelse til henrettelsen. Man havde således forhørt om prisen hos flere skarprettere. Støckler i Sønderborg skulle have 8 rdl. courant eller 12 rbd. 76 sk. sølv for at hugge hovedet af med økse og 14 rdl. cour. (22 rbd. 38 sk. sølv) for at slå arme og ben i stykker på hjulet og for rejsen frem og tilbage samt for tæring 40 rdl. cour. (64 rbd.). Desuden skulle han have en assistent og en karl til at sætte hovedet på pæl, og 2 karle når kroppen skulle lægges på hjul. Skarpretteren i Odense forlangte 10 specier for at afhugge hovedet og 1 specie daglig i diætpenge og fri befordring frem og tilbage. Det blev imidlertid skarpretteren i Tønder, der også hed Støckler, som fik forretningen.

Den 25. februar blev det i fængslet forkyndt for fangen, at han skulle henrettes den 2. marts på retterstedet i Gram. Dagen før blev han transporteret fra Haderslev til Gram under militær eskorte, hvad der sikkert har vakt opsigt, hvor de kom frem. Ankomsten til Gram blev han anbragt i fængslet der, og der blev sat vagt til at passe på ham.

Skarpretteren var kommen til Gram allerede den 29. februar henimod aften sammen med en assistent og karle, medbringende økse, blok og nagler for at træffe forberedelserne. På en høj i nærheden af post- og landevejen mellem Gram og Kastrup blev pælen rejst, og der blev lavet en forhøjning i en kreds omkring den, $1\frac{1}{2}$ alen høj, nemlig 1 alen jord og $\frac{1}{2}$ alen grus og sand, der skulle stampes, så at den blev fast og hård at stå og gå på. Foruden den jord og sand, der krævedes til forhøjningen, skulle der tilkøres 3 læs gulvsand. Arbejdet blev bortliciteret til den lavestbydende — 7 rdl. 36 sk. courant — og skulle udføres under tilsyn af sandemand Hans Lauritzen.

Lørdag den 2. marts kl. 11 om formiddagen blev fangen ført fra arresten til retterstedet under bevogtning og militær eskorte. I en vogn derefter kørte pastor Lautrup fra Haderslev, der, efter at dommen var bleven forkyndt fangen, utrættelig havde besøgt ham i fængslet, og pastor Møller fra Fole. I en særlig vogn fulgte justitsråd Langreuter. Foran det hele optog red godsinspektør

Lorenzen og 4 sandemænd, medens 4 andre sandemænd, der red tæt bagefter justitsrådets vogn, sluttede toget. Retterstedet var omgivet af en kreds af bønder, der blev beskyttet af militær imod folkemængden, der strømmede til og trængte på for at få så meget at se af skuespillet som muligt. På selve retterpladsen var pæl, hjul og stige rejst. Lænkerne blev nu taget af fangen og hans hænder bundet på ryggen, hvorefter han ledsaget af præsterne blev ført ind på pladsen. Justitsråden oplæste dødsdommen, og efter at fangen havde bedt en bøn, lagde han hovedet på blokken, og idet skarpretter Støckler fra Sønderborg, der assisterede, holdt hovedet fast ved håret, faldt det kl. 11³/₄ for et eneste hug, ført af skarpretter Støckler fra Tønder. Karlene satte derefter hovedet på pælen, og kroppen blev radbrækket på hjulet. Således, beretter Lorenzen, blev denne henrettelse fuldført med anstand og ro i overværelse af en stor folkemængde.

Tilbage stod at få regnskabet gjort op over, hvad hele mord- og henrettelsessagen havde kostet. Mændene, der var sendt ud for at opspore morderen, skulle have betaling, fangens ophold i arresten i Haderslev kostede ikke mindre end 417 rdl. 42 sk. courant. Skarpretteren fik for sig selv, assistent og karl, kørsel og diæter medregnet, 80 rdl. cour. Borgmester Lindenhan i Haderslev fik 62 rdl. cour. som defensor, sagfører Knudsen 101 rdl. 40 sk. cour. som anklager. Alt ialt beløb udgifterne sig til 778 rdl. 27 sk. cour., så nogen billig historie var sådan en sag ikke — og mordet synes begået for et sølvurs og en hats skyld!

Kilde: Gram godsarkiv: Sager vedr. drab, vold, gade- og værtshusorden. 1715—1847.

Degn H. M. Toftes breve til Fr. Graae og Vilh. Munck 1865

Meddelt ved *Jens Munck Nordentoft*.

I Tilslutning til den af Pastor H. F. Petersen offentliggjorte Brevsamling i Sønderjyske årbøger 1957, s. 16—85, gengives nedenfor nogle Breve, der baade fra Formens og Indholdets Side naturligt slutter sig til de nævnte.

Brevene, der som de øvrige er stilet til Pastor Graae og min Morfader, Pastor Vilh. Munck, er af ukendte Grunde ikke kommet med i Afskriften i den regenburgske Samling, men er blevet opbevaret i Slægten. Tooghalvfems Aar efter deres Affattelse forelaa de — ejendommeligt nok — renskrevne og trykfærdige, da Pastor H. F. Petersens Samling fremkom paa Tryk.

Gengivelsens Form følger Pastor H. F. Petersens Retningslinier. Om Baggrunden for Brevenes Tilblivelse og om deres Ophavsmand, den utrættelige Tofte, behøver intet at føjes til det af H. F. Petersen anførte. Maaske kan der dog være Grund til atter at gøre opmærksom paa, at det drejer sig om det ogsaa fra senere Tider velkendte Fænomen »illegale Breve«: Tofte tilslører sin Identitet, omtaler sig selv i tredje Person, kalder sig »Per Degn« o.s.v. Dette Forhold, som er en absolut Betingelse for Forstaaelsen, giver i Meddelerens Øjne Brevene en Charme mere.

En Tak til Dommer F. Juhl for værdifuld Hjælp ved Tydningen.

— d. 28. Septbr. 1865 Kj. M. og Gr.! Volquards¹⁾ skulde for en 14 Dage siden besøge en Fange i Amtsfængselet, Fangen var udstyret med slesvig-holst[enske] Baand over Vesten, og Hunde-

¹⁾ se H. F. Petersen (HFP) Sønderjyske årbøger 1957, s. 56, note 45.

teg[n]et, altsaa af hans Folk. Hvad de talte sammen, melder Historien ikke; men Volquards udtrykte sin Entrüstung [Harme] over, at en saadan Mand var sat i Fængsel, han havde tjent sin Orden i forrige Krig, og i denne havde han været Veviser for Prøiserne, han maatte ud af Fængelet. V. gik til Herredsfogeden derom, men det hjalp dog ikke; Manden fik sine 6 Gange 5 Dages Vand og Brød, det var for Utugt. V. sendte igaar sin Kirkefoged Hansen ned til mig med en Liste over 80 Børn, som vi havde i vor Skole af hans Sogn. Blot Børnenes Navne stode derpaa, ingen nærmere Betegnelse. Kirkefogden havde skullet gaae omkring og faae opskrevet, hvem af Forældrene, der vare dansktalende oder doch überwiegend dänischredend [eller dog overvejende dansktalende]. Kirkefogeden kunde ikke finde Børnene og kunde ikke godt bestemme, om de vare danskt eller ei. [Danskhedens Skjæbne er saamænd i gode Hænder, kan man see deraf!] Kirkef[ogeden] maatte gaae til V[olquards] med uforrettet Sag. Geh' dann zu Her[r]n Tofte, er soll es Ihnen sagen! [saa gaa til Hr. T., han skal sige Dem det]. Han kom, fik til Svar: Jeg taler Dansk med alle Forældrene; Forældrene tale alle Dansk med mig; med Børnene taler jeg Dansk, Børnene tale Dansk med mig; altsaa ere de alle danske. Peters²⁾ har Hovedprotocollen for Skolen, og derfor kan jeg ikke vedføie Forældrenes Navne. Det smagte mig at give V. dette Svar; hvad han har sagt dertil, vides ikke, faaer vel snart Svar el[ler] Stevning. Ligesaa gik det med Pastor Birkenstädt i Nic[olaj], han sendte ogsaa sin Kirkefoged i samme Ærinde med 82 Børn, han fik samme Svar, hvorover Kirkef[ogeden], der er dansks[indet], morede sig meget. Maaskee kan Svaret gjøre sin Virkning paa B[irkenstädt], der jo nylig er kommen og vel nærmest neutral. Saadan gaaer det, ikke en Dag i Ro; nu sendte jeg en Klage afsted over, at vi ingen Gage havde faaet i ½ Aar. Manddjævlen³⁾ har jo sagt os, at ikke en Fod Jord skal blive aftraadt til Danmark, derfor opkastes der Skandser paa Als, han er en allerhelvedes Karl,

²⁾ HFP, s. 24 (»Provst Peters . . . kaldes almindelig Slagteren«)

³⁾ General E. v. Manteuffel, se HFP, S. 59, Note 47. (Deputation til Djævelen, S. 63).

han. Tydskerne rykkede den 22[.] ud af vor nedlagte Skolestue i Graven uden at sige Farvel, straks flyttede vi en Klasse derind uden Forlov; det er da prøvisk nok, men vi gaae ogsaa i Skole hos dem. V[olquards] ytrede til vor tilk[ommende] Præst (der dog vel egentl[ig] er en Stakkel), at man nu ligesom i 50 ikke kunde vide sig sikker i sit »Amt« [Embede], damals war es Die Dänen, jetzt die Preussen o.s.v. [dengang var det Danskerne, nu Prøjerne]. Alle Folk vente Krig her, Prøiserne med, og de fra Rhinprovindserne sige, at faae de Krig med Franskmanden, gaae de strax over til dem, det er Sæden Prøiserne saaede i Slesvig. Hilsen til Dem og Deres. Jeg har en hel Bunke Enkepapirer igjen.

P.—————

F. d. 27. N[ov] 1865. Kj. M. Har ikke talt med Nogen om Bibl[iothek]; jeg er af den Mening, at spredt Fægtning er den bedste. Et stort Rum maa tages for paa een Gang. Spredt Fægtning. Tænk Dem et Bondehuus uden Bøger (hvormange have Bøger?) og saa faae flere danske Bøger, gjør dette ikke paa een Gang Huset dansk? Udmal dette lidt videre! I Store Jørl har jeg Lorenzen, han har prægtigt Plads til et lidet Bibl[iothek]; jeg skal nok finde flere Steder. Syd paa, det er mit Løsen! Haved By maa jeg ogsaa have fat paa, der har jeg et Par gode Mænd. En Gnist kan blive en Ild; men med Guds Hjælp kun, uden ham arbeide Bygmestrene forgjeves. Forresten er min Tanke den, at de Gamle, lidt ældre end jeg, hvis de ere tydske, maae de gjerne sove ind i Fred for mig, derimod maa der arbejdes paa de Yngre, der have lært Dansk, de maae ikke glemme deres Lærdom, til dem skulle Bøgerne være. Kunde der bare tilveiebringes illustrerede Bøger, de udøve Tiltrækning ved Billederne; ved ill[ustrerede] Børnebøger kom Børnene ogsaa med. Man føler overhovedet godt, hvorfra Vinden blæser, naar der kommer Saa-dant ind i Huset, det er en Hilsen for Mange fra Landet, der er forsvundet, for Andre er det det samme, som man vilde sige: de vente at komme igjen ☺: Haabet livner op. Det er nu mine

Tanker, og Gl. Mynt⁴⁾) skal have mange Tak for det Tilsendte. Meget var godt, Alt skal blive brugt. Hils ham, den kjære Ven, og lad ham læse dette. Sang[bøgerne] vare kjærkomne, men Maaren stjæler ikke i sin egen Gaard, og derfor spredes disse tildeels udenfor æ Stai [Byen]. Kunde saameget naaes, saa var det min Tanke at faae et ordentl[igt] lille Bibl[iothek] istand for d[anske] Sk[illinger], privat skal det være, det maa heller ikke sees, for saa kommer man efter det. Ungdommen skal pleies, for den lever længst. Vi ere ikke helt uden danske Bøger her: Kongens Klubs Bibl[iothek] er til Borgerforeningens Raadighed, dens Eiendom, benyttes godt. Hver dansk Familie her har d[an]sk[e] Bøger. Mit fordums Privatbibliothek er nu i Snedker Lassens Eie i Steeden, benyttes godt, tæller 966 Bind. Katalog medfølger. Kommer der passende Bøger, saa skal og maa han støttes. Om han faar Bøg[erne] nominelt el[ler] reelt til Eie er næsten ligegyldigt; men hvorfor ikke det Første? Han er dansk, hun er d[an]sk, Ungerne ligesaa. Det er min Mening, at *der* er Pladsen for Bibl[iotheket]. Send en heel Deel ill[ustrerede] Ting. Kunde der blive en Flok Ingemanns Rom[aner] og Andersens Ev[entyr] til at sende ud paa Landet, saa skeer min Villie. Ing[emann] er bedst. Bogpakker, der ikke bringe forbudte Bøger, er der ingen Fare ved at sende. Jeg har nu fundet en god Vei for disse Ting. De sendes frit til *Hr. Kaptain Kolster, Dampskibet Vidar*, i Aarhus. *Adr. Rasmus Petersen*. Brev sendes med til ham om at besørge dem til Gjæstg[iver] Th. Andresen.⁵⁾ Adressebrev medfølger til Th. A. og siges: til T. (Tofte). Saadan er vi Trees Aftale. Fra Aarh[us] frit hertil. Godt skuldret! saalænge Skibet gaaer, men derom bringer Aviserne jo Efterretning. Forstaaer De det! Om Indtrykket o.s.v. kan De faae Underretning hos Gr[aae], han har hele Svaret; takker meget for Deres Raad, er fulgt, som De vil see. Klassisk Tydsk, vil De faae at see. I overmorgen⁶⁾) begyndes med Degneansigt fra Kirken, saa, om Gud vil, Ræveansigt eller et enfoldigt

⁴⁾ Personnavn — Dæknavn?

⁵⁾ Jfr. HFP, S. 45.

⁶⁾ Manteuffels Besøg, Præsternes Visitats, se de to flg. Breve.

Dregebarn, siden maaske en Trumf paa, jeg er forberedt paa Alt og ligeglad. Vol[quardts] skal have sin Plads ved Kakkelloven i en Lænestol, og saa skal der 50 Tørv i, lutter Omhu for den g[am]l[e] Forræder. Svinhund, den P! Det vil blive mig en interessant Dag; dansk, kun dansk. De skulde bare see, hvor hans Øjne sprude Ild saa; jeg venter forresten Handj. [ævelen]⁷⁾ med. Dette hører ogsaa med til Skole Hist[orien]. Kan jeg narre dem, gjør jeg det. Kommer Volq[uards] Werner for nær, faaer han det glatte Lag. Dagen er bestemt til at være en hel Comedie.

Hils Gr. og Deres og især Gl. Mynt. Jeg har haft travlt. Kl. er 11½.

P.—————

Siden om Skolen og Fremtidsudsigterne.

III.

D. 30. Novbr. 65.

G & M!

Glimrende Dag den 29! Manteuffel i den danske Skole, med Volquardts, Peters og Carstens,⁸⁾ der holdt Visitats. Mange Fædre tilstede. Mt.[anteuffel] sad lænet mod Vind[uet] ved Siden af Katederet. Tofte med Kors⁹⁾ paa hilste Mt. først paa og spurgte om Navnet. Et Buk. Volq[uardts] sætter sig i Positur. Tofte retter sig. V. spørger paa Tydsk Tofte om Noget. Dansk Svar. V.: Deutsch! T.: Nei! V.: Sie haben ja Deutsch mit der Excellenz gesprochen, Sie sollen Deutsch sprechen! [De talte jo tysk med Excell., De skal tale tysk]. T.: De er Visitator, jeg skal visiteres, jeg taler Dansk! V.: Kann denn keiner von den Lehrern Deutsch sprechen? [kan da ingen af Lærerne tale tysk?]. T.: Jo, Værsaagod, Hr. Werner, og kom herhen! V.: Wollen Sie dann den Lehrern das übersetzen! [Vil De saa oversætte det for Lærerne]. W[erner]. Ja! — Saa holdt V. en meget lang Tale om, at han elskede Tydsk og Dansk ligemeget, men

⁷⁾ Manteuffel.

⁸⁾ HFP, Note 25, S. 26.

⁹⁾ HFP, S. 20 og S. 39 (»Endnu Kors paa Brystet . . .«).

at han fordrede Ærbødighed af Lærerne. Nu fandt han her en hel Skole fortegnet (T[ofte]s Indberetning til Vis[iteratoriet], paa Dansk) med syv Lærere (NB der var kun 6, han lagde 1 til), og ingen af dem havde været hos ham; i forrige Tider havde de nok kunnet bøje deres Rygge, men for ham, der var Provst over det Hele, kunde de ikke; det maatte blive anderledes, det befoel han. T[ofte] gennem sin Tolk W[erner]: Enhver Befaling er og skal blive efterkommet; — Davon war nicht die Rede, sondern von Höflichkeit! [derom var der ikke Tale, men om Høflighed]. Dette Hele, der blev talt af V[olquardts] i Raseri, modtaget af W. med frygteligt bistert Blik, af T[ofte] med ligegyldigt Ansigt, men liigblegt, blev dog M[an]t[euffel] for droi. Mt.: Ist denn kein Konferenzzimmer für die Lehrer allein? [Har Lærerne ikke et separat Samtaleværelse?]. T.: Nein, Excellence! V. bliver opmærksom og siger: Das, was ich nun zu sagen habe, ist im Allgemeinen! [det, jeg nu vil sige, er i Almindelighed]. V. følte Snærten, der var fiin, men bed. Lærerne smilte. V. talte saa om Børnenes Høflighed. Der var en Dreng Gerlach, der ikke vilde tage Hatten af for ham og fik Ordre til det samme. W[erner] og T[ofte]: Er ist gar nicht in dieser Schule! [han gaar slet ikke i denne Skole]. Altsaa: Skudt forbi. Nu var Ondskaben ovre. Der skulde saa synges, men ikke af de Mel[odier], der brugtes i Kirken, det kunde vi ikke; thi vi sang: »Af Høiheden o.s.v. — «, »Vor Gud han er saa«. Mt. [Manteuffel!] sang med. Saa tydsk Læsning. V.: Det havde han aldrig troet, at Børnene kunde saadan læse Tydsk, med saa reen en Accent, det var som var det lutter tydskfødte Børn. Tydsk blev roest over al Maade. Saa Dansk. Gik godt, men fik ingen Roes. Rel[igion]: talte over 2den Artik[el]. Fandt V.s Bifald. Nikkede flere Gange. Børnene vare i det Hele mageløse! Mt. skulde saa gaae. Sagde til Tofte først: Ihre Kinder schreiben hübsch und antworten gut [skriver smukt og svarer godt]. Wollen Sie nun mir zuletzt die Lehrer vorstellen! 5 Buk! Møller laa syg hjemme.

Mt. gik. Siden Tydsk, lidt Analyse, saa 3 trestemmige Sange. Sangene gik smukt. V. fremkaldte siden over Halvdelen af Børnene, roste og berømede deres Skrift, saa nu blev det til Lobeserhebung [Lovprisning] i alle Hjørner og Kanter. Børn,

Lærere, Fædre straaledede af Glæde. Gik langt over Forventning. V. fandt ikke en Krog at hænge sin Hat paa, han maa vist være dum. Dette er *øverste Klases Historie*. Siden i *Werners* El[ementarklasse] og Schmidts, som befinde sig nedenunder i samme Bygning. Gik fortræffeligt begge Steder. 3 Klasser sendtes hjem, da der ingen Tid var. Mange Børn i begge Klasser fremkaldtes for deres smukke Skrift. Vi vare alle glade ved Dagen! Kan maaske være af nogen Betydning. I Riis's Skole havde V. Dagen i Forvejen sagt, at han vilde bede Gud bevare disse Børn for at blive ført ind i »solch wüstes Zeug« [dumt stygt Tøjeri], som blev drevet i den danske Kirke. Han meente, at han der befandt sig i et Guds Huus, men saa spillede og sang de der som i et Theater el[ler] til Dands. Dette skulde hevnes, meente Tofte. Fandt Leilighed dertil i Wer[ners] El[ementarklasse]. Vognsen sang der: »I Østen stiger« o.s.v. og »Nu titter til hinanden« med Børnene. Volq. spørger da Tofte, om vi ogsaa sang disse 2 Sange i Kirken. T.: Nei; men der var ellers Intet i Veien derfor; thi vi Danske staae de *første Christne meget* nærmere, hvad Sangen angaaer end Tydskerne. V.: Wie so, wie so? (vredt). T.: Jo, seer De, vi synge som de første Christ[ne], vi have endogsaa af deres Mel[odier], som er accurat som vore nye. V.: Können Sie mir das beweisen? T.: Det her er een fra Aar 405. T. sang den for: »Den yndigste Rose er funden.« — Her er een fra Pilgrimstiden: T.: sang: »Dejlig er Jorden« o.s.v. Peters kom Volq. til Hjælp, hvilket var godt, da det var beregnet paa dem begge. De Tydske kunde dog ikke finde disse Sange smukke, sagde de. T.: Hvis Luther var her, saa vilde han strax have erklæret sig for mig. — Det troede de ikke. — T.: Veed De hvad det var for en Sang, vi først sang i Morges: »Af Højheden« o.s.v.? Ja, det var en *Gadevise*, Luther fandt, den heed: »Wie schön leuchten mir die Äugelein«; »Gud Hellig Aand« o.s.v. er en østerriksk *Gadevise*: »Jesudine dybe Wunder« er en fransk *Strassenlied*, alle fundne af Luther og sat til Psalmemelodier. Da var der Liv i Sangen. Nu synges der i de tydske Kirker *Dødningsange som af Døde*. V.: Ja, ja, es geht zu langsam, besonders wenn die Organisten schleppend den letzten Ton aushalten, das müssen wir ändern! [Ja, det gaar for langsomt, især naar Organisterne

slæbende trækker den sidste Tone langt ud, det maa vi ændre].
P.: Wir haben doch einige rythmische Melodien! — Det var for
hans Theater og Dands; Werner og Mange morede sig derover,
det var studeret af T., dér kunde de andre ikke følge, men
maatte endog tildels til at give T. Medhold i, at man kunde
synges i dansk Kirke, i tydsk Kirke var det kun Degn og Orgel,
der gjorde Spektakkel. Volq. bad til Slut T. om, at der maatte
finde et venskabeligt Forhold Sted imellem dem. — Intet skulde
være T. kjærere.

Da Manteuffel gik, kneb Boi Jensen¹⁰⁾ efter, forlangte Til-
ladelse til at tale med ham, fik den, fortalte, man vilde opløse
Skolen, det vilde den *Landsforræder* Volq. gjøre. — Mt: Det
skulde han (B) vise ham Sort paa Hvidt for. — Intet var let-
tere; thi hvor var Volq. fra 48 til 64? Landsforvist! Samtalen
mellem dem varede i ½ Time, medens Mt. sad i Vognen. Enden
er: T. og Lærerne, Børn og Forældrene ere stolte af Dagen. Byen
taler idag kun derom. Siden maaskee mere.

P.—————

Da V. havde rendt Hornene af sig paa T., kunde de andre
Lærere tale Dansk til ham, saa meget dem lystede, og dog blev
de kaldt: *mein Lieber!*

Paa foden af dette Brev har Vilh. Munck tilføjet:

Sikkert Brev! Som Dessert følgende Meddelelse: Igaar fik jeg
17 Rgd. sendende fra Munkbrarup, Sylvester og *Treia* Sogne
til det almindelige Hjælpefond.

Quando, quando, o domine lucem post tenebras dabis?
[Hvornaar, hvornaar, o Herre, vil Du give Lys i Mørket?]

Deres hengivne

V. Munck.

¹⁰⁾ Omtales af HFP (S. 56): »havde samme Dag stukket Danne-
broge ud . . .«. Samme B. J. nævnes i Vilh. Muncks Erindringer
(»Fængselspræsten«) som den, der ved Nattetide overskar Tyskernes
Flagsnore . . . *Graae* (»Mellem Krigen« Side 31) omtaler »den snilde
og dristige Boj Jensen«, der »tidt om Natten i en lille Baad sejlede
bort med Flygtninger« (i 1848).

IV.

— d. 4. Decbr. 65. Kj. Gr! (& M). Brev modtaget. Visitatsopsamling: Tofte fik Leilighed ved Visitatsen til at vise Mant[euffel] en Opmærksomhed, hvoraf De vil see, at T. var i sit Es. Mant. sad ved Vinduet, og Volq. et Skridt fra henimod Døren. T. skal have Dansk. De danske Bøger er, for at holdes rene paa Bindet, i Papirsomslag, som nat[urligt] er noget skident. T. giver Volq. en Bog med det skidne Omslag, men da Mant. skal have Bog, river Tofte paa en flot Maade Omslaget af og præsenterer med sit bedste Buk den rene Bog. De skulde sect, hvilket smilende Ansigt Mt. satte op, idet han sagde: Danke, danke, thut gar nicht nöthig! [Tak, tak, det er slet ikke nødvendigt]. T. er vis paa, at Mt. følte Betydningen heraf tilfulde. Werner fortæller, at Dansk ogsaa fik Roes. I Schmidts Klasse havde T. under Visitatsen en Samtale med Slagteren¹¹⁾ om V[olquardt]s' Tordentale. T. meente, at hvad g[aml]e Folk sagde, burde man ikke bryde sig saa nøie om, han skrev meget af Talen paa V's g[am]l[e] Alder. Slagteren sagde, T. havde handlet uden Conduite ved ikke at hilse paa V., og derfor var nu Gjengjældelsen kommen; — Men V. handlede værre i sin Tale, men var bleven blodigt straffet, og Lærerne hævnnet. T. meente, det var kun Skik i de høiere Klasser at gjøre slige Høflighedsvisiter. Men nu kom Ræven frem, thi Slagteren yttrede, at det ogsaa var sært for ham som Skoleinspector at se de fleste Lærere her for første Gang; — men de sige formodentlig: den *tydske Præst* vil vi ikke have at gjøre med. T. svarede uden at fordreie en Muskel: Det kunde maaskee gjælde om Volq.; men det kan jo dog ikke gjælde om *Dem Hr. Pastor*.¹²⁾ Slagt[eren]: Hvad behager? T.: Det kan jo dog ikke gjælde om Dem. — Saa vilde han ikke mere. — Da Volq. kom ud af Skolen og vilde paa Vognen, sagde han: Ich kam doch ganz gut weg in der dänischen Schule [jeg klarede mig dog ganske godt i den danske Skole]; Een sagdes kun med den ene Ting ikke »nein, da kam ich schlecht weg!« [nej, det slap jeg daarligt fra]. Saadan fortalte en god Ven. Til Gilde hos Peters efter endt Visitats vare alle

¹¹⁾ Provst Peters, jfr. HFP S. 24.

¹²⁾ Jfr. her HFP S. 64 (og Note 51).

Hovedlærere, men T. ikke. — V. savnede ham. Pet[ers] sagde til en Ven om, at han ikke havde invit[eret] T.: De veed jo, hvordan T. er; der kunde let komme Noget om Slesw[ig]-Holst[ein]! Derfor har jeg ikke bedt T. Til Past[or] Jørgensen, som var med, sagde Volq.: »Die Schule war gut.« Til en Anden sagde Volq.: »die dänischen Blätter [Aviser] können doch nicht anders sagen, end at jeg var ganske flink i den danske Skole, der var vist een eller anden Referent tilstede.« Bekymrer sig dog om, hvad danske Blade sige! — — —

De 70 kunde bruges, hvis De synes, saaledes: 50 til Indkjøb af Bøger i Kjøb[enhavn] af Mangor, gode Børnebøger, Inge[m[anns] Rom[aner], Anders[ens] Eventyr, illustrerede Ting, smukke Ps[alme]b[øger], smaa Børnebøger. Hovedsagen er, at der kommer Meget og Godt, forresten kan Alt bruges. Gaaer de 20 samme Vei, var der intet Ondt deri. Haaber, De vil drikke et Glas paa, at den lille Nydøbte maatte findes værdig til at komme til Flensborg for at nyde Godt af P. Degns Optugtelse til Dannished og Danskhed. En Skaal for Fruen og hele den kjære Flok, som P. D. længes efter at see her. Gratulerer! Min Kone og Jens og de 2 Smaa hilse paa det Hjerteligste. — Ærlig talt, saa troer jeg vi slog et godt Slag ved Visitatsen, jeg er inderlig glad over Udfaldet. Det seer dog grangiveligt ud, som om vor Herre særligt tog os i sin Varetægt. Jeg har alle Hænder og hele Hovedet fuldt med Wühlerier [Agitation] og Ondskab i Eyen og hele Omegnen Syd, Øst og Vest. For Øieblikket gaaer det med at faae udbredt allehaande Skrifter. Det er dog sært, der er Ingen, der tænker paa at sende Ingemanns Skrifter, det er det Bedste, der kunde sendes. Et heelt Oplag deraf var ikke formeget. Jeg har Plads for mange, mange Sæt. Det er dyrt! Saar man Hvede, høster man Hvede!

Tillykke med Sønnen! Hvad skal jeg sige om Huset, det var just ikke min Leilighed, men det er ikke for dyrt, kan jeg regne ud!¹³⁾ Wedel vilde være *fro* til Dem. Kan han nu gaae — i Præstekjole. — — —

¹³⁾ Tofte bor paa Skolen i Muncks Lejlighed (i hv. F. 2/5—66). Munck fik en Søn 24/7 65 (Gross. Vilh. M., død 1948).

Min Kone har bedrøvet mig med at give sig til at spytte Blod, hun seer daarligt ud; men med Guds Hjælp gaaer det over; en Nat og Dag varede det, nu er hun bedre, hun ligger ikke. Jeg fortæller hende, det har Intet at betyde, og saa er hun ikke forknyt. Hun vilde jo dog gjerne leve og see Danskerne igjen. Det skal hun ogsaa, med Guds Hjælp. Har De læst Werners Brev? Hans og mit Brev sammen ville give en tro Skildring af sidste Slag. Skriv snart. Dorotheas¹⁴⁾ Kjæde prydede mig ved Vis.; der er Lykke ved den!

Hvad skal Sønnen hedde?

P.

¹⁴⁾ Dorothea formentlig *Graaes* Datter.

Anmeldelser

DANMARKS KIRKER.

Udgivet af Nationalmuseet. SØNDERJYLLAND ved Erik Moltke og Elna Møller. Under medvirken af Vibeke Michelsen. XX Haderslev Amt. Kbh. 1954. Gad. 924 s.

Afslutningen på 1. del af det planlagte firebinds værk om Sønderjyllands kirker er for så vidt en begivenhed af rang, som vi hernede til nu har skullet klare os med Haupts 70 år gamle Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein og de meget summariske oplysninger hos Trap. Savnet har for os i Sønderjylland været så meget føligere som man fra tysk side allerede før sidste krig havde den reviderede udgave af Haupt færdig for vestkysten af Sydslesvigs vedkommende (Sydtønder 1939, Husum 1935, Ejdersted 1939), og efter krigen Flensborg og Eckernförde. At man fra dansk side har foretrukket at behandle kirkerne for sig og lade de profane bygningsværker og inventarer vente til et senere værk er vist en fornuftig ordning. Principperne for indsamling af materialet er så forskellige, og provinsmuseerne må til sin tid være direkte medvirkende ved et sådant inventarium, mens Nationalmuseets 2' afdeling naturligt har kunnet løse de komplicerede opgaver i forbindelse med kirkebeskrivelserne.

DANMARKS KIRKER er jo ikke blot et værk, men en institution, en afdeling under Nationalmuseets 2' afdeling, og snart er et kvart århundred henrundet siden det første af bindene udkom. De principper for beskrivelse og for typografisk opstilling, der i sin tid blev fastlagt, må begribeligvis følges for helhedsvirkningens skyld, hvor uundgåeligt det end er at senere tider vil skifte smag og anse andre metoder for rigtigere. Hvad det ydre angår, er værket køligt fornemt, med en konventionel elegance som vækker respekt, men ingen beundring. Ingen typografiske narrestreger, ingen fede skrifter, ingen spatiering, ingen understregning, alt så fuldendt korrekt. Det samme gør sig gældende ved illustrationen. Fotograferingen er gennemgående prima, særlig for træskulpturenes vedkommende (detaljer som dem fra Halk, pag. 459 endog helt fremragende), men ofte medfører denne diskrete og neddæmpede reproduceren at tingenes sprog forvrænges, ikke mindst går det ud over kirkekunstens uimodståe-

lige humor. Men medgis må det, at den fordel, det *tyske* inventarium i så henseende opnår ved at samle illustrationerne på kunsttrykpapir *bag* i værket, her opvejes ved det praktiske i at tekst og illustration følges ad.

Hvad angår de redaktionelle principper, må de vel være så gennemprøvede i løbet af de forløbne 25 år at kritik må forstumme. I sandhed må man beundre værkets redaktører for den selvbeherskelsens kunst, de i deres beskrivelser lægger for dagen. Men hvor det dog liver op, når naturen går over optugtelsen og der smutter et rosende eller et fordømmende adjektiv ind i kataloget. Vel ved vi at sligt kan hævne sig grumt, at hvad vi idag priser, måske fordømmes i morgen, men kirkekunsten er jo ikke blot dødt stof, der skal måles og vejes, den er liv, og skal behandles som sådant.

Et særligt intrikat emne er de til forskellige tider stedfundne restaureringer af bygninger og inventar. Hvadenten der er tale om nulevende eller fortidige restauratorer og konservatorer, må det være svært ikke at tage stilling til kvaliteten af deres arbejde. I almindelighed refereres der blot dertil, undtagelser danner f. ex. afsnittet om Vilstrup kirke, hvor det hedder:

»Ved hovedrestaureringen 1939—40 omkalfatredes inventaret i kirken. Altertavle og orgel, der var forenet i en smuk empireopbygning, adskiltes, og orglet flyttedes ned i vestenden tilligemed de tilhørende, svungne pulpiturer; de gamle, enkle stolestader med lave trekantgavle og dørene, der havde bidraget til at give rummet et samhörrende og sluttet udseende, kasseredes . . . «

Og strålende veloplagt er Elna Møllers 28 sider lange redegørelse for Starup kirkes bygningshistorie, et skarpsindigt personlig præget stykke polemik mod den tyske restaurering og rekonstruktion i årene 1909/18.

Men ellers er den strenge saglighed dominerende, og selv om bogen indledningsvis er forsynet med en omfattende fagordbog, kan særlig de arkitektoniske afsnit være hårde nok at komme igennem.

Bogen om Haderslev amts kirker indeholder et forord, der gør rede for redaktionsprincipperne, den nævnte fagordfortegnelse, arkivaliefortegnelse og — foruden beskrivelserne af købstads- og landsbykirkerne — en redegørelse for Sønderjyllands politiske og administrative forhold af vort historiske samfunds højtfortjente æresmedlem, nationalmuseets tidligere direktør, *M. Mackeprang*, hvem vi iøvrigt har at takke for at kirkeværkets redaktion sprang de øvrige endnu ikke behandlede

kongerigske amter over og tog fat på Sønderjylland, der først har numrene 20—23.

Det er virkelig en bedrift direktør Mackeprang har udført med denne kun 15 sider lange afhandling. Ingensinde er der til dato skrevet mere instruktivt og klart om det mest udviklede område i dansk historie.

Selv om amtsinddelingen — hvad fremgår af dr. Mackeprangs indledning — set fra et historisk synspunkt specielt for Sønderjylland er uheldig, taler praktiske hensyn dog for den. Redaktionen følger da osse ganske nøje Trap, begyndende med domkirken i Haderslev, byens øvrige kirker samt Christiansfeld, derefter følger Sdr. Tyrstrup Herred med 7, Haderslev Herred med 9, Gram med 10, Frøs med 9 og Nørre Rangstrup med 5, i alt 40 landsbykirker plus de 4 ikke mere eksisterende i Dover, Endrupskov, Højrup og Lilholt.

Praktiske hensyn ligger vel osse til grund for at den kunsthistoriske oversigt, der som en sammenfatning afslutter hvert af amtsbindene, her skydes ud til alle 4 bind for Sønderjylland foreligger, et forhold, der bevirker at de her gjorte bemærkninger kun kan opfattes som en foreløbig anmeldeise til værket i sin helhed er trykt.

De historiske indledninger, der går forud for hver kirkebeskrivelse, kunne man nok ha ønsket sig mindre lapidariske, vist gerne til fordel for de tit lidt vidtløftige *bygningsbeskrivelser*, der følger efter bestemmelsen af beliggenheden.

En særstilling i bogen indtager naturligvis *Haderslev Domkirke*, om hvilken der ikke før er skrevet nogen dansk monografi af virkeligt omfang. Bygningshistorien er skrevet af anden afdelings leder, *Aage Roussel*, inventar og gravstene er beskrevet af *Erik Moltke* og *Vibeke Michelsen*.

En oprindelig granitkirke fra slutningen af 1100' tallet, af hvilken kun kvadre i den nuværende teglstenskirke er bevarede, afløses af det monumentale bygningsværk, der er genstand for Roussels velskrevne og klart overskuelige, godt 60 sider lange beskrivelse. Vederkvægende sammenfatninger letter den mindre arkitekturkyndiges trælsomme vandring gennem den vældige bygnings forskellige afsnit: den romanske af cistercienserne inspirerede korskirke, den senromanske hallekirke, det gotiske kor fra først i 1400-tallet, kapellerne og de mange senere tilbygninger.

Domkirkens inventar har desværre ikke bygningens internationale format. Når bortses fra de sjældne alabastfigurer i altret, den flensborgske malmdøbefont og de særprægede sten-

epitafier, kan resten vel anskues i sammenhæng med amtets øvrige kirkers inventar.

Af de 40 kirker på landet er de 4 (Tyrstrup, Bjerning, Jels og Vojens) nye. De øvrige fremviser talrige fællestræk m.h.t. bygningshistorien. For kors og skibes vedkommende er de alle opførte i romansk tid og byggematerialet er granitkvadre og/eller kamp (med undtagelse af frådstenskirken i Starup og tufstenskirken i Lintrup (og lidt i Fole). Romanske apsider har kun få af dem: Aller, Oksenvad, Nustrup, Skodborg, Hygum, Fole og Toftlund (og genopbygget i Lintrup). De gotiske tilbygninger, ofte af munkesten, er tårn, sakristi, våbenhus, korsarme, øst- eller vestforlængelser. Karakteristisk er for en del kirker at tårnet anbringes i øst (Hjerndrup, Grarup, Halk). I nyere tid — i Frøs og i Nørre Rangstrup Herreder endog overvejende i forrige og i dette århundrede — er fortrinsvis tilsat våbenhuse. Afgørende ændringer i Vedsted, Skodborg, Gram og Toftlund.

Romanske billedhuggerarbejder møder vi i portalerne i Aller og Skodborg, billedkvadre og tympaner i Hjerndrup, Grarup, Jels og Skrave. Morsomst er vel skibet i Vilstrup.

Når vi lader den ejendommelige, ufuldendte frådstenskirke i Starup ude af betragtning, gør de øvrige et såre ensartet indtryk, behageligst hvor de står mest urørt, som de små primitive kirker i Hjerting og Tirslund. Kun kirken i Øsby har i gotisk tid gennemgået en radikal fornyelse. Den er amtets mest højthvævede kirke. Den er vel osse den længste.

Til bygningsbeskrivelserne, som *Elna Møller* har æren for, hører for hver kirke en plan, gengivet i forholdet 1 : 300, med signaturer for murværkets tilblivelsestid. Yderligere et eller to exteriører af bygningerne som helhed, og — i regelen — eet interiør. Hvert afsnit er fikst afsluttet med et beliggenhedskort fra slutningen af 1700-tallet, hvor sådanne har kunnet tilvejebringes. De samlende oversigter må vi afvente med den kunsthistoriske oversigt, ikke særlig praktisk i øvrigt.

Større variation byder os Haderslevkirkernes *inventar*. Fra romansk tid er kun døbefontene, næsten alle af granit, bevarede. Mest karakteristisk fra amtet er den såkaldte Haderslevgruppe, hvis kendingsmærke er ranken (Bjerning, i Haderslev Museum, Vilstrup, Starup og Øsby). Mest særpræget er den i Jegerup med bemærkelsesværdige relieffer i foden. Kun i Halk findes der en malmfont, magen til den i Haderslev domkirke, af samme Flensborgmester. Kunstnerisk set er vel Lintrupfonten med sine rige skulpturer amtets betydeligste. Romanske er dog osse foruden en del gravsten et par røgelseskar, hvoraf to fra Øsby og

Hygum i Nationalmuseet, og et fra Gram i Flensborg Museum.

Men heller ikke det *gotiske* inventar har tiden været god ved. Middelalderkirkens fornemste pryde, *altertavlen*, med hvilken kirkekunsten kulminerede i tiden indtil renæssancen, er i Haderslev amt repræsenteret ved eksklusive, men meget få eksemplarer. Man bemærker at omflytningen af højaltrene hyppigt forekommer, at kirkerne — som regel til skade — har anskaffet sig nyt og overladt et fattigere sogn sit gamle alter. Således har 12 af de 40 Haderslevkirker altre fra tiden efter 1800 (foruden Gl. Haderslev), Domkirken og Lintrup har nykonstruerede altre med karbuekrucifikser som pryddelse.

Kun 8 af kirkerne har bevaret de oprindelige (sen)gotiske altre, nemlig Hjerndrup (fra Tyrstrup), Halk, (med renæssanceramme), Hammelev, Vedsted (fra Øster Løggum), Nustrup, Skrydstrup (nyere skab), Branderup og Tirslund, alle fra tiden mellem 1450 og 1525. Fem af disse kirker har — sammen med 14 andre — yderligere enkelte figurer eller figurgrupper fra tidligere høj- og sidealtre, Halk endog et helt sidealter. Hertil skal af det gotiske inventar så føjes de ret hyppigt forekommende korbue- og processionskrucifikser (henvend halvdelen af kirkerne), der i nogle tilfælde udgør det ældst eksisterende træinventar overhovedet, således det i Fjelstrup, der betegnes som et af de bedste middelalderlige krucifikser i Danmark (o. 1250). En lignende alder har krucifikserne i Oksenvad og Jegerup, mens St. Hjælper-krucifikset i Nustrup, som det eneste i det nuværende Danmark (fra slutningen af 1400-tallet), nok tør karakteriseres som amtets største attraktion hvad kirkeinventar angår.

Er os end lidet levnet fra den gotiske storhedstid, er der perler iblandt. Her skal kun nævnes den i så mange henseender rige Halk kirke. Altertavlen her er et lybsk arbejde af højeste kvalitet. Specielt er de 18 personer under korset (9 »gode« og 9 »onde«) levende kunstværker som intet i hele landsdelen kan overgå. Stilistisk renere er amtes andet pragtstykke i Nustrup kirke, der har sin gotiske skabstavle intakt. Midtskabets figurgruppe er vel amtets talrigeste (40). Skæringerne er mere uensartede end i Halk-tavlen, og der er i højere grad lagt an på helhedsvirkningen. Fløjenes figurer — der er udført af en anden kunstner end den, der har gjort midtergruppen — er vurderet højt. De udgør hver for sig et individualistisk kunstværk.

På de mange bevarede brudstykker, hvoraf en del befinder sig i museer i København, Sønderborg, Flensborg og Slesvig, findes yderligere bekræftelse på gotikkens høje standard. I Frø-

rup er der halvdelen af en midtskabsgruppe, forestillende »de gode«, henført til den såkaldte »Herslev-mester«, et af de få arbejder fra amtets kirker, der med nogenlunde sikkerhed har kunnet føres hen til et bestemt værksted. — Landesmuseums Golgata-relieffer fra Vonsbæk, der fra tysk side har været henført til Lübeckmesteren Henning von der Heide, tillægges her den samme (anonyme) mester der har gjort den ovennævnte Halk-tavle, og en Anna Selvtredie figur fra samme kirke (nu i Nationalmuseet), en opfattelse der synes godt underbygget, hvor rart det end havde været om man havde haft navnet på amtets bedste billedsnider. — Til de større ting hører osse de 12 apostelfigurer fra Jegerups tidligere højaltertavle, som skal gå helt tilbage til tiden o. 1400 og dermed være *de ældste altertavlefigurer* i hele landet. De repræsenterer den bertramske »blide stil«, en nedertysk retning fra slutningen af 1300-tallet. — En biskop fra et sidealter i Hjerting (c. 1500) og apostelrækken fra højalteret i Bevtoft sammen med den i samme kirke, mesteren for de lybske stenmadonnaer tilskrevne Maria med Barnet (c. 1475) må som det sidste anbefales kirkekunstens elskere som mål for den pilgrimsfærd kirkeværket animerer til.

Det er imidlertid ikke gotikken der præger Haderslev amts kirker. Hvad vi kan iagttage på Halks eksklusive altertavle, hvor amtets bedste gotiske midterskab er indfattet i en senrenæssance-ramme (ca. 1630), er i sig selv typisk for hele distriktet, ja, vel for Sønderjylland med. Men intet sted støder to tidsaldres stilarter brutalere sammen end her, og intet sted fornemmer man stærkere renæssancens kunstneriske afmagt, og det endda på trods af at Halk-tavlen er et såre dygtigt arbejde. Renæssancens værksteder, der i modsætning til gotikkens gerne er hjemlige, lader sig ganske anderledes let erkende hernede. Halk-tavlen er beslægtet med tilsvarende arbejder i Åstrup og Oksenvad.

I 17 af amtets kirker er *renæssancen* altertavlens stil og udgør dermed den største gruppe. Grundtypen forefindes i Moltrup, i Jegerup (egl. fra Øsby), i Vojens (egl. fra Starup), i Stepping, i Hoptrup, alle fra første fjerdedel af 1600-tallet. I storfeltet, der er flankeret af søjler, er indsat et gerne senere malet nadver- eller korsfæstelsesbillede. De fløjliggende sidestykker er oftest frie, og ligeledes rammer om malerier med bibelske motiver. Over storfeltet er der en trekantgavl, over sidestykkerne voluttopstykker. På postamentfremspringene sidder udskårne hoveder med alle mulige narrestreger. Arkader med kanneleret rammeværk, en uendelighed af ædelstensbosses, båndslang, karya-

tider og putter, »vinger« i fortsættelse af sidegavlene med kartoucher o.s.v., er de faste elementer disse strengt ornamentale altre er opbyggede af. Man kan ikke sige at Haderslev-snedkrene i deres renæssance-altertavler nåede over jævnmålet. Bedre er vel et par udenamtsarbejder i Gram og i Skodborg af Varde-mesteren Jens Olufsen.*)

Skal et enkelt af Haderslev amts renæssancealtre fremhæves, må det blive Hjertings (opr. fra Hygum). Det dækker helt det lille kors østvæg, beregnet til en større kirke som det var. Som karyatider fungerer fire festlige, respektløst udskårne evangelister, anbragt på en kraftig beslagværksdekoreret postamentbjælke, indrammende de tre malerier, nadveren, »tro« og »håb«, de sidste fra tiden. Topstykket med en Golgatascene har samme bredde som storfeltet og er flankeret af to kraftige hermer. Hele arbejdet i al sin landlighed er så gedigent og redeligt og trods sine mangfoldige detaljer så uniformt at det kan hævde sig blandt renæssancens bedste.

Prædikestolene i amtet er forholdsvis ensartede. Medtar vi domkirken og Gl. Haderslev, fordeler de sig således: renæssance 16, barok (mm) 14, nye 12.

Her synes at være tale om helt andre snedkere, kvaliteten er for renæssancearbejderne såre god, ja i et enkelt tilfælde vel uovertruffen noget andet sted i hele Sønderjylland. Bemærkbart er det at der er 5 (7) stole fra tiden før 1575 i behold: Stepping, der regnes for Sønderjyllands ældste, fra 1558, Halk og Øsby fra 1559, Nustrup og Tirslund (omend omarbejdede) fra o. 1575 (samt et par foldeværksstole fra Toftlund (der fungerer som degnestol nu) og Hammelev, hvis fyldinger er indsat i alterbordet.

Prædikestolen i Øsby, der har værkstedsfællesskab med Tyrstrups tidligere, og tre af de forannævnte, er skåret af en overmåde smagssikker kunstner. Endskønt den indeholder de vanlige renæssanceelementer (rundbuede arkader, kerubhoveder, akantus, søjler, tandsnit, perle- og æggestave) er de anvendt så behersket at arbejdet fornemmes som sydligt købstadsarbejde. I midtfeltets pilastre er fremstillet som dobbeltkaryatider Adam over Eva, og fanden under sin oldemor. Det er vist første gang den dame træffes i dansk kirkekunst!

I den østlige del af amtet, i Toftlund, har en Løgumklostersnedker skabt en noget bastant kopi af Tønder-stolen, og det så

*) Carsten Petersens teori om at disse mange ret ensartede altertavler skulle være udført af Hans Dreyer — Sønderjydske Aarbøger 1927 — synes ikke godtaget af kirkeværket.

sent som 1654, men endnu besynderligere er det at prædikestolen i Branderup fra 1725 synes skåret efter Tønder-normens læst.

Barokkens prædikestole er med undtagelse af domkirkens (fra 1636) mindre særprægede. Mellem Hjerndrups, Røddings, Lintrups og Hjertings synes der at være nær sammenhæng, som mellem Allers og Hammelevs. Et par er udefra, Hoptrup fra et Flensborg- og Vilstrups fra et Middelfart-værksted.

I Frøs og Nr. Rangstrups herreders kirker har man ladet *pulpiturene* urørte i forholdsvis mange af kirkerne. De fleste er fra 1700-tallet, men Øster Lindets allerede fra 1679. Kun een kirke i amtet har *loftsdekoration*, Åstrup, med et kassetloft fra 1675.

Takket være gamle bestemmelser om at guldsmedene skulle stemple deres arbejder med by- og mestermærke, er det os muligt i højere grad end for det øvrige kirkeinventars vedkommende at afgøre hvilke håndværkere der har udført *Haderslev-kirkernes sølvbestand*. Som helhed betragtet er bestanden lidet original og indeholder ingen pragtstykker eller særprægede arbejder, der hæver dem over landsdelens øvrige arbejder. Men de giver en udmærket illustration til særlig det haderslevske guldsmedehåndværks udvikling gennem to århundreder.

Fra romansk tid er os intet overleveret, og fra gotisk tid kun lidet, og oftest i forbindelse med omarbejdede kalke. Intakt er alene en i Landesmuseum i Slesvig opbevaret, fra Marianerkapellet i domkirken stammende kalk med årstal 1506. Den har den gængse gotiske form, sekskantet fod og skaft, flad knop med rudebøsser, i hvilke i minuskler er indgraveret det vanlige Ihesvs. Lidt ældre er alterkalken i Stepping, hvor bægernet, ligesom på de to indbyrdes beslægtede kalke i Vilstrup og Vonsbæk fra tiden o. 1500, er fornyet. Og endelig er knoppen i Vedsteds kalk rent gotisk (resten senere). Osse i de beslægtede kalke i Frørup, Jegerup og Fjelstrup er der benyttet dele af ældre, gotiske, ligesom senere renæssancens guldsmede direkte kopierer gotikken (det pånittede krucifiks på Hammelev-kalken, der med seks-tunget fod er et renæssance-arbejde, men først udført i 1650'erne — af samme mester som Fjelstrups). Kalkene i Hjerndrup og Magstrup, der må være udført i samme værksted (men usignerede), har trods renæssancefod stærke gotiske træk, uden at der vel derfor er grund til at formode at knopperne med stavværks-gennembrudte tunger er ældre og andet end kopiering.

Men alt i alt giver det overlevede os intet virkeligt indtryk af den førreformatoriske guldsmedekunst. Ikke engang arkivalisk lader kirkens rigdom på ædelmetaller sig spore længere. Hvad der (p. 141) refereres til af klenodier, tilhørende Marianerkapellet i domkirken, er kun en brøkdal af hvad der har været. Ædel-

metallernes konstante værdi og genstandenes omsmeltelighed i forbindelse med menneskelig griskhed forklarer hvorfor alle spor af højmiddelalderens rige guldsmedekunst er udslettede.

Med de ovennævnte sengotiske kalke udgør det samlede antal sølvgenstande i amtets kirker henved 150, hvoraf næsten halvdelen kan tilskrives guldsmede fra Haderslev. Typerne er: alterkalk og disk, vinkande og oblatæske, berettelsessæt, en enkelt klingpung og 3 brudekroner. Af vinkanderne har kun de 6 kunsthistorisk interesse.

Forholdsvis få af arbejderne er indkøbt i Tyskland, nemlig 3 oblatæsker, hvoraf en fra Hamborg i domkirken, to fra Augsburg i Vilstrup og i Nustrup, samt en kalk i domkirken fra Kongsberg og en brudekrone fra Halk (i Haderslev Museum) fra Altona, resten er fra landsdelen og det øvrige land, først og fremmest Tønder med en halv snes genstande i den vestlige del af amtet, Løgumkloster med 4 (herunder den fejlagtig Høvring i Randers tillagte brudekrone i Vilstrup, som må være udført af Christopher Hiller), Åbenrå med 4 (deriblandt amtets eneste sølvklingpung af Rudolph Nielsen, i Agerskov) — og så Kolding, Ribe og Ringkøbing. Starups sygekalk, hvis initialer IM blot anføres, tør vel tillægges Sønderborgmesteren Jürgen Matzen Jürgensen?

Ganske få uopløselige signaturer er forefundet, således IHP og GS på kalkene i Grarup og Øsby samt IM på sygekalk og -disk i Tyrstrup, og HCL på brudekrone i Hoptrup. Mesterbestemmelserne, der er baserede på Bøjes fortegnelse, giver almindeligvis ingen anledning til kritik. Usikkert er det dog at henvise sygekalkene i Vilstrup og Hammelev med mærket PP til Peter Petersen i Tønder, af hvem ellers intet kirkesølv kendes, når det om en ganske tilsvarende (og tidligere) af Claus Otzen i Åstrup hedder: Samme populære (!) kalkform udførtes af bl. a. Peter Petersen i Tønder . . . , hvor der altså er grund til at formode at typen er skabt af Otzen, altså i Haderslev, der osse har en Peter Petersen, samtidig med Tønders, som vel snarere må antages at ha efterlignet Åstrup-kalken. I nedenstående liste over de Haderslev-guldsmede, der har udført sølvarbejder i Haderslev amts kirker, er disse to arbejder da tillagt PP i Haderslev, selv om endnu ingen afgørende bevisligheder for teorien foreligger. Mestrene er nævnt i den rækkefølge de angives i hos Bøje.

Thomas Hansen Bahr: 2 vinkander i Domkirken 1677 og 1687
Kalk og disk i Fjelstrup 1655.
Kalk i Vedsted 1679.
Kalk i Hammelev c. 1650.
Kalk i Jegerup 1653.

- Mathias Mogensen:* Kalk og disk i Aller 1712.
Sygekalk i Hoptrup 1740.
Kalk i Åstrup 1711.
Kalk i Moltrup 1720.
Kalk i Oksenvad 1724.
Disk til sygekalk i Agerskov 1743.
- Iver R. v. Barm:* Oblatæske i Øster Lindet 1762.
Oblatæske i Fole 1767.
- Wolf Petersen:* Oblatæske i domkirken 1754 (rep.)
Bæger til kalk i Hjerting 1746.
Ske i domkirken (1777).
- Claus Otzen:* Disk i Gl. Haderslev 1780.
Sygekalk i do. 1773.
Disk i Halk 1778.
Oblatæske i Øsby 1772.
Sygekalk i Åstrup 1766.
Disk i Moltrup.
Sygekalk i Moltrup 1773.
Sygekalk i Oksenvad 1759.
Kalk i Jels 1759.
Sygekalk i Vedsted.
Kalk og disk i Nustrup 1784
- Jens Jensen Due:* Bæger til kalk i Tyrstrup 1775.
- Peter Petersen:* Kalk i Hoptrup og oblatæske 1790.
Sygekalk i Vilstrup 1785.
Sygekalk i Hammelev 1784.
- Martin Hinr. Petersen:* Sygesæt og oblatæske i Øsby ca. 1800.
Kalk i Sommersted 1810.
Sygekalk og disk i Bevtoft 1807
- Joh. Ad. Müller:* Sygekalk i Fjelstrup 1815.
Vinkande i Vilstrup 1818.
- Thomas Larsen:* Kalk og oblatæske i Halk 1812.
Sygekalk i Skodborg 1816.
Sygekalk og disk i Hygum (1812).
Rep. af kalk i Jegerup.
- Fr. Wilh. Sievers:* Sygekalk i Øster Lindet 1837.
- Joh. Peter Rode:* Disk i Hoptrup 1837.
Kalk i Rødding 1829.
Bæger på sygekalk i Magstrup.
Kalk i Skrave 1829.

Wolfgang Petersen:

Disk i domkirken.

Rep. af oblatæske i Starup 1839.

Dåbsfad i Øsby 1839.

Vinkande i Åstrup 1832.

Kalk, disk og vinkande i Hygum 1839.

Kalk og oblatæske i Toftlund 1844.

Joh. Wilh. Nissen:

Sygesæt i Aller 1865.

Rep. af kalk i Øsby 1865.

Disk i Vedsted.

Rep. af kalk i Skrydstrup.

Kalk i Øster Lindet 1856.

Kirkeværket giver — som det ses — et omfattende supplement til Bøje og — understreget med talrige illustrationer — et solidt bidrag til håndværkets historie. Med kirkesølvet må de gamle mestre formodes at ha gjort sig mest umage, og håndværkets standard lader sig sikkert aflæse i netop denne genre. Den kunstneriske kraft den kirkelige træskærerkunst fra senmiddelalder og renæssance lægger for dagen, fornemmes ikke her, men med sin soliditet og gedigenhed er sølvarbejderne det sidste udtryk for betydeligt kunsthåndværk i kirkens tjeneste.

Meget mere burde fremhæves af den righoldige inventarfortegnelse, men det får blive ved et par antydninger: *Klokkerne*, hvor man forbavses over at der trods udrensningen under første verdenskrig findes *romanske* klokker fra o. 1200 i Hjerndrup og i Skrydstrup, og gode renæssanceklokker i Stepping og Magstrup, for ikke at glemme messeklodderne i Agerskov og Tirslund, *alterstagerne* og *dåbsfadene*, der spænder over tidsrummene sengotik, renæssance og barok, hvor de er bedst, og — til sidst — gravminderne, *epitafier* og *gravsten*, hvor man mindre forbavses over den høje kvalitet i domkirkens store mængde end over i en landsbykirke som Øsby at finde forfinede barok- og rokokoeptafier sammen med romanske gravsten af bedste kvalitet.

I denne sammenhæng tør måske fremsættes et par kritiske bemærkninger til det system eller rettere mangel på system der benyttes ved citering af gravinscriptioner, f. ex. pag. 199: Hvor ligger »Copenhagen«? Pag. 202: Hvor Kekenis? Pag. 231: Hvor Alt Hadersleben? Pag. 313: Hvor Sautrup på Sundevid? Enten skal vel teksten citeres ordret eller på *dansk*.

Ja, en begivenhed er udgivelsen af dette værk. Vi har fra dansk side så meget der skal indhentes med hensyn til udforskningen af Sønderjyllands historie. Der er så meget af det gamle der skal gøres om, der er så mange nye synspunkter der venter på at se dagens lys. Med DANMARKS KIRKER fornemmer man at noget for en gangs skyld er gjort *færdigt*. Der er hold på det,

og der er stof for en legion af lokalhistorikere, råmateriale til metre af nye historiske arbejder. Og der er animering til et utal af monografier. Og hvor får vore lokale museumsfolk travlt, når de skal redde alt det der ifølge bogen ligger på kirkelofter og i præstegårde og som bør reddes, mens tid er.

Disse spredte bemærkninger skal afsluttes med en hyldest til manden bag det hele, redaktør *Erik Moltke*, hvis flid og grundighed, hvis elskværdighed og hjælpsomhed er kendt ud over den hele landsdel, i hvis kirker han har været en kær gæst. Vi må ønske ham held til på kortest mulig tid at få mammutværket færdig. Første hæfte af Tønder-bindet er trykt, og vi venter spændt.

Sig. Schoubye.

Marten Refslund Poulsen: Erindringer II.

Genforeningen i Nordslesvig. (Det Danske Forlag 1957). 320 sider.

Med en let omskrivning af Martin A. Hansen kan vi sige, at vi i Nordslesvig har været rige på »episke« mænd, bærere af den lange erindring og præget af frodig fortælleglæde. Nicolai Svendsens og Marten Refslund Poulsens levnedsskildringer er vidner herom fra de senere år. Levende optaget af dagens spørgsmål som de begge er, har de i deres tilbageblik over et langt livs brogede hændelser ikke blot delagtiggjort os i disse, men tillige givet samtiden glimt af vore forfædres livsrytme, den århundredgamle tradition, som er gået under i vor tid og helt vil være udslukt med disse fortællere.

Refslund Poulsens 2. erindringsbind er ført frem til 1952 og skildrer således i egentligste forstand vor egen tid fra afstemningen til i dag, ærligt, usminket og højst personligt. Det er ikke forfatterens agt at skrive tidsalderens historie, han understreger flere steder, at han vil give sine egne oplevelser. Vi får dem, set gennem et temperament og med navns nævnelse af de mennesker, han har haft med at gøre. Men da han har været med i så meget og har taget så aktivt del i landsdelens liv, bliver hans erindringer tillige et stykke samtidshistorie af høj rang.

De første halvhundrede sider omhandler afstemningstiden og genforeningen. Derefter følger bogens fyldigste afsnit på ca. 140 sider om mellemkrigstidens indlevelsproces og kriserne, med tyngdepunkt i de mange økonomiske og andre praktiske foretagender, hvor der blev gjort brug af Refslund Poulsens arbejdskraft. Et halvt hundrede sider er viet skildringen af hjemliv og personer i Bovlund, slægt og venner, og de sidste firsindstyve sider behandler besættelsestiden og problemerne efter 1945, herunder især Sydslesvig-røret.

Det er ikke at vente, at redegørelsen for afstemnings- og genforeningstiden skulle føje nyt til vor viden om denne periode. Det forekommer mig, at forfatteren — hans stærke temperament og aktive deltagelse i kampen om grænsen taget i betragtning — redeligt stiller de stridende opfattelser op og gør ret og skel til begge sider. Selv om jeg kun har oplevet disse begivenheder som stor dreng, mærkes dønningerne nu så længe efter i mit sind. De følelsesmæssige bindinger til mit barndomshjem giver mig forståelse for kampen for Mellemslesvig, men såvel principielt som også på baggrund af tildragelserne i det siden da forløbne åremål må det erkendes, at H. P. Hanssens linje var den rigtige. Derimod anser jeg hans indtræden i ministeriet Zahle som uklog og måden, hvorpå det skete, stødende over for Vælgerforeningens bestyrelse. I dette forhold ser jeg hovedårsagen til, at det ikke blev H. P. Hanssen, der holdt hovedtalen på Dybbøl, men grev O. D. Schack.

Meget støv hvirvledes op i kampens hede, noget af det kunde og burde være undgået, »men ellers var det rimeligt, at der blev kæmpet. For det var ikke en Storm i et Glas Vand. Det var et for Danmark livsvigtigt Spørgsmål. Hvis det ikke havde grebet dybt og sat Sindene i stærk Bevægelse, så havde det været en folkelig Mangel«. Med disse kloge og velafvejede ord giver Refslund Poulsen de mange år efter sin vurdering af grænsestriden, hvis følgevirkninger også han personligt fik at mærke.

To steder i dette afsnit af bogen siger forfatteren, at de kongerigske Flensborg-folk (ved deres private udsendinge til fredskonferencen) selv var skyld i den uheldige bestemmelse om de udenforstående tyske tilrejsendes stemmeberettigelse. (s. 46 og s. 54). Det kan næppe være rigtigt. Det er indføjeljen af den 3. afstemningszone, der skyldes de nævnte kredse. Slettelsen af rømningsområdet syd for 2. zone skyldes ubehændighed eller forglemmelse fra dansk side. Men slettelsen af den afgørende passus vedrørende de stemmeberettigede — »og udvist af de daværende magthavere« — tillægges som bekendt de sejrende magters juristkommission og opfattes som en redaktions- eller korrekturfejl.

Det store afsnit om de praktiske forholdsregler og økonomiske foranstaltninger som følge af genforeningen og kriserne er bogens vægtigste og er højinteressant læsning. Det er ikke altsammen lige let tilgængeligt, hvilket især gælder beretningen om Nord-slesvigsk Kreditforenings endeligt og organiseringen af Sønderjyllands Kreditforening. Som helhed giver det et imponerende billede af statens og enkeltpersoners indsats på de nævnte felter og er, såvidt jeg ved, den første samlede skildring af alt dette set

indefra og vurderet sagkyndigt af en mand, hvis livsgerning det har været at tage del i kreditforeningsarbejdet, domænevurderingen, Nordslesvigs elektrificering, jordfordelingen, Lånekassen for Sønderjylland, gældssaneringen under den store krise og meget andet. (På s. 94 efterlyser Refslund Poulsen Nordslesvigsk Kreditforenings forhandlingsprotokol, det er fantastisk og meget beklageligt, at den er forsvundet, den må kunne findes!)

Det vilde sprænge denne anmeldelses rammer at gå dybere ind på redegørelsen for de nævnte foretagender. Man imponeres af Refslund Poulsens arbejdskraft, hans sagkundskab og rolige om-dømme. Også her mærker man mennesket bagved, arbejdet blev aldrig til »sager«.

Under skildringen af den store krise vedstår forfatteren sin sympati for L. S.-bevægelsen, men tager skarpt afstand fra de rabiate ledere. Man skal sikkert selv have haft »skoen på« for at kunne forstå denne indstilling. Det gjorde bl. a. H. P. Hanssen ikke, og på dette ene punkt kritiserer forfatteren den ellers beundrede fører og hans blad Hejmdal for manglende forståelse af krisens alvor.

Personerne, der omtales, får deres skudsmål, mange af dem i rammende småglimt. Det er naturligt, at H. P. Hanssen skildres udførligt. En anden af mellemkrigstidens hovedskikkelser, Martin Hammerich får vi et levende og detaljeret billede af. Det er en glæde at læse om denne kloge og ædle personlighed, som fortjener en selvstændig skildring, der kan give ham og hans betydningsfulde, uselviske virke den centrale placering i vor landsdels nyeste historie, der tilkommer ham.

Kapitlerne om nazismen og besættelsestiden giver vægtige bidrag til en vurdering af denne skelsættende periode, og også her træder forfatterens uafhængige og kritiske personlighed frem. Han vender sig lige stærkt mod visse tågede højskolefolks forventninger om en folkelig fornyelse fra nazismen som mod nogle avisers, især Politikens servile skrivelser i forvirrelsens sommer 1940. I modsætning til de fleste af sit slægtleds nordslesvigere forstår Refslund Poulsen modstandsbevægelsen og værdsætter dens indsats positivt især for vor folkemoral, som Scavenius-politikken tilføjede så stor skade.

Bogens sidste store afsnit om Sydslesvig er særdeles interessant og tankevækkende. For at skaffe sig et førstehånds kendskab til forholdene foretog forfatteren i 1935 en 8 dages studietur til Sydslesvig og tegner et vederhæftigt og veldokumenteret billede af det danske mindretals økonomiske og folkelige vilkår på den tid. Ud fra sine forudsætninger måtte han reagere stærkt mod Sydslesvig-røret efter 1945 og dets statspolitiske målsætning.

Han går afgjort imod talen om den danske folkegrund som løftestang for bevægelsen, ligesom han tager afstand fra den påståede parallel mellem røret i Sydslesvig og da »Nordslesvig vågnede« hundrede år før. Derimod stiller han sig ligesom Jakob Petersen absolut positivt til Sydslesvig-rejsningens folkeligt-kulturelle aspekter.

Til slut berøres arbejdet for at få Christmas Møller valgt i vor valgkreds ved folketingsvalget 1947. Det forekommer mig uforståeligt, at hans stillere ikke kunde se, at de gjorde Christmas Møller en bjørnetjeneste ved at være med til at tilføje ham dette sidste sviende nederlag.

Refslund Poulsen bidrager i forbigående til sin selvkaraktistik ved at sige, at han har manglet charme og en lykkelig hånd, og et andet sted omtaler han sig selv som mere fordækt end den typiske vestjyde. Hans bog støtter ikke denne opfattelse. Den er tiltrækkende ved sin livfuldhed og klogskab, ved sin åbenhed og åbenhjertighed.

Marten Refslund Poulsen har med afslutningen af denne erindringsbog indfriet den forpligtelse, som Jacob Appel stillede ham overfor ved Bovlund frimenigheds 50-årsdag i 1929, da han pålagde ham at skrive Bovlund-egnens og dens særprægede personlighedens saga. Det er blevet et værk, der fylder ikke blot i bredden, det går dybt, langt tilbage i tiden og har en vrimmel af levende træk fra oplevelser og om mennesker. Sagaen er fast komponeret. Man overvældes ofte af enkelthederne, men de lange linjer, udsynet og overblikket går igennem det hele. Og først og sidst er bogen holdt sammen af skribentens personlighed, der træder frem med sine markante træk, ikke så den dominerer, men giver det oplevede relief og liv. I mange måder træder han for læseren frem som de Bovlund-folk havde ord for at være: Kantede og kritiske, selvhvidste og selvhjulpne bønder, fast forankrede i tilværelsens realiteter og samtidig med sans for oplysning og dyb respekt for åndelige værdier, åndeligt levende som de selv var — jordnære og med en vid åndelig horisont.

A. Feilberg Jørgensen.

Personregistret har et par fejl i de anførte sidetal, og enkelte navneformer er ukorrekte. Det gælder L. S.-formanden, hvis navn skal skrives med ch, endvidere forfatteren Åge Meyer Benedictsén, og den professor Bentzen, der omtales på s. 91 i forbindelse med Sønderjydske Fond må være prof. Viggo Bentzon, endelig må personregistrets: Oksen, Jens, Direktør, være forvekslet med sin far, Peter Oksen. Slesvig-holstenismens lærefader må have sit navn med w, og der er faldet et d ud i den tyske Organisation Todt's navn.

Bognyt

Niels Friis: Marcussen & Søn 1806—1956: Åbenrå 1956, 101 s.
+ tysk og engelsk resume.

Åbenrås ældste virksomhed, orgelfirmaet Marcussen & Søn, har holdt 150 års jubilæum og har i den anledning formået den på orgelbyggeriets historie meget kyndige redaktør Niels Friis til at udarbejde et smukt festskrift. Der er ikke så lidt af et eventyr over grundlæggeren Jürgen Marcussens livsbane. Født i Snogbæk 1781 under små kår, der ikke tillod nogen systematisk uddannelse inden for det fag, han allerede fra barns ben havde besluttet sig til at virke i, arbejdede han sig ved flid og udholdenhed, bistået af en intuitiv opfattelse af de fundamentale grundregler inden for orgelbyggeriet, frem til at indtage en førende plads inden for dette fag. Hans første orgel, et lille positiv på nogle få stemmer, var færdigt 1806 og er formentlig blevet opstillet på Tønder seminarium. I de første åringer bestod hans arbejde mest i reparationer af landsdelens orgler, men senere, efter at han som medhjælper havde fået præstesønnen Andreas Reuter og virksomheden var flyttet til Åbenrå, byggedes store kirkeorgler, ikke blot i hertugdømmerne, men også i kongeriget. De to kompagnoner Marcussen og Reuter blev venner med de berømte organister og komponister C. E. F. Weyse og J. P. E. Hartmann, og næsten alle større orgelbygninger og -reparationer inden for helstatens område blev overladt Åbenrå-firmaet. Efter Reuters død 1847 optoges sønnen Jürgen Andreas Marcussen som kompagnon. Han havde både hjemme og i udlandet fået en grundig uddannelse inden for sit fag, og under firma-navnet Marcussen & Søn vinder man nu indpas i Sverige, noget senere også i Finland. I fremmedherredømmets tid udførtes kun enkelte arbejder i kongeriget, og firmaets arbejdsområde kom helt overvejende til at ligge i Tyskland. Først efter genforeningen har firmaet under ledelse af Johannes L. og Sybrand Zachariassen igen kunnet indtage den førende stilling inden for dansk og nordisk orgelbygning, som det havde før 1864. Jubilæumsskriftet er især beregnet for fagfolk, men også ikke-orgelkyndige vil med glæde kunne læse Niels Friis' skildring af udviklingen inden for det gamle firma, der på en så enestående smuk måde har formået at kaste glans over sønderjysk kunsthåndværk. Skriftet er forsynet med en mængde gode billeder af orgelfacader, og orgelkyndige vil gennem de talrige dispositioner kunne følge stiludvikling og mode indenfor orgelbyggeriet gennem halvandet hundrede år.

P. K. I.

**Bjolderup sogns historie. Eget forlag 1951—56. 463 sider, ill.
Redaktion H. V. Gregersen og P. Kr. Iversen.**

Når det for tiden påpeges, at det danske lokalhistoriske arbejde i grænselandet er blevet distanceret af det tyske, er det opmuntrende at bemærke det initiativ, der er taget i Bjolderup sogn, Aabenraa amt, med udarbejdelsen af en sognehistorie på 465 sider. Første halvbind fremkom i 1951 og andet i 1956.

Vanskeligheden ved at skrive sognehistorie ligger ikke i at kunne samle stof nok, men i at finde det rigtige og i at koncentrere og afrunde dette på en fornuftig måde, således at det samtidig kan blive fængslende læsning. Afrundingen — og den vel sikkert uundgåelige kraftige beskæring — er lykkedes godt for de to redaktører, H. V. Gregersen og P. Kr. Iversen. Mens den første tegner sig for 10 af bogens 26 kapitler, må man nøjes med at spore Iversens kyndige hånd som rådgivende og inspirerende.

I. bind omhandler tiden indtil 1864. Klogeligt har man ladet en enkelt forfatter, Gregersen, behandle de ældre tider, herunder lands-tinget på Urnehoved, krigshistorien og de indviklede administrative forhold. En lille, men gedigen afhandling om Bjolderup kirke er skrevet af pastor Hans Madsen. Hans J. Bertelsen beskæftiger sig overvejende med erhvervsforhold, hans store afhandling om den økonomiske udvikling er fængslende læsning, og han synes at være blevet en specialist på landbrugshistoriens område. Ialt har Bertelsen skrevet 8 afhandlinger, blandt hvilke også må fremhæves afsnittet »Fra verdenskrig til genforening«, mens afsnittet om gårdenes historie fortrinsvis har interesse inden for sognets grænser. I Gregersens afhandling, »Den nationale og folkelige udvikling« vækker oplysningen om, at af sognets c. 1275 indbyggere i 1875 var 138 danske under-såtter, deraf 101 direkte optanter, til eftertanke.

Jakob Holdt tager sig af skolevæsenet, de sociale forhold og hverdag og fest i gamle dage. Lærernes aflønning har til tider været så ringe, at det i 1700 tallet er forekommet, at indtægten har måttet forbedres ved smugkrovirksomhed.

Jens Holdt fremhæver i 2. bind i sit afsnit om de kirkehistoriske forhold med fin forståelse af problemet det tragiske i den dobbeltrolle, de fleste præstemænd i preussertiden kom til at spille, når de skulle stå som den kristne menigheds og tillige den preussiske stats repræsentanter i et overvejende dansk indstillet grænseland. Holdts varm-følte skildring af sognets betydeligste nationale fører i nyere tid, Rasmus Clausen, Smedager, efter Karsten Thomsens død i 1889 den tids betydeligste folkedigter i Nordslesvig, er bragt udførligere i Sønderjyske årbøger 1956 (II. halvbind).

Man må i høj grad anerkende det flittige og grundige arbejde, som ligger til grund for Bjolderup sogns historie og for den måde, på

hvilket det store stof er sammenfattet og anbragt i den naturlige sammenhæng, uden at bogen skæmmes af gentagelser, en ellers ofte forekommende mangel ved gruppearbejder.

Alt i alt har Bjolderup sogn, ja hele Sønderjylland, grund til at føle stolthed og glæde ved dette solide og værdifulde stykke hjemstavns historie.

Chr. St.

Bjørn Svensson: Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. 100 Aar i Landsdelens Tjeneste. Haderslev 1956. 72 s., ill.

Da Sparekassen for Haderslev Byes Omegn i 1931 kunne fejre 75-års jubilæum, lod styrelsen daværende folketingsmand, redaktør A. Svensson udarbejde et udførligt værk om sparekassens historie, og da sønnen, redaktør, cand. polit. Bjørn Svensson derfor i 1956 i anledning af 100-års jubilæet fik overdraget at skrive et nyt festskrift, har han ganske naturligt ladet sparekassens historie træde noget i baggrunden. Forfatteren giver i stedet indledende en skildring af de økonomiske og nationale forhold i tiden før oprettelsen, men også i de følgende afsnit yder han i tilknytning til sine rids over sparekassens virke bidrag til den nationale og økonomiske historie i by og egn.

Bjørn Svensson er den erfarne journalist, hans skildring af tiden er derfor ikke alene let læselig, men også fængslende, og samtidig har han forstået fra gamle aviser og andre kilder at fremdrage mangt et småtræk, som øger vor viden om Haderslev by og egn navnlig i midten af 1800-årene.

Den lille bog, der er en værdifuld tilvækst til den efterhånden righoldige litteratur om Haderslev by og amt, er overordentlig smukt illustreret dels med udmærkede portrætter af sparekassens ledende mænd og dels med en lang række pyntelige tegninger fra by og egn af Svend Erik Ihle.

O. C.

Olav Christensen: Haderslev bys håndværk. Festskrift udsendt i anledning af Haderslev Håndværkerforenings 100-årsdag den 6. januar 1957, Haderslev 1957, 109 s.

Olav Christensen er en såre flittig og dygtig mand. Trods mange andre opgaver har han igen fået tid til at udarbejde et jubilæumsskrift og ligesom i andre tilfælde har han ikke villet nøjes med udelukkende at skildre den jubilerende forenings, i dette tilfælde Haderslev Håndværkerforenings historie, men han har i indledende kapitler berettet om håndværkets kår i tiden forud for 1857. Der berettes om håndværkerlavene i nedgangs- og opgangstider, om lavskræerne og deres indhold, om medlemmernes pligter og rettigheder, om konkurrencen med mestrene på Slotsgrunden, med frimestre,

landhåndværkere og særligt udførligt om stridighederne med Christiansfeldt i slutningen af 18. århundrede. Lavstvungen ophævedes her i Sønderjylland først 1867, men allerede 10 år forinden var den haderslevske håndværkerforening blevet oprettet. Foreningen fik ret snart en betydelig tilgang af medlemmer og kom til på en stille og værdig måde at præge byens faglige, sociale og kulturelle liv. Ved udstillinger har man søgt udadtil at vise det haderslevske håndværks formåen og kunnen. Foreningen var fra første færd orienteret i dansk-national retning. I fremmedherredømmets tid så man sig dog nødsaget til af forsigtighedsgrunde at fjerne et lille Dannebrog fra foreningsbanneret, men forbindelsen med kongerigske fagfæller holdtes vedlige ved gensidige besøg. En særlig omtale er blevet grundlæggeren af det svenske socialdemokrati, August Palm, til del. Han opholdt sig i byen i årene 1871-77 som skræddersvend, men blev på grund af sin socialistiske virksomhed først excluderet af håndværkerforeningen og et årstid efter udvist af Tyskland. I et slutningskapitel fortælles om Teknisk Skole, der begyndte sin virksomhed 1920, og som fik sin egen bygning 1923. Bogen er forsynet med et godt billedmateriale, med kildehenvisninger og et personregister.

P. K. I.

**Olav Christensen: Haderslev Skydeselskab af 1857,
Haderslev 1957, 77 s.**

I dette rigt illustrerede lille skrift har forfatteren givet en let læselig skildring af foreningens omskiftelige historie og har herved ydet et nyt, værdifuldt bidrag til belysning af det danske foreningsliv i Haderslev. Der er i bogen forskellige oplysninger af mere almen interesse. Således nævnes, at tiltrods for at skydeselskabet var en dansk national forening, taltes der dog i årene før 1864 ret fremtrædende slesvig-holstenere eller andre tysksindede blandt selskabets medlemmer. I denne forbindelse nævnes, at under Frederik VII's besøg i Haderslev 1863 var flere hjemmetyskere mødt op for at hylde kongen, og forfatteren er tilbøjelig til at give Edv. Lembcke, der på den tid var lærer ved latinskolen, ret i, at der var ved at ske skred i de slesvig-holstenske rækker, og at adskillelsen fra moderlandet i 1864 satte en stopper for denne udvikling. Men selv efter 1864 forblev tysksindede medlemmer i foreningen, og særdeles bemærkelsesværdigt er det, at 1865 optoges selve borgmesteren, den tysksindede Peter Brodersen Hansen, som medlem. Selskabet synes i dets første år til en vis grad at have stået som formidler mellem dansk og tysk. Senere, fra 1870'erne, udsættes foreningen for chikanerier fra tyske myndigheder, medlemstilgangen svigter, og i 1890'erne må virksomheden indstilles for først at kunne genoptages 1913.

P. K. I.

Olav Christensen: Frimureriet i Haderslev. Haderslev 1957. 90 s.

Ifølge sagens natur er denne bog, udgivet i anledning af Haderslev frimurerloges 75 års jubilæum, kun bestemt for en snæver læserkreds. Når den alligevel omtales her, er det ikke alene på grund af den flid og omhu, Olav Christensen har anvendt, og som gør, at den opfylder betingelserne for at kunne kaldes en værdifuld historisk redegørelse, f. eks. er de ret få tilgængelige kilder blevet grundigt undersøgt og alle væsentlige ting kommet med. Men der belyses desuden her sider af kulturhistoriske og nationale problemer i grænselandet, der ikke er uvæsentlige, når et historisk helhedsbillede skal søges trukket op.

Man erfarer, hvorledes en loge omkring 1850 på grund af slesvig-holstensk infiltration ikke kunne anerkendes. Chr. Flor, der ikke selv var frimurer, giver sit besyv med også her, og der fortælles, at Laurids Skau blev optaget i en anden frimurerloge. Først i 1882 anerkendtes logen »Josva« af den rigstyske sammenslutning, dog med kun få dansksindede medlemmer, mens de øvrige derboende danske frimurere dog besøgte logen og i det hele taget havde nær kontakt med den. Lederen, landinspektør Ths. Meyer (død 1902), skildres med sympatiske farver. Efter overenskomst mellem de danske og de tyske landsorganisationer indtrådte logen i 1921 i den danske landsammenslutning, men med tysk sprog ved nogle af sammenkomsterne.

Det fremgår af bogen, at forholdet mellem dansk- og tysksindede både før og efter genforeningen har været godt, og man læser mellem linierne, hvilken indflydelse institutionen har haft i kritiske tider med hensyn til at mildne nationale modsætninger. Men i 1926 førte en af logens ledende mænd, advokat G. Vogelgesang, den skærpeelse af nationalitetskampen, som da fandt sted, og som i særlig grad er knyttet til hans navn, ind på logens enemærker. Det medførte, at han og langt de fleste tysksindede trådte ud og dannede en egen tysk loge, hvilket forresten kom til at svie hårdt til dem, da nazisternes noksom bekendte holdning over for frimurerne resulterede i deres isolation både fra tysk og dansk side.

En særdeles interessant og fængslende bog, hvor ydermere det nydelige udstyr og de gode illustrationer må fremhæves.

Chr. St.

K. Edvard Larsen: Gennem hundrede år. Enigheden i Sønderborg, Sønderborg 1957, 34 upag. s.

I anledning af 100-årsdagen for den selskabelige forening »Enigheden« i Sønderborg har den ved sin formand, redaktør K. Edv. Larsen udsendt et smukt lille jubilæumsskrift, hvori der ikke blot fortælles om selve foreningens historie, men tillige som baggrund for skildringen berettes adskillige interessante enkeltheder om udviklingen i

Sønderborg gennem det forløbne sekel, især naturligvis på det nationalpolitiske område. Ledende personligheder indenfor foreningen, der sammen med den ligeledes i 1857 stiftede »Borgerforeningen« blev de danskes samlingssted i Sønderborg, har gennem årene været advokat J. C. Pingel, købmand A. V. Karberg, direktør H. G. Jacobsen, driftsbestyrer G. Jespersen og redaktør K. Edv. Larsen. Gennem sine jubilæumsskrifter har sidstnævnte ydet betydelige bidrag til be- lysning af Sønderborgs historie i fremmedherredømmets tid.

P.K.I.

**Landet bag digerne. Hjemstavnsbog for Tønder amt og by.
Tønder 1956, 148 + 44 s., ill.**

»Landet bag digerne« er udsendt af Tønder kommune og, som borgmester J. Paulsen fremhæver i forordet, først og fremmest tænkt som hjemstavnsbog for skolerne, idet den dog ikke alene skulle give skoleungdommen i by og på land et nærmere kendskab til hjemegnens historie, men også være en hjælp for ungdommen i Tønders nordiske venskabsbyer til at uddybe interessen for det nordiske samarbejde.

Bogen er redigeret af fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, men af forordet fremgår det, at redaktionen først er overdraget ham på et ret sent tidspunkt. Selv om det derfor ikke helt har kunnet undgås, at der har indsneget sig enkelte gentagelser, er det dog lyk- kedes og med afgjort held at samarbejde de enkelte bidrag til en helhed, som har føjet endnu en værdifuld bog til den lange række, der foreligger om Tønder-egnen.

Lausten-Thomsen fortæller indledende om landets tilblivelse og fører læseren på en rundtur i dette lille, men i naturmæssig hen- seende så interessante landområde. Oldtiden er behandlet af Kr. Kristensen og afrundes i en artikel af Knud Fanø om landsdelens mærke- ligste oldtidsfund guldhornene fra Gallehus. Den nyere tids historie indledes af en artikel af Erling Brahm om landets urolige nabo, Ve- sterhavet, der både i storm og stille har betydet så meget for vest- boens liv og virke. Sigurd Schoubye fører os på en interessant van- dring gennem det gamle Tønder og fortæller om det gamle Tønder- hus og gader og huse, medens Werner Christiansen i to artikler om bondekår og om adel og storgårde giver en skildring af landbrugs- forholdene, og N. J. Thiim fortæller om handel og håndværk, for hvilken første studene og kniplingerne havde så stor betydning. Det åndelige liv skildres i to artikler, kirker og klostre, der også rummer nogen kunsthistorie, og åndelige rørelser af Kaj Sieverts og Lausten- Thomsen, medens Werner Christiansen af historiens billedbog navn- lig skildrer krigshistorien. Den nationale udvikling og den nyeste tids historie fra omkring 1840 behandles af Knud Fanø, der har taget sig

af tiden omkring midten af 1800-årene, og af Lausten-Thomsen, der i to artikler skildrer tiden under fremmedherredømmet og efter genforeningen, og endelig giver Lausten-Thomsen en række eksempler på gamle sagn og den overtro, vore forfædre var besjælede af.

Bogen afrundes med tre digte af A. Egeberg Jensen, Hans Storm og Hansigne Lorenzen om vestkystens særprægede landskab og natur og afsluttes med udmærkede navne- og emneregistre samt en litteraturfortegnelse, der rummer de vigtigste trykte kilder til byens og amtets historie og gør det muligt for den læser, der bliver indfanget af læsningen og derfor måtte ønske yderligere oplysninger, nemt og smertefrit at finde frem til den let tilgængelige litteratur, som findes om alle de forhold, bogen omhandler.

Bogen er forsynet med et rigt og skønsomt udvalg af billeder, der på fortrinlig måde illustrerer det store emne både i historisk, topografisk og kulturhistorisk henseende.

Selv om forfatterne indenfor de afstukne rammer har givet gode oversigter over de enkelte afsnit af byens og amtets udvikling, vil der i et sådant værk altid kunne påpeges mangler, det synes f. eks. her, at skolen har fået en noget stedmoderlig behandling; men som helhed må og skal det siges, at opgaven er løst godt, at man her virkelig har fået en bog, der på en oversigtlig og anskuelig måde skildrer den snævrere hjemstavn, og som på grund af sin ret beskedne størrelse sikkert vil blive læst i vide kredse.

Olav Christensen.

G. Lind: Lind-slægten fra »Lindgård« gennem fem hundrede år samt slægten Lunde (Flemløse—Skartved), Brems (Skærbæk—Herslev—Brøndsted), Lomholt (Vejlby—Store Velling). — Min fædrene og min mødrene slægts historie syd og nord for Kolding fjord I—II, Kolding 1956, 218 s. + 347 s. + blanke sider til supplerende oplysninger.

G. Lind: Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko. Bøndernes livsvilkår i det gamle Tyrstrup herred 1526—1864, Kolding 1956, 127 s.

Det er en imponerende indsats af tid og penge, der er anvendt ved udgivelsen af denne slægtshistorie, som må henregnes blandt de største danske, i hvert fald rent kvantitativt set. Og det er vel tvivlsomt, om der overhovedet findes en større dansk slægtshistorie, der som denne i det væsentlige omhandler bondeslægter. Det er slægter omkring Kolding fjord, der her er gjort til genstand for dybtgående undersøgelser, men omtalen her skal dog begrænses til slægterne fra Tyrstrup herred. Lind-slægten kan føres tilbage til Fjelstrup, hvor den på reformations-tiden havde et kirketoftebol. I midten af det 18. århundrede omplan-

tedes den til Lindgård i Dalby, og herfra stammer slægtsnavnet. Der gives udførlige oplysninger om de to sønderjyske gårdes skæbne gennem vekslende tider, om drift, besætning, agerbrug, de kvindelige sysler og i det hele taget om livet, som det levedes i arbejde, i fest og i sorg, for så vidt kildematerialet har tilladt det. De to store bind får derved også betydning og værdi uden for den snævre familiekreds. Der kastes strejflys ind over Tyrstrup herreds politiske og økonomiske historie og almindelige kulturelle udvikling. Forfatterens farfader, Johs. H. Lind (d. 1860) var nabo til den kendte slesvig-holstenske politiker Andreas Petersen, Dalbygård. Han er ikke blot foregangsmand på det landbrugstekniske område ved på et tidligt tidspunkt at lade udføre omfattende dræningsarbejder og ved at lade den tunge hjulplov afløses af svingploven, men stærkt påvirket i grundtvigsk retning var han en af initiativtagerne til oprettelsen af en bondehøjskole i Sønderjylland. Sønnen Hans var elev på Rødding højskole det første år, Flor var forstander der, og Johs. H. Lind var med blandt de 100 mænd, der 1843 skaffede midlerne til køb af Skamlingsbanken. Det vilde føre for vidt at komme nærmere ind på de mange interessante enkeltheder, forfatteren har fremdraget af tingbøger, skyld- og panteprotokoller, jordebøger, beskrivelser og familiepapirer. Blot vil der være grund til at nævne, at i de afsnit, hvor han holder sig til belysningen af de enkelte slægtsgrenes historie, er skildringen absolut bedst. Hvor han som i den omfangsrige indledning søger at generalisere, er der adskillige usikre og uklare punkter. Man møder i indledningen, der iøvrigt er udsendt som en selvstændig bog under den mærkelige titel: Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko, ofte en ejendommelig sammenblanding af kongerigske og slesvigske forhold. Som et af de mest grelle eksempler kan anføres, at forf. s. 104 uden at blinke giver læseren det indtryk, at hartkornsmatriklen også havde gyldighed i Sønderjylland. I et par ord kan indledningen vel karakteriseres som ret tilfældig og springende, men ikke uden interessante enkeltheder. Der er ingen kildehenvisninger, og det er derfor vanskeligt at kontrollere de meddelte oplysninger, men det kan dog ses, at der i indledningen er mange og til dels lange næsten ordrette citater med og uden citationstegn fra trykte bøger. Der er i værket mange billeder af slægtens medlemmer og af indbo, som endnu har sin plads på den gamle slætsgård Lindgård.

P.K.I.

Centraladministrationens afleveringer til Rigsarkivet 1921—45.

Udgivet af Rigsarkivet.

Ved C. Rise Hansen. Ejnar Munksgaard. 1956. 53 sider.

Denne fortegnelse over centraladministrationens afleveringer til Rigsarkivet er en fortsættelse af den fortegnelse, der rummes i »Med-

delelser fra det danske Rigsarkiv I 1906—18«, side 99—103. Den samlede aflevering i de 25 år fra 1921—45 omfatter ikke mindre end 27.938 protokoller og 81.390 aktpakker, svarende til ca. 10.700 hyldemeter, en oplysning som vel kan give en forståelse for de pladsproblemer, så at sige samtlige arkiver kæmper med. Den lille bog er især beregnet for centraladministrationens mange kontorer, men vil derudover kunne tjene fremtidens historieforskning. Af særlig interesse for »Sønderjyske årbøger«s læsere vil det være, at arkivet fra Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender er blandt det af Statsministeriet afleverede. Dette arkiv omfatter ialt 58 bd. og 107 pakker, herunder eksempelvis sagerne vedrørende kringsfanger og afstemningen. Under Landbrugsministeriets afleveringer finder man sager vedrørende udstykning af domænejord i Sønderjylland, under Undervisningsministeriet en aflevering fra det kgl. preussiske provinskollegium i Slesvig: Akter vedr. den tidligere overrealskole i Sønderborg.

K.F.

I Rigsarkivets skriftserier er udkommet femte bind af »Kronens skøder«, omfattende tiden 1731—1765, ved S. Nygaard, 1955, og i Kancelliets brevbøger bindet 1642—1643, 1957. Udgivelsen af Kancelliets brevbøger er efter arkivar Emil Marquardts død overdraget arkivar Gunnar Olsen. I dette bind af Kronens skøder finder man eksempelvis kildestof vedr. Notmark kirke og mølleri ved Trøjborg. I Kancelliets brevbøger finder man især værdifuldt stof vedr. enklavesognene. Der kan måske være grund til endnu en gang at fremhæve, at navneregistrene gør det til en let sag for den lokalhistorisk interesserede at se, om der i den pågældende udgivelse er stof af særlig værdi for ham.

K.F.

Nikolaj Andersen: Sønderjyske digte og fortællinger.

Udgivet af Sprogforeningen. Dy-Po bogforlag 1956. 228 sider.

Det er en fortjenstfuld indsats, Sprogforeningen har øvet, gennem den nye og udførligere udgave af Nikolaj Andersens digte og fortællinger. Morten Kamphøveners tegner i sit forord et smukt billede af denne mand, der med et matematisk studium bag sig, ønskede at hellige sig sprogforskningen, men blev hindret deri af stærk bundethed af praktiske gøremål i nationalitetskampen. Den nye udgave vil gøre sit til, at den digtning, der blev hans særlige område, den rimede humoristisk, ofte anekdotiske fortælling, vil blive husket. Man træffer stadig ældre sønderjyder, der kan store dele af Nikolaj Andersens forfatter-skab udenad. Ofte møder man således i folkemunde de fortællinger, der bag et ydre lag tysk fernis afslører den danske oprindelighed.

Digtene og fortællingerne i sig selv fængsler endnu læserne — og så giver de et værdifuldt indblik i sider af den østslesvigske befolknings tankegang, dens oplevelser og dagligliv i et par tiår af fremmedherredømmets tid. Samtidig er så Felstedmålet, som Nikolaj Andersen selv kalder det, men, som udgiveren med rette gør opmærksom på, med små afvigelser tales over hele Sundeved og på Broagerland, atter blevet fæstnet til papiret. De til fortællingerne og digtene oprindelig knyttede illustrationer af Poul Steffensen, Tom Petersen, Hans Tegner og Alfred Larsen illustrerer også den nye udgave.

K.F.

**Kongens Fodregiments historie gennem 300 år.
Tønder 1957. 143 sider, ill.**

Kongens Fodregiment, indtil 1950 2. Bataillon, fejrede sin 300 årsdag i dette forår ved udsendelsen af denne bog. Dens første 98 sider er et optryk af krigshistorikeren, kaptajn K. C. Rockstrohs: »Fortællinger af 2. Bataillons Historie 1657—1907«, og derefter bringes oberst N. F. Ravns skildring: »Træk af Kongens Fodregiments historie 1907—1957«. Bogen beretter om styrkens tilværelse i krig og fred gennem de 300 år; med interesse læser man således om dens stilling den 9. april 1940. Bogen vil have særlig interesse ved det billede, den tegner af garnisonens stilling i den udprægede grænseby Tønder. Man får et indtryk af, hvordan garnisonen i nationalt rolige tider har haft det bedste forhold også til borgere, der tilhørte mindretallet. Men også de nationalt urolige tider genspejles, således april 1933, da dragonerne, der i 1932 var blevet forlagt, for en tid kaldes tilbage til Tønder for at forhindre, at de af »påskestormen« opfanatiserede S.A.-formationer sydfra skal overskride grænsen. N. F. Ravn har ved sin skildring ydet et solidt bidrag til den lokalhistoriske litteratur om Tønder.

K.F.

**Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren rigsarkivar,
dr. phil. Axel Linvald af nordiske fagfæller på halvfjerdsårsdagen
28. januar 1956.**

**Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Harald Jørgensen.
København. Rosenkilde og Bagger 1956. 342 sider.**

Dette festskrift til den nu afgåede rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, rummer 26 afhandlinger med vidt forskellige emner fra tiden omkr. 1500 til besættelsen. Som naturligt er med henblik på rigsarkivar Linvalds fremtrædende placering i sønderjysk historieforskning og historiskrivning tager en del af afhandlingerne deres emne fra sønderjysk historie. Da disse afhandlinger vil have stor interesse for læserne af

Sønderjyske årbøger, skal de anføres her. Troels Fink bringer sin vurdering af »De dansk-tyske forbindelser gennem de sidste 150 år«, et foredrag holdt ved det tysk-nordiske stævne i Lübeck i 1954. Frode Gribsvad har en afhandling »Hvad fortæller retsprotokollerne om rets sproget i Nordslesvig?« — et bidrag, der underbygger det alm. billede af forholdene på retssprogets område og slutter i en undersøgelse af, hvordan sprogskriptet af 1840 blev gennemført i de enkelte dele af Nordslesvig. Johan Hvidtfeldt giver i sin redegørelse »Peter Kragh og Alexander Thomsen. Det tyske mindretal i Nordslesvig og diskussionerne om befolkningspolitik« interessante oplysninger om de modstridende synspunkter, der inden for tysk udforskning af mindretallets befolkningsmæssige placering, set på baggrund af grænserevisionistiske ønsker, i begyndelsen af 1940'erne kunne gøre sig gældende. Peter Kr. Iversen har fortsat sit arbejde med Wulffslægten med en afhandling om Jens Wulffs broder »Hans Andreas Wulff. En jysk landmand og politiker af slesvigsk rod«. Afhandlingen er udførligere omtalt i Sønderjysk månedsskrift 1956, 3. — Harald Jørgensen har underkastet »Åbenråsresolutionens tilblivelse« en kildekritisk undersøgelse, som det vil være naturligt for læserne af denne årbog at læse i forlængelse af den her bragte redegørelse for oktoberadressen. Endelig skriver Erik Kroman om »De sønderjyske fyrstearkiver i Rigsarkivet«, en redegørelse for fællesarkivet, gottorparkivet og de sønderborgske hertugers arkiver. Kroman slutter sin afhandling med at berette om afleveringen af arkivalier til Tyskland og hilser med glæde, at de afleverede arkivalier nu er anbragt på Gottorp, hvorved de er let tilgængelige for den historiske forskning i Nordslesvig.

K.F.

Dansk idræt i grænselandet.

Sønderjysk Idrætsforening 1903—1953.

Under redaktion af Chr. Petersen og Peter Kr. Iversen.

Haderslev 1957. 306 sider, ill.

Inden for Sønderjysk Idrætsforening er der øjensynlig tradition for, at dens jubilæumsskrifter udkommer nogle år efter jubilæet. Adler Lunds bog, der skildrede 25 året 1903—1928, udkom i 1932, og nu foreligger bogen udgivet i anledning af 50 års jubilæet under redaktion af redaktionssekretær Chr. Petersen og arkivar Peter Kr. Iversen. Det er blevet en bog, der går grundigt til værks — ofte får kilderne selv lov at tale — og en bog, der giver et stærkt og nuanceret billede af idrættens udvikling i grænselandet fra dens første famlende begyndelse til de faste rammer, hvorunder den nu udøves. Bogen er blevet til idrættens historie, idet man også har medtaget den idræt, der udøves uden for

Sønderjysk Idrætsforenings rammer. Man får et stærkt indtryk af idrættens placering i den bredere nationale kamp, og igennem den form, skildringen har fået, bliver den et værdifuldt bidrag til den almindelige nationalitetskamps historie. Der er et langt spring fra dengang, gymnastikken måtte drives i storstuer og lader, til nutidens gymnastiske udøvelse i bekvemme og velopvarmede gymnastiksale.

Chr. Petersen skriver på grundlag af foreningens forhandlingsprotokoller om tiden til 1920, da foreningen bar navnet »Nordslesvigsk Fællesidrætsforening«, og i et tillæg hertil behandler han »Nordslesvigsk Hjulriderlag«. Der fortælles udførligt om den udvikling inden for arbejdet, der fandt sted trods myndighedernes forfølgelse, og om en række af de ledende mænd i arbejdet, oftest mænd, der også på anden måde er placeret i denne tids Sønderjyllands historie. — Foreningens formand siden 1949, stadsskoleinspektør S. P. Hansen, skriver om foreningens udvikling i tiden 1920—1953; medlemstallet i 1953 udgjorde 23.117; også de interne stridigheder, der har stået på inden for perioden, får deres plads. Iøvrigt tegnes der et smukt billede af foreningens formand gennem de første 29 år efter genforeningen, gårdejer Johs. Juhl, Branderup.

Bogens resterende afsnit er helliget de enkelte grene af foreningens arbejde og skrevet af særligt sagkyndige, der har stået nært tilknyttet sønderjysk idræt. Idrætsinspektør Braae skriver om gymnastikken, lærer A. B. Mikkelsen om boldspillet, lærer C. J. Laursen og seminarielærer Folmer Lund om den frie idræt på landet og i byerne. Folke-dansen har sit særlige afsnit skrevet af lærer Sven Gammelgaard, skyttesagen og skytterne behandles af lærer Vilh. Jørgensen og Bertel Michaelsen. Om gymnastik, idræt og ungdomsarbejde i Sydslesvig skriver Niels Kjems og Franz Wingender, idet Sønderjysk Idrætsforening i overensstemmelse med sit navn i 1932 udvidede sit arbejde til Sydslesvig. Lektor Magelund har givet en skildring af svømningens kår i Sønderjylland, Peter Kr. Iversen skriver om idrætsarbejdet uden for Sønderjysk Idrætsforening, herunder rosporten; Müller-Kristiansen beretter om idrætshøjskolen i Sønderborg, og endelig fortæller Chr. Petersen om landsfester og opvisninger, således om det store stævne den 12. maj 1933 i Tønder, hvor 15.000 mennesker gav svar på udfordringen sydfra. Bogen sluttet med en række biografier og en medlemsstatistik. Det havde lettet den senere benyttelse af bogen, om der havde været navne-register, men økonomien har vel sat en grænse for bogens omfang. Bogen, der så afgjort har interesse også ud over de egentlige idrætsudøveres kreds, fås ikke i bogladen, men gennem styrelsens medlemmer og ekspederes af overlærer Jepsen, Engvej 2, Aabenraa. Bogens pris er 10 kr. uindb., 14 kr. indb.

K.F.

**Jacob Kronika: Lys i vinduet. Slesvigske dagbogsblade
fra Berlin 1933—39.**

Det danske Forlag. 1957. 206 sider.

Fra første sætning mærker man, at det er en fremragende journalist, der har skrevet denne bog. Og hvilket stof — fuldt af spænding! Man følger forfatteren ind og ud af de nazistiske regeringskontorers ellers så lukkede døre; man træffer sammen med ham nazistiske koryfæer som Hitler, Himmler og Rosenberg og har det indtryk, at man kender dem, når man har mødt dem i følge med Kronika. Man forstår mere end før af nazismen i teori og praksis, når man har læst Kronikas bog. — Det var som Flensborg Avis' berlinredaktør og som akkrediteret talsmand for det danske mindretal, Kronika opholdt sig i Berlin i disse år. Hans bog, bygget op over dagbogsblade, kaster da også kraftigt lys ind over mindretallets vilkår under nazismen. De velkendte problemer, — forsøg på at tvinge børn ud af danske skoler, arvegårdslovgivningen udført således, at kun tyske kunne få jord, de unges forhold under militærtjeneste og i arbejdslejre, behandles. Kampen om pressen får et særligt afsnit — begyndende med forbudet mod »Der Schleswiger« 1937 og den første »Verwarnung« til Ernst Christiansen, af hvem Kronika tegner et meget smukt billede. I andre afsnit hører man om de tyske modstandere i grænsekampen, mænd som Lohse, Sieverts og Ernst Schröder.

Nazismens stilling til nordgrænsen og kravene om revision belyses indgående. I disse afsnit er der adskillige hidtil ukendte synspunkter og oplysninger. Med interesse vil også biografierne af Fritz Clausen og Jens Møller, Kronikas gamle skolekammerater fra Flensborg, blive læst. Man fornemmer, at Kronika her har en sikker vurdering af, hvad der førte Fritz Clausen til den danske nazisme og Jens Møller over i den tyske lejr. Jacob Kronika, der har taget Jens Jessens ord om »Lys i vinduet« som titel til sin bog, har som grænsebo i disse biografier som iøvrigt i sin bog — også i afsnittet om den tidligere duborgelev, der fører direkte frem til brugen af ordene — vist fin forståelse for, hvordan ydre omstændigheder i samspil med individuelle anlæg, kan være bestemmende for den enkeltes nationale stillingtagen.

Den, der har oplevet 1930erne i al deres spænding, finder klarhed over mangt og meget ved læsning af Kronikas bog — også over mere end denne korte omtale kan antyde. Bogen er journalistisk udformet, uden klar angivelse af, hvor dagbogsbladene ophører, går forfatteren videre i fortælling og ræsonnement. Derfor må selve dagbogsbladene sikres i deres oprindelige form for eftertidens historikere.

K.F.

Noter og nyt

**Svend Anker Hanssen,
25. 1. 1893 — 18. 10. 1956.**

Svend Anker Hanssen var søn af Chresten Hanssen på Nørremølle og hans hustru Dorteia. Ved hans jordfærd udtalte gårdejer Jørgen Lyck fra V. Sottrup, at hans og hans fars navne står med guldbogstaver i »Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger«s annaler.

Om Dorteia fra Nørremølle har kammerherreinde Refslund Thomsen skrevet en yndig lille bog. Også den, der ikke har kendt hjemmet, finder let forståelse af de gode forhold, som Svend Anker er vokset op i. Endda skildres hjemmet måske aller smukkest i nogle få linjer, Erik Skram i 1888 sluttede sin lille bog »Hinsides grænsen« med: »Den ene fædrelandssang blev sunget efter den anden. Aftenen var stille, det blev svalt, solen var forlængst gået ned, stemmerne lød hårdt i den klare luft. Drengen stod og lyttede til. Det var Sønderjyllands historie i de kommende lange år, jeg så; barnebarnet, der nemmer, hvad der bliver sunget og talt i dets fødestavns luft«. Det

var H. P. Hanssens og Chresten Hanssens, som det var Svend Ankers, og dette hjemms tone lå alle vegne bag de 3 frænders arbejde, Nørremølles gode danske tone. Svend Anker var af dem, der altid bar hjemmet med sig, hans og fru Dagny, f. Laursens gode hjem. »Han var altid med til at hjælpe opad,« stod der som overskrift over en mindeartikel ved hans død. »Når Svend kom, blev der altid højere til loftet« blev der sagt ved en mindehøjtid efter hans begravelse. Forholdsvis sent kom han i forgrunden i vort nationale arbejde, som formand for sognets Danske Samfund og for forsamlingsgården Sundevad. 1949 blev han medlem af Sønderborg amtsråd, i mange år var han fra 1933 direktør for Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger med kontor i Sønderborg. Frejdig i sin fremtræden, festlig,

når han stod som leder af et møde, af skikkelse en høvding, men jævn i sin optræden, en fremstående fortæller, stærk i sin overbevisning stod Svend Anker også i de 5 tunge år. Han valgtes i 1947 som Hans Alexandersens efterfølger i styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland og tog ivrigt del i dens drøftelser. Når han ikke var til stede, savnedes han. Der var altid højtid om Svend Anker Hanssen, og han vil længe blive savnet i Historisk Samfund og mange andre steder.

H. Lausten-Thomsen.

Overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt — 70 år.

Den 12. november 1957 fyldte overarkivar i Rigsarkivet, dr. phil. Holger Hjelholt 70 år. Han kom som ung ind i Rigsarkivet, hvor han har virket, indtil han i 1956 tog sin afsked. Som arkivmand har han altid nydt stor anseelse og har fra 1938 været leder af 1. afdeling, der omfatter arkivalierne før 1848.

I sine yngre år var dr. Hjelholt stærkt optaget af politik. Men hans arbejde her hørte op, fordi historisk forskning efterhånden helt lagde beslag på hans betydelige arbejdskraft. Han blev stærkt påvirket af begivenhederne 1918—20 og tog med stor energi fat på at klarlægge vigtige sider af Slesvigs historie i årene fra 1848 til 1864. I sin disputats »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene« undersøgte han sprogreskripterens tilblivelse og gennemførelse. Senere søgte han også i værket »Treitschke og Slesvig-Holsten« at give et bidrag til det slesvig-holstenske spørgsmål gennem en undersøgelse af den store tyske historikers nationalpolitiske opfattelse og udvikling. I en række artikler i Historisk Tidsskrift, i Sønderjyske årbøger og andetsteds er han stadig vendt tilbage til sønderjysk historie i tiden mellem krigene, selv om han også har skrevet om andre tidsperioder i landsdelens historie. I det store værk Sønderjyllands Historie, som han var medredaktør af, har han skildret tiden 1660—1805, og han har behandlet det evigt omstridte problem, inkorporationen af den gottorpske del af Sønderjylland 1721, i en særlig bog. Desuden har han været medredaktør af værket om Flensborg og er hovedredaktør af den kommende bog om Sønderborg.

Dr. Hjelholt har dog også skrevet en del bøger og artikler om almindelig dansk historie. Vægtigst er vel nok hans omfattende bidrag til det store værk om Rigsdagen, hvori han har skildret den almindelige politiske udvikling i årene 1849—66, men også tobinds værket om Falsters historie indeholder dybtgående og værdifulde historiske undersøgelser af almen værdi, ikke mindst for landbrugs-historien.

Dr. Hjelholt nyder stor anseelse indenfor historikernes kreds, og han har efterhånden beklædt en række betydningsfulde stillinger indenfor det historiske organisationsarbejde, ligesom han er medlem af Videnskabernes Selskab og andre lærde societeter. Han har engang i en selvbiografi udtalt, at han i sine historiske arbejder har haft »den historiske sandhed og retfærdighed for øje«. Bag dr. Hjelholts rolige ydre gemmer der sig en ikke ringe sindets lidenskab, der også præger hans store kærlighed til grænselandet — både syd og nord for Skelbækken — men i sit arbejde for danskheden, den danskhed, som han føler bedst at støtte gennem sin forskning, har han altid villet og kunnet tøjle enhver national lidenskab, og hans værker er ikke blot præget af sund dømmekraft og godt omdømme, men viser også, at hans ønske om at have sandhed og retfærdighed for øje ikke blot er ord, men har gennemsyret hele hans historiske forskning, hvis metode han i sin tid lærte hos Kr. Erslev.

Der er grund til, nu dr. Hjelholt står på tærskelen til det, man engang kaldte støvets år, at sige ham tak for den store indsats, han har gjort i udforskningen af Sønderjyllands fortid, men også at ønske ham mange gode arbejdsår fremover. Han har gennem tiderne været en flittig gæst i Sønderjyske årbøger. Vi håber også i fremtiden at få mange bidrag fra hans utrættelige pen.

Johan Hvidtfeldt.

Fem gamle melodibøger.

Historisk samfund har af den gamle musiker *Andreas Petersen*, forhen Rørkær, nu Kollund, modtaget en meget værdifuld gave, idet han har overladt samfundet fem gamle melodibøger, indeholdende mange hundrede dansemelodier, som han og hans forfædre har spillet ved fester på vesteregnet. Melodibøgerne er overladt os på betingelse af, at de forbliver i Sønderjylland, og de er foreløbig bragt på landsarkivet i Åbenrå. Men når der måtte blive oprettet en samling her i landsdelen, hvor de mere naturligt måtte høre hjemme, og hvor de kan anbringes under betryggende forhold, vil de blive overflyttet dertil. Adskillige af melodierne har været spillet såvel i den danske som den svenske radio, og det må meget håbes, at sønderjyske folkedanseforeninger også vil forstå at gøre brug af denne kostelige skat. Melodibøgerne kan fås til gennemsyn på landsarkivets læsesal, og for en billig penge vil interesserede kunne få fotokopier af de melodier, som de måtte ønske at spille i folkedanseforeningerne. Historisk samfund skylder *Andreas Petersen* megen tak for den tillid, han har vist os ved at overlade os melodisamlingen.

P. K. I.

Nyt fra arkiverne.

Af *landsarkivets* erhvervelser i den seneste tid kan nævnes Sønderjydsk Lånefonds og Sønderjydsk Valutaråds arkiver. Om kort tid vil endvidere den nu opløste Sønderjydske Fonds arkiv blive afleveret. Når disse arkiver engang bliver tilgængelige for forskningen, vil de ikke blot kunne yde værdifulde bidrag til belysningen af landsdelens økonomiske forhold efter genforeningen, men tillige vil også fremtidens personalhistorikere her kunne hente oplysninger.

Af gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg, har landsarkivet fået overladt dele af *Danske Samfunds Arkiv*. Der er heri vigtigt materiale til belysning af nationalpolitiske forhold i 1930'erne.

Landsarkivet har endvidere modtaget pastor N. A. *Jensens* og kreditforeningsdirektør, konsulent *Hans Hansens* efterladte papirer, dele af dagbladet *Hejmdals* arkiv, *Det blandede distrikts landboforenings* protokoller, sager fra *Den nordslesvigske brandforsikringsforening for bygninger* samt en del arkivalier, der hidtil har været opbevaret på *Åbenrå museum*.

Grosserer *Friis*, Århus, har foræret arkivet maskinskrevne fortegnelser over dimittender fra en række seminarier. Af særlig interesse for Nordslesvig er fortegnelsen over de lærere, der er udgået fra Tønder seminarium.

Af arvingerne efter museumsinspektør *J. Frost*, Åbenrå, har landsarkivet modtaget afdødes efterladte, betydelige personalhistoriske samlinger, der bl. a. omfatter slægtstavler for mange af landsdelens kendte slægter. Også fra lærer *Chr. Maibøll*, Jejsing, og fra bibliotekar *Carl Langholz*, Viborg, har landsarkivet i den senere tid modtaget en del maskinskrevne eller dupliserede slægtstavler. En specifikation over disse tavler og grosserer *Friis'* dimittendfortegnelser vil blive bragt i den planlagte nyudgave af *Olav Christensens bibliografi*.

Ved køb har landsarkivet endvidere erhvervet de af fhv. amtsforvalter *Jon. Smith* udarbejdede fortegnelser over kongelige tilladelser til hjemmevielser og til ægteskaber mellem beslægtede omfattende tiden 1648—1774. For adskillige sognes vedkommende kan der således nu på en let måde skaffes oplysninger om ægteskabsforbindelser forud for kirkebøgerne, ligesom disse registre ofte kan være til hjælp, når man ikke forud har kendskab til, hvor eller når en vielse har fundet sted. *Jon. Smith* har udarbejdet fortegnelserne på grundlag af »Patenten« i Tyske Kancelli, fynske og jyske registre i Danske Kancelli samt slesvigske amtsregnskaber.

På landsarkivet forefindes nu *alfabetiske registre til kirkebøger og personregistre* fra alle fire købstæder (for Sønderborgs vedkommende til dels udarbejdet af lærer Chr. Maibøll, Jejsing), og fra Højer og Løgumkloster flækker; for Christiansfeldts vedkommende findes alfabetisk register i kirkebogen, og et register til de nordborgske kirkebøger er under udarbejdelse. For landsognenes vedkommende har landsarkivet foreløbig udarbejdet registre for Boy, Gram og Løjt sogne. For Hørup, Lysabild og Ulkebøl sogne forefindes forskellige registre udarbejdede af Chr. Maibøll, medens A. Korse, Broager, har foræret landsarkivet et register til de viede i Broager omfattende tiden 1695 til 1895.

Flensborgs byarkiv har fra 1. april 1957 fået ny leder, idet arkiv-assessor, dr. phil. H. Fr. Schütt har overtaget stillingen som byarkivar efter faderen, dr. phil. O. Schütt. Danske historikere har altid mødt en enestående hjælpsomhed og imødekommenhed hos dr. O. Schütt, og der skal derfor nu, da han for alvor er trådt over i de pensioneredes kreds, lyde en hjertelig tak til ham. Den nye arkivar, der vil være kendt af adskillige som forfatter til skrifter vedrørende flensborgsk historie, vil vi gerne bringe vor lykønskning i anledning af hans udnævnelse til byarkivar.

Iøvrigt flytter byarkivet dette efterår fra de trange lokaler i Deutsches Haus til den gamle latinskole mellem Klostergangen og Rødegade.

Ved det *slesvig-holstenske landsarkiv* på Gottorp slot er der 1. april 1957 blevet ansat en arkivar mere, således at den videnskabeligt uddannede stab der nu er på fire mand. Den nye arkivar er dr. Wilhelm Hahn, der tidligere har været tjenstgørende i Landeskanzlei.

P. K. I.

Det slesvig-holstenske ridderskabs arkiv, som hidtil har været opbevaret i Klostret i Itzehoe (se G. E. Hoffmann: Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein s. 13 og 75), er for kort tid siden blevet overført til Landsarkivet på Gottorp slot. Det er dog ikke uden videre tilgængeligt, idet der skal indhentes særlig tilladelse til benyttelsen. Denne gives enten af professor Rendtorff i Kiel eller af klostrets forstander, grev Brockdorff-Ahlefeldt på Ascheberg i Holsten.

Arkivet blev foreløbig registreret af dr. Kupke i 1915. Der er nu udarbejdet en ny registratur, som dog bygger på Kupkes, men har betydeligt flere numre (ialt 542) end denne. Arkivet indeholder et værdifuldt materiale til slesvigsk og holstensk historie, især efter 1700.

J. H.

Vibæk mølle. (Fot. A. Jespersen).

Vibæk mølles restaurering.

Søndag d. 14. juli 1957 sattes Vibæk mølles store vandhjul atter i gang. Dagen var valgt med vilje: Det var møllens 201 aars fødselsdag. Aaret før, da møllen blev undersøgt, havde man over indgangsdøren fundet indskriften: ANO MDCCLVI D. 14. JULI DEDH OR. Herved dateredes denne meget interessante mølle — den sidste vandmølle paa Als, som det endnu var muligt at redde. Og takket være velvilje fra begge ejerinders side, takket være lokale tilskud og dygtigt haandværkerarbejde lykkedes det paa et aar at faa muliggjort og gennemført den gennemgribende restaurering. Arbejdet udførtes under ledelse af ingeniør Anders Jespersen fra Nationalmuseets mølleudvalg, og møllen blev fredet med Nationalmuseet og Museet paa Sønderborg Slot som paataleberettigede, uden at møllens ejendomsforhold berøres derved.

Vibæk mølle er ifølge en indskrift paa en af hovedbjælkerne bygget af Hans Myller af Peberbjerg for Jørgen Krack og Kiestina Mari Jørgens i 1756. Den blev ved restaureringen ført tilbage til sin gamle skikkelse, idet en senere overbygning og et skæmmende bliktag fjernedes og et højt, smukt straatag genskabtes, ligesom væggene rettedes op, støbejernsvinduerne udskiftedes og vandhjulet sattes i stand, saa-

ledes at hele møllen nu fungerer som i gamle dage. Møllen ligger i dag ualmindelig idyllisk lige ved det gamle udskibningssted Taskland. Dens historie er yderst veloplyst, bl. a. kendes alle møllere fra 1756 til idag. Ovenikøbet ved man, at det kun er bygningen, der er fra 1756. Selve møllen har oprindeligt ligget højere oppe ad bækken, og den kan her følges tilbage til 1710. Da der saa højt oppe dels har været for lidt vand, dels var for langt til havn, flyttedes den til den nuværende plads. Ogsaa her svigtede vandet imidlertid af og til, og man byggede den vindmølle, der endnu hører med, men som nu er ret forfalden. Forhaabentlig lykkes det ogsaa engang at redde den, saa hele det gamle anlæg med det smukke stuehus kan blive bevaret som et smukt minde om de tider, da elektricitet og olie endnu ikke havde udkonkurreret vind og vand som kraftkilder.

J. Slettebo.

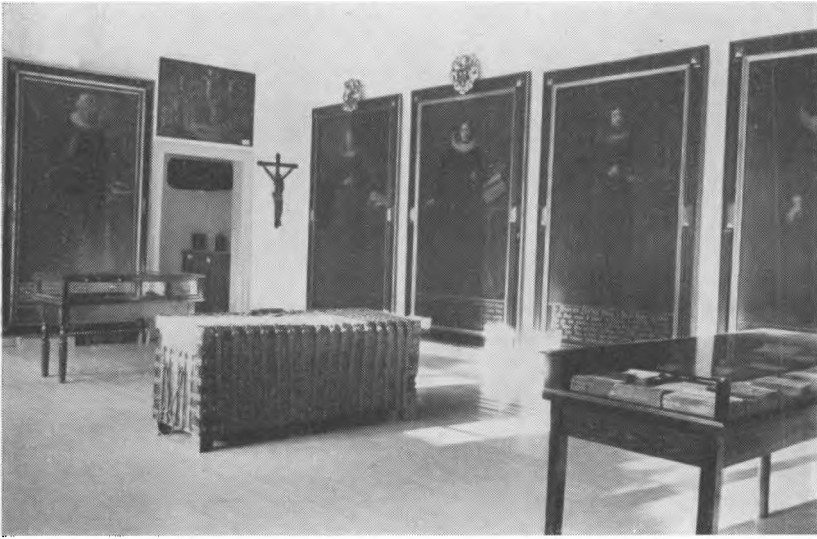
Tønder Kirkemuseum.

Egentlig er det et alt for fordringsfuldt navn, og meningen er da ogsaa kun den, at det skal dække over den kendsgerning, at der i Tønder i sommeren 1957 er gjort en beskeden begyndelse til noget, der maaske engang kan blive et virkeligt lokalmuseum for kirkelig kunst i Tønder amt og by.

Kirkemuseet har sin egen bygning med egen indgang, en større og mindre museumssal med god belysning samt en forstue og et rum til oplagring af ting, der endnu ikke kan udstilles. Bygningen ligger i Nørregade, bagved præstegaardene og tilhører Tønder Kirke. Den er opført i 1890-erne; den største sal har været brugt til konfirmationsundervisning fra da af og indtil 1938.

At denne »konfirmandsal« nu er blevet kirkemuseum, skyldes et sammenstød i sin tid af to tilfældigheder. For det første var det for alle, der havde ansvar for Tønder Kirke og dens ejendom, et bestandigt paany opdukkende problem, hvad der skulde gøres ved den bygning i Nørregade, der kostede kirkekassen penge til vedligeholdelse uden at give nogen indtægt af betydning. Og for det andet voldte det bekymring, hvad der skulde stilles op med 12 legemstore malerier af tidligere præster ved Tønder Kirke. Efter kirkens hovedrestaurering 1940—45 var der enighed om, at det var umuligt at finde plads for dem i kirken uden at skæmme eller overlæsse denne. En dag dukkede da den ide op: Hvorfor ikke løse begge problemer paa een gang ved at omdanne »konfirmandsalen« til et kirkemuseum og anbringe præstemalerierne der?

Efter forskellige forhandlinger til flere sider blev en plan med tilhørende økonomiske budget godkendt af kirkeministeriet på den betingelse, at sagen kun skulde betragtes som et »midlertidigt ekspe-

Interiør fra det nyoprettede kirkemuseum i Tønder.

riment«, og at den kun maatte paaføre den lokale kirkelige ligning en rimelig udgift».

Med denne tilladelse gik vi i gang med at sætte bygningen i Nørregade i stand udvendigt og indvendigt. Det kostede os kr. 6.833,00. Beløbet blev skaffet lokalt, men uden een øre fra den kirkelige ligning. Og dermed var bygningen klar til at modtage de ting, vi i første omgang kunde faa samlet.

Da de tolv store præstemalerier var ophængt, viste det sig, at de hang bedre end nogen sinde før. Man kan nu se, at flere af disse malerier er god kunst, som det er værd at studere nøjere. I tid spænder de 12 portrætter over ca. 200 aar. De 10 ældste er malet paa træ, de to yngste paa lærred. Det var altsaa grundstammen i det nye kirkemuseum.

Ved forhandling med bestyrelsen for Tønder Museum var der imidlertid truffet den ordning, at det meste af det, der fandtes af kirkelige kunstgenstande, skulde overføres til kirkemuseet. Det drejede sig om to grupper af saadanne ting: (1) genstande, der tilhørte Tønder Kirke, og som hidtil havde været deponeret i museet, samt (2) ting der havde tilhørt forskellige kirker i Vestslesvig, men som enten var blevet overdraget til Tønder Museum eller deponeret der. Den første gruppe fik vi uden videre overdraget, saa at kirkemuseet nu staar som ansvarlig for disse sager. Den anden gruppe har kirke-

museet modtaget i depot med ansvar for disse ting overfor Tønder Museum eller den paagældende kirke. Endelig har kirkemuseet som en tredje gruppe modtaget en hel del mer eller mindre værdifulde ting fra andre kirker i Tønder amt samt fra private personer dels som kirkemuseets ejendom og dels som deponerede.

Foruden de store præsteportrætter omfatter kirkemuseet paa nuværende tidspunkt følgende kirkelige effekter:

(1) En egetræsgruppe fra den middelalderlige kirke i Tønder, Sct. Nicolai Kirke, forestillende Sct. Helena, der finder det undergørende kors. Skulpturen har antagelig staaet paa et sidealter og maa vel dateres til det 14. aarh. Af ting fra middelalderen findes tillige en stor egetræs kirkekiste med jernbeslag, tilhørende Visby Kirke, hvor den blev fundet af Nationalmuseets folk og nu er erhvervet af kirkemuseet og konserveret. Den er med sine kraftige jernbeslag en af museets mest dekorative genstande.

(2) Som det dernæst mest iøjnefaldende kan nævnes en hel række forskellige pulpiturfyldninger og stoledøre fra mange forskellige kirker i Vestslesvig, alle fra tiden efter reformationen og de fleste fra baroktiden.

(3) I en lukket glasmontre er anbragt eksemplarer af de fleste danske og en del tyske salmebøger, som har været benyttet i Nord-slesvig siden reformationen. Der mangler dog nogle endnu, før vi har en fuldstændig samling.

(4) Endvidere findes en del kisteskjolde, en hel del forskellige træskulpturer (det meste fra baroktiden), en gammel messehagel (alderen endnu ikke sikkert bestemt), et par daabskander, nogle malerier og fotografier, et par gamle pauker (fra Tønder Kirke), en gammel egetræs kirkebøsse med beslag m. m.

Alt er museumsmæssigt ordnet med opmaaling, beskrivelse og katalogisering, og hver af de udstillede genstande er forsynet med et kort med oplysninger for de besøgende. Pensioneret lærer Christensen, tidligere Burkal, har paa dette omraade ydet museet en uvurderlig hjælp. Salmebogsmontren er ordnet af pastor Malling. Ligeledes har vi fået megen hjælp af museumsinspektør, magister Schoubye.

Forretningsudvalget indenfor Tønder Menighedsraad har ansvaret for kirkemuseets ledelse. Man har lagt et budget for museet, hvorefter det vil kunne opretholdes for ca. 1400 kr. aarligt, og der regnes med, at driften af kirkemuseet ikke vil komme til at belaste den lokale kirkelige ligning.

Allerede nu er det anbefalelsesværdigt at aflægge dette lille begyndende museum et besøg. Der er baade noget at beundre og noget at lære. Men dersom det skal blive mere end en beskedent begyndelse, maa menighedsraad, institutioner og private personer interessere sig

for det. Adskillige steder ligger der sikkert endnu værdifulde ting gemt hen mer eller mindre upaaagtet, — — malerier, skulpturer, gamle salmebøger m. m. — — som først vil faa rigtig betydning og værdi, naar de bliver anbragt under betryggende forhold og i de rette tidsmæssige omgivelser. Der er allerede nu ting her, hvorom det gælder, at de inden mange aar vilde være smuldret hen og gaaet til grunde, dersom vi ikke havde faaet dem betroet.

Hans Magle.

Genforeningsværelset på Sønderborg Slot.

Af de mange værelser paa Museet paa Sønderborg Slot er et viet mindet om genforeningen. Her staar Chr. X's uniform, her hænger Alfred V. Jensens store genforeningsbillede, L. Tuxens billede af Chr. X til hest paa Christiansborgs ridebane, fotografier og plakater fra afstemningstiden, C.I.S.-uniformer, nødpengesedler, en alpejægeruniform og et billede af general Moltke, der havde kommandoen over det sønderjyske kommando. Dette værelse er i foraaet blevet sat i stand, og en del ting, der ikke direkte havde med genforeningen at gøre, flyttedes til andre rum. Resten nyopstilledes, og et par fornemme gaver fik plads i samlingen: Sadlen fra den hvide hest, som bar kongen over grænsen, er af grevinde M. Brockenhuus-Schack, Barritskov, blevet foræret til museet. Og Sønderjydsk Fond, der har bekostet hele rummets reparation, har skænket en hel række gaver: To af de konfirmationsure, som fondet igennem mange aar har givet til børn, hvis fader faldt i første verdenskrig, en samling postkort med gengivelser af plakater og en samling fotografier fra genforeningsdagene, en brevpresse, dannet af et haandtag fra en af de gamle bronzekanoner, der blev brugt til omsmelting til kirkeklokker til sønderjyske kirker. Og endelig den fornemste gave: En mindetavle over Sønderjydsk Fonds virke. Den bestaar af to dele, nederst en montage med fotografier fra møder i fonden og teksten til det oprindelige opraab om indsamling, grupperet om bestyrelsens dirigentklokke, en model af en kirkeklokke, og øverst en teaktræstavle med en indskrift i ophøjet relief. Tavlen er anbragt saa den i et stærkt sidelys kommer fuldt til sin ret, og teksten fremtræder letlæselig. Indskriften lyder:

Med tilslutning fra alle kredse i vort land

blev

DEN SØNDERJYDSKE FOND

stiftet paa Carlsberg den 7. december 1918.

Den modtog som gave fra det danske folk, en sum, der med renter beløb sig til ca. 15,5 mill. kr. som hjælp for danske i det af verdenskrigen i 1914—1918 ramte Sønderjylland.

Fondens midler er blevet anvendt nord og syd for vor nuværende grænse til følgende formaal:

Hjælp til krigsinvalidere og faldnes efterladte 10,34 mill. kr.
Til syge 1,21 mill. kr. - Til skoleophold og anden uddannelse for unge 2,39 mill. kr. - Til kirker og krigerkirkegaard 0,32 mill. kr. — og til forskellig anden hjælp 1,25 mill. kr.

Fonden sluttede sit virke den 7. december 1953.

J. Slettebo.

I *Ejsbøl mose* ved Haderslev er udgravningen af det store mosefund fortsat i år. Et areal på ca. 170 m² er undersøgt, og over 1000 genstande er fremdraget. Allerede nu har Ejsbøl-fundet dermed nået Illerup-fundet i størrelse og er et af landets få store våbenfund fra yngre romertid (300 årene e. Kr. f.).

Det er et krigsbytte fra et slag, hvor helt eller delvis beredne hæere har kæmpet, der her er ofret. Byttet er brændt, og i mosen ligger metal-delene af sværd og sværdskeder, af spyd og skjolde og af hestenes sele-tøj. Særlig flotte er bidslernes bronzekæder og sværdfæsternes sølvbeslag.

Da findestedet ikke er udtømt, er det meningen at fortsætte undersøgelsen til næste år.

H.N.

Under ledelse af arkitekt Charles Christensen har Nationalmuseet i sommer foretaget betydelige udgravninger og restaureringer ved *Trøjborg*. Udgravningerne har givet betydningsfulde bidrag til borgens bygningshistorie, og der er fra voldgravene fremdraget adskilligt materiale.

Ved *Løgumkloster* er der ligeledes under ledelse af arkitekt Christensen foretaget udgravninger og opmålinger på det terræn op mod klosteret, som det nye refugium vil komme til at berøre. Udgravningerne har givet meget stof til belysning af klosteranlægget. — Sønderjyske arbejder håber at kunne bringe afhandlinger om disse to arbejder i et kommende hefte.

I løbet af foråret er der foretaget en nyopstilling af *Haderslev Amts Museums* stenalder- og bronzealdersamling. Det er forsøgt at gøre den nye udstilling mere instruktiv og overskuelig. Fremhæves må en gibsmodel af en langdysse; den kan skilles ad, så den viser, hvorledes denne langdysse har udviklet sig i århundredernes løb. Et træ fældet med en flintøkse skal ligesom andre skæftede og brugte ting vise, hvad flintværktøj kunne bruges til.

Nyindretningen skal senere fortsættes i de andre afdelinger.

Et *nyt museum* er under oprettelse i Jels. I nogle år er der arbejdet med indsamlingen, og en udstilling for et år siden viste befolkningens interesse for sagen. Samlingen, der både omfatter oldsager og nyere ting, har endnu en for spredt karakter til, at en udstilling kan foretages. Den har til huse på skolen.

På foranledning af bestyrelsen for Vojens Handels- og Industriforening ved foreningens 75 års jubilæum den 25. august 1957 vistes bl. a. *en udstilling af gamle og nye Vojens-billeder*: bydele, huse og personer. Den ret righoldige samling var indsamlet og ordnet af pastor T. Holm og forhv. arkivar J. Aalling, Vojens. Udstillingen vakte levende og stor interesse blandt de godt 600 besøgende. Måske bliver udstillingen gentaget, og en fremsat plan om at bevare en væsentlig del af billedsamlingen samlet — f. eks. i sognebibliotekets lokaler — kan muligvis realiseres.

Museet på Sønderborg Slot havde i finansåret 1956/57 rekordbesøg, idet over 60.000 besøgte museet. Dette skyldes dels stigende turistbesøg i Sønderborg, dels den store udstilling, Selskabet til Håndarbejdets Fremme afholdt på museet fra d. 22. juni til d. 12. august 1956. Rekorden falder sammen med, at der over hele landet har været stigende museumsbesøg.

Af ny erhvervelser til museet i årets løb kan nævnes 12 par kopper, udført som gave til den i Gråsten fødte historiker A. D. Jørgensen fra taknemmelige sønderjyder, 6 miniaturer, tegnet af H. P. Feddersen d. Æ. og et standur, lavet i Hønsnap. Kunstsamlingen har erhvervet et billede af Jeppe Madsen-Ohlsen.

Efterhånden som museumsbestanden på *Tønder Museum* vokser og mere og mere fuldstændiggøres, bliver opgaven at bevare og konservere det indkomne materiale, give det de smukkeste mulige omgivelser nok så vigtigt som at anskaffe mere nyt. Disse synspunkter præger i højeste grad arbejdet ved Tønder Museum, hvor i den seneste tid omfattende arbejder med hensyn til bygnings- og haveanlægs vedligeholdelse har fundet sted. Yderligere er det et karakteristisk nytræk, at man i stedet for at indsamle materiale fra alle mulige områder, foretrækker specialisering, gør en gruppe færdig ad gangen. Således må museets indsamling af *fliser* i det store og hele siges at være afsluttet, af den simple grund at der ikke er mere tilbage af betydning i museets virkeområde, i hvert fald intet der f. t. kan erhverves. De sidste to år har man da koncentreret sig om indsamlingen af *sølv* fra Tønder og Tønder amt, hvilket har givet et overraskende godt udbytte. Museet besidder nu henved 200 sølv- (og guld-) arbejder fra byen og dens opland, repræsenterende henved 60 forskellige mestre, og sam-

lingen er i løbet af sommeren udstillet i 5 store, moderne indrettede montre. Den tør vist uden tvivl betegnes som den største af sin art i landet. At dette resultat er nået på så kort tid, skyldes ikke mindst heldigt gennemførte bytteaftaler med en lang række museer, som havde sølv fra Tønder.

Åbenrå Museum har i 1955 haft ca. 2.900 besøgende og i 1956 ca. 2.700 besøgende. Den vigtigste nyerehvervelse er Løjtstuen, som Sønderjydske årbøgers forårshefte har bragt en udførlig omtale af.

I 5. årgang af *Jahrbuch für die Schleswigsche Geest* har professor Hans Beyer i Flensborg i en lille undersøgelse »*Recht, Volk und Obrigkeit in der schleswig-holsteinischen Erhebung 1848/49*« gjort et forsøg på at nå frem til en mere psykologisk forståelse af begivenhederne i 1848. Han mener, at den »nationale ideologi« ikke har været af afgørende betydning, i hvert fald ikke for menigmand. Viljen til at følge førerne i »rejsningen« var først og fremmest afhængig af den stærke følelse af ret og uret. For at forstå, hvad der skete, må man også gøre sig klart, hvad der var »virkelighed« i modsætning til politikernes ideologi; folket var en virkelighed, kirke, skole og torv ligeledes, og i Sydslesvig var præstens, degnens og handelens sprog tysk.

Man kan være enig eller uenig med professor Beyer i hans synspunkter, men artiklen, der bygger på omfattende studier, også i ikke-tyske arkiver, er i hvert fald tankevækkende og inspirerende. Den giver også værdifulde bidrag til forståelse af førende kirkelige personligheders stilling til det, der skete i og efter 1848, og til deres opfattelse af, hvad der, set fra deres bestemte synspunkt, måtte anses for ret eller uret. Der er tale om folk som pastor Hans Hansen, Claus Harms, provst Callisen og generalsuperintendent Nic. Nielsen.

J. H.

Historisk samfund arrangerer i vinter aftenkursus på landsarkivet i Åbenrå i *vejledning i personal- og lokalhistorisk arbejde*. Som vejledere medvirker fuldmægtig Olav Christensen og museumsinspektør H. Neumann, begge Haderslev, arkitekt Karl Flade, Åbenrå, landsarkivar Gribsvad og arkivar Iversen. Tilslutningen til kursus har været så stor, at der har måttet oprettes 3 hold.

I slutningen af september er der til Historisk samfunds tillidsmænd udsendt en vejledning vedrørende oprettelse af *aftenhøjskoler* med hjemstavnshistorie som emne. Formanden for Haderslev amts museums- og byhistorisk forening, museumsinspektør H. Neumann har sendt en lignende opfordring, og det kan allerede nu siges, at disse henvendelser har båret frugt, idet der i adskillige sogne er oprettet sådanne aftenhøjskoler.

Årsberetning og regnskab 1956 - 1957

ved *Peter Kr. Iversen* og *Olav Christensen*.

Årsmødet afholdtes søndag d. 26. maj på Slogsherredhus, hvis store sal var fyldt. Formanden, arkivar P. Kr. Iversen, bød velkommen, specielt til samfundets æresmedlem, H. Lausten-Thomsen, og takkede Slogsherredhus, fordi årsmødet kunne afholdes her. Efter en fællessang valgtes redaktør M. Kamphøener, Åbenrå, til mødets dirigent. Formanden aflagde, efter at han havde indledt med at mindes gdr. Sv. Anker Hanssen, Nørremølle, følgende beretning:

Den omorganisering af Historisk samfund, der tilsigtedes med de nye love, som vedtoges på årsmødet i Gram 1955, er nu med oprettelsen af amtskredsen for Sønderborg amt d. 26. april i år gennemført. Og det kan vist uden modsigelse fastslås, at der ved den nye organisationsform er kommet mere liv over Historisk samfunds arbejde. De nye amtsudvalg og det under dem sorterende og nu næsten helt udbyggede tillidsmandssystem har arbejdet godt og målbevidst. Når bortses fra Sønderborg amt, har der i hvert af amtskredsene været afholdt 2—3 arrangementer inden for beretningsåret, og flere af dem har haft en tilslutning over forventning, i Haderslev amt således med 150—200 deltagere. Gennem amtsudvalgenes arbejde er Historisk samfunds mødevirksomhed blevet meget øget. Medens vi tidligere kun havde et foredrag i forbindelse med årsmødet og vor sommerudflugt, har amtskredsene sidste år tilsammen haft 12 foranstaltninger. Udførlige beretninger herom er aflagt på amtskredsens generalforsamlinger, hvorfor de ikke skal nærmere omtales her.

Den gennemførte omorganisering har også medført en betydelig tilgang af nye medlemmer. For to år siden lå vort medlemstal på omkring 1150, i dag har vi omtrent 1600 medlemmer, altså en tilgang på 450 nye medlemmer, som vi gerne vil byde velkommen i vor kreds. Denne tilgang af nye medlemmer havde ikke kunnet nås uden et godt og dygtigt ført hvervearbejde af amtsudvalg og tillidsmænd. Jeg benytter den her givne lejlighed til at sige tak til alle, der har medvirket ved medlemstilgangen.

Medlemmerne vil have bemærket, at Sønderjyske årbøger har fået et nyt ydre. Der blev på sidste årsmøde anket over, at vore publikationer havde et trist udseende. Vi håber, at vi nu for Sønderjyske

årbøgers vedkommende har tilfredsstillet vore kritikere. Det kan i denne forbindelse nævnes, at det er hensigten, at der fremstilles en ny forsidekliche til hvert halvbind. Det er også vor hensigt på anden måde at gøre Sønderjyske årbøger lidt mere interessante. Ligesom i det nyligt udkomne forårshæfte vil vi også fremtidig søge at bringe nogle flere illustrationer, ligesom vi også i hvert hæfte vil søge at bringe et par mindre artikler.

Også vort andet tidsskrift, Sønderjysk månedsskrift, er, som det senere vil blive udførligere redegjort for, inde i en opgangsperiode, idet tidsskriftet siden sidste årsmøde har haft en tilgang på ca. 60 nye holdere.

Med hensyn til vore publikationer inden for skriftrækken vil medlemmerne vide, at der i vinter er udsendt en bog af adjunkt H. V. Gregersen om præsten, astrologen, forfatteren og journalisten Niels Heldvad. Det er en god bog, og anmeldelser i dagblade og tidsskrifter har da også været enestående rosende. Vi har endnu ikke helt fået inddækket omkostningerne ved udgivelsen af bogen. Bestillingskortene var indlagt i efterårshæftet af Sønderjyske årbøger, der udkom nogle dage før jul, og det er meget muligt, at ikke få i juletravlheden har overset det. Men det forsømte kan endnu indhentes. Vi venter, at mange vil benytte sig af dette tilbud på god og interessant historisk læsning ved at indsende bestilling til ekspeditionen.

Inden så længe vil manuskriptet til en ny bog inden for skriftrækken blive indleveret til trykkeriet. Det er Åbenrå-kaptajnen Hans Bruhns interessante erindringer, der udgives af Erland Møller og Johan Hvidtfeldt. Når Historisk samfund har mulighed for at udsende denne bog, skyldes det især den velvilje, som forskellige åbenråske firmaer og institutioner har vist os. Vi har fra dem modtaget eller fået lovning på understøttelse til udgivelsen, således at vi kan udsende bogen uden synderlig økonomisk risiko for foreningen. Jeg benytter lejligheden til at takke for understøttelsen, vi har modtaget eller har løfte om til bogens udgivelse.

Inden næste årsmøde regner vi endvidere med, at 2. del af redaktør A. Svenssons store værk om redaktør Jens Jessen vil være udsendt. Den økonomiske side af sagen er her ikke helt klar endnu. Det kan nu oplyses, at værket vil blive på ialt tre bind.

Af andre ting, der er under forberedelse, kan nævnes, at forstander, dr. theol. Asger Nyholm, Tønder, til redaktionen har indleveret et stort manuskript om pastor Dahl og skoleforholdene i Tønder i mellemkrigsårene. I dette grundige og flittige arbejde giver dr. Nyholm også værdifulde og nye oplysninger om klosterpolitikken. Vi håber meget, at det vil lykkes os at fremskaffe de fornødne penge til udgivelsen af denne bog. Seminarielærer, magister Sig. Schoubye, Tønder, er langt fremme i studiet af de tønderiske sølvsmede, som vil

resultere i et billedværk, som vi ligeledes håber at kunne udsende i skriftrækken. Arbejdet med Åbenrå bys historie er nu godt i gang, og 1. bind forventes at være klar til udsendelse til efteråret 1959. En anden opgave, hvis fuldendelse dog ligger nogle år fremme i tiden, er ligeledes under forberedelse, idet overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen har påtaget sig at udgive den vigtige og betydningsfulde brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Det er tanken, at denne publikation skal udsendes til 100-årsdagen for H. P. Hanssens fødsel, d. 21. febr. 1962. Endvidere kan det nævnes, at Historisk samfund i samarbejde med Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie forbereder udgivelse af jordebøger fra Åbenrå og Løgumkloster amter fra begyndelsen af 17. og 18. århundrede. Historisk samfund har af økonomi- og arbejdsministeriet fået bevilget en såkaldt henvist kontorist, der fra januar har afskrevet en betydelig del af de omtalte jordebøger og endvidere har foretaget visse forarbejder til en topografisk historisk bibliografi. Og endelig kan det nævnes, at vi omgås med planer om en nyudgave af Olav Christensens bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur kombineret med en fortegnelse over personalhistoriske håndskrifter i landsarkivet.

En side af vor virksomhed, vejledning i lokalhistorisk arbejde, har vi desværre været nødt til at lægge på hylden i det sidste par år, men det er meget vigtigt for det lokalhistoriske arbejdes fremtidige trivsel, at vi igen får afholdt små vejledende kursus. Vi havde håbet nu i sommer at kunne gennemføre et 14-dages kursus for særligt interesserede seminarieelever og yngre lærere, men det er ikke lykkedes os at skaffe de fornødne penge til afholdelse af et sådant kursus. Vi vil nu gøre et nyt forsøg for om muligt at kunne afholde det til næste sommer. Til vinter håber vi at kunne gennemføre et mindre kursus af lignende art, som vi tidligere har haft, og måske kan der også blive tale om et aftenkursus, hvortil i hvert fald de nærmest omkring Åbenrå boende kan være med. Forholdene for det lokalhistoriske arbejde her i Nordslesvig er jo nu engang vanskeligere end i kongeriget. Vel er de ældre arkivalske kilder overalt skrevet med gotisk skrift, men her i Sønderjylland er sproget i de gamle aktstykker yderligere i overvejende grad tysk. Vanskelighederne bliver derfor hernede mangedoblede for lokalhistorikerne, især da kendskabet til tysk er i stærk aftagen. Det er derfor af afgørende betydning for det lokalhistoriske arbejde her i landsdelen, at det vejledende arbejde intensiveres og udbygges. Et sådant vejledende arbejde kræver ikke blot penge, men også tid, og med det omfang, Historisk samfunds arbejde efterhånden har fået, ligger den tanke nær, at vi må stræbe henimod at få en fast, lokalhistorisk konsulent ansat, som kan vejlede vore lokal- og sognehistorikere og være dem behjæl-

pelig med udarbejdelsen af manuskripter til sognehistorier og skrive særligt vanskelige kapitler deri. Dernæst skulle han også være til rådighed for redaktionsudvalgene og den samlede styrelse som hjælpesekretær. Der er mere end arbejde nok til en sådan mand, men det er vel tvivlsomt, om vi i disse sparetider kan skaffe penge til aflønning af ham.

Vor egnsvandring i september sidste år fik et vellykket forløb. Over 400 deltagere fik efter en kort orientering af museumsinspektør H. Neumann Glyksborg slot forevist af lokale førere. Museumsdirektør, dr. phil. Fritz Fuglsang, viste os derefter og fortalte levende og interessant om Mariekirke i Flensborg, Pastor H. F. Petersen fortalte om Helligåndskirken og Helligåndsgangen og redaktør L. P. Christensen dvælede på den gamle kirkegård ved de minder, der er knyttet til denne. Forinden havde han under kaffepausen i Borgerforeningen fortalt træk af denne danske foreningsbygnings historie. Desværre var der og kunne der ikke være dækket til alle deltagerne i Borgerforeningen, da deltagerantallet var betydeligt større end antallet af tilmeldte. Vi er glade for, at så mange slutter op om disse udflugter, men vi henstiller meget, at medlemmerne tilmelder sig i god tid. Vi vil også i fremtiden søge at gøre disse udflugter så interessante og afvekslende som muligt, men for at disse store arrangementer ikke skal bryde sammen og ende i kaos, er det nødvendigt, at vi på forhånd kender deltagerantallet og kan træffe vore forholdsregler derefter.

Det er mange og for hovedpartens vedkommende også store opgaver, som vi vil søge løst i de kommende år. Det kan ikke gøres uden betydelig støtte ude fra. Vi har hidtil modtaget og modtager understøttelse fra købstæder, amtsråd og stat. Vi er de bevilgende myndigheder stor tak skyldige for denne hjælp, uden hvilken vort arbejde ikke ville have fået det omfang, det har i dag. I sidste årsberetning omtaltes, at der var planlagt en henvendelse også til sognekommunerne om støtte til vort arbejde. På grund af kommunernes anspændte økonomi nu i vinter og forårsmånederne har forretningsudvalget imidlertid anset det for rigtigst at se tiden lidt an med disse henvendelser.

Vi har styrket vor økonomi og arbejdsmuligheder ved det øgede medlemstal, men der skulle være gode muligheder for at sætte det yderligere i vejret. Hvad der for få år siden ville synes fantasteri, ligger nu takket være vor nye organisationsform inden for mulighedsgrænse. Vi må i løbet af de nærmeste år søge at nå et medlemstal på 2000. Dette mål kan nås, når amtsudvalg, tillidsmænd og medlemmer fremdeles vil gøre en indsats. Der tales nu og da om svigtende historisk interesse, men er det rigtigt? Er der ikke snarere tale om en slumrende interesse, der blot skal vækkes ved en ydre til-

skyndelse? Hvor der sættes aftenhøjskoler med historiske og lokalhistoriske emner i gang, er der overalt stor tilslutning; det samme gælder de såkaldte hjemstavnsaftner. Det, det kommer an på, er blot at få et arbejde ude i sognene sat igang, og her må styrelse, amtsudvalg og tillidsmænd arbejde hånd i hånd, men der kan ingen tvivl være om, at hvor der gøres et arbejde, der giver det også resultat — også i form af tilgang af nye medlemmer.

Derefter aflagde kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, regnskabet. Han fremhævede medlemsfremgangen og nævnte resultatet af årets hvervekonkurrence, hvor sagfører Poul Fink og bibliotekar H. Eriksen fik førstepræmier for henholdsvis 36 og 30 nye medlemmer. Både beretning og regnskab godkendtes enstemmigt. Viceskoleinspektør W. Christiansen aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk månedsskrift. Efter flere års stilstand er antallet af abonnenter atter steget, og takket være stor sparsommelighed, bl. a. overfor klicheer og honorarer, klarer månedsskriftet sig nu økonomisk. En yderligere tilgang af holdere er dog stadig påkrævet. Året sluttede med et overskud på 416,- kr.

Ved det efterfølgende valg genvalgtes forstander H. Lund, museumsinspektør H. Neumann og lærer Chr. Stenz. Kontingentet fastsattes uforandret til 7,50 kr. plus portoen til årbogen. På forespørgsel oplyste kassereren, at det vil koste ca. 12,- kr. mere i kontingent at sende månedsskriftet til alle medlemmer.

Under eventuelt takkede gartner Chr. Jepsen, Bylderup, fordi årsmødet var lagt i Slogsherredhus. Han mindede om, at mange af de danske forsamlingshuse nu er over 50 år, og at det slægtled, der skabte dem er ved at uddø. Han spurgte, om det ikke var en opgave for Historisk samfund at samle minderne om dette arbejde, inden det var for sent. M. Refslund Poulsen undrede sig over, at man kritiserede årbøgerne og månedsskriftet. Begge var værdifulde og fine. Han efterlyste en grundig skildring af »de blakkede«, inden det blev for sent, og af Foreningen af 18. okt. 1898, hvorom der intet skriftligt foreligger, og hvor hrs. Bülow vistnok er den eneste levende fra da. P. Kr. Iversen takkede gartner Jepsen og Slogsherredhus og han takkede for de foreslåede emner, som man vilde søge at tage op. Han foreslog, at næste årsmøde blev holdt i Flensborg, i Borgerforeningen. H. F. Petersen så meget gerne mødet afholdt i Flensborg. Red. Kamphøven efterlyste kreditforeningens protokol, og efter at Olav Christensen havde gjort opmærksom på, at der stadig var skrifter til salg, og at en del var medbragt til mødet, sluttede Kamphøven generalforsamlingen.

Ved det efterfølgende kaffebord talte overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen om: »Det nordslesvigske spørgsmåls rejsning på fredskonferencen i 1918«. Efter kaffebordet foreviste pastor H. M. Detlefsen Bylderup kirke.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1956

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	9.677,50	Årbogen:	
Portogodtgørelse	2.249,27	Papir og tryk 9.451,80	
Salg	4.399,72	Honorarer .. 2.634,00	12.085,80
Tilskud	7.420,00	Skrifter	5.803,09
Gave	15,00	Ekspedition, sekretær,	
Refusion af papirafgift..	302,34	kasserer	850,00
Egnsvandringen	1.392,00	Fragt og omdeling	2.682,27
Renter	42,02	Møder og repræsenta-	
Balance	1.264,42	tion	1.169,17
		Amtsudvalgene	1.723,23
		Kontorhold	801,40
		Egnsvandringen	1.272,81
		Forskelligt	374,50
	<u>26.762,27</u>		<u>26.762,27</u>
<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Post- og bankkonti	1.864,07	Regninger	1.614,05
Kontant	11,32	Formue	1.414,34
Kontingentrestancer ..	765,00		
Udestående for salg	388,00		
	<u>3.028,39</u>		<u>3.028,39</u>

Haderslev, den 8. februar 1957.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab, som vi har befundet i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. december 1956 forelå. Yderligere har vi kontrolleret regnskabet for 1957 indtil d. d. og har intet at bemærke.

p. t. Bylderup, den 26. maj 1957.

Sig. Schoubye

Jørgen Frank

Medlemskredsen

Afgang og tilgang

Efterfølgende supplement til den i 1955 og 1956 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk samfund for Sønderjylland er for afgangslstens vedkommende ordnet alfabetisk, medens tilgangslisten er ordnet topografisk, som medlemslisten i 1955 var det. Afgangslisten omfatter foruden døde, hvor enken ikke har fortsat medlemsskabet, desuden udmeldte og slettede på grund af restancer. Iøvrigt henvises til indledningen til medlemslisten 1955, idet det dog bemærkes, at kassere- ren har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk samfund har siden sidste års opgørelse haft en netto- tilgang af 254 medlemmer, idet medlemstallet pr. 15. september 1957 udgjorde 1623, der fordeler sig således på landets enkelte dele:

Åbenrå by	169
Åbenrå amt	174
Haderslev by	97
Haderslev amt	264
Sønderborg by	44
Sønderborg amt.....	108
Tønder by	89
Tønder amt	196
Sydslesvig	197
Stor-København	112
Det øvrige Danmark	172
Udlandet	1

Afgangsliste

Andresen, Kathrine, fru, Hylle-
rup, Flensborg kreds
Bak, Jens, skoleinspektør,
Nr. Sundby
Beck, Hans turistchef,
Sønderborg †
Biblioteket, Røllum skole
Blichfeldt, præst, Nordborg †
Christensen, Helge M., kommu-
nelærer, Sønderborg

Christensen, Niels, overlærer,
Flensborg †
Christiansen, Otto, bank-
assistent, Flensborg
Dahl, Holger, kæmner,
Augustenborg
Frisk, Anders, snedkermester,
Gram
Frost, Jens, museumsinspektør,
Åbenrå †
Fyens Stifts Læseforening,
Odense
Gotthardsen, Michelle, skole-
leder, Møllebro pr. Flensborg
Hansen, Eschild, gårdejer,
Stevninggård
Hansen, Hans, konsulent,
Åbenrå †
Hansen, Sigurd Brandt, friskole-
lærer, Lunde
Hansen, Thomas, gårdejer,
Store Solt
Hanssen, Sv. A., gårdejer,
Nørremølle †

Hersbøl, fhv. stationsforstander,
 Åbenrå
 Jepsen-Christensen, H., fhv.
 landstingsmand, Høgsbro †
 Jensen, Christian, gårdejer,
 Skovby, Als
 Jensen, Rigmor, lærerinde,
 Åbenrå
 Jørgensen, Hakon, lærer,
 Flensborg
 Knudsen, Erik H., frimenig-
 hedspræst, Hornum
 Københoved bogsamling
 Larsen, Harald, lærer, Flensborg
 Larsen, Sigrid, konsulent,
 Harreslevmark
 Lindegaard, M. C., biskop,
 Ribe †
 Ludvigsen, Carl J., præst,
 Åbenrå †
 Lüddens, Wilh., lærer, Tumby †
 Mees, H. J., lærer, Flensborg
 Michael, C., børnehaveder,
 Haderslev †
 Moltke, Carl, generalmajor,
 Charlottenlund †
 Moos, Holger, adjunkt, Åbenrå
 Moos, P. H., pastor emer.,
 Åbenrå
 Nielsen, Marie, frk., Søes
 Nissen, Jeppe, købmand,
 Vester Sottrup
 Petersen, Anton, gårdejer,
 Langbjerg
 Petersen, Daniel, godsejer,
 Vesterholt ved Husum
 Rattenborg, Karen, bibliotekar,
 Flensborg
 Schmidt, Nis, gårdejer,
 Broballe
 Schmidt, P., restauratør,
 Sønderborg
 Schøler, Anker, skoleleder,
 Garding

Simonsen, Christen, handels-
 mand, Sdr. Hygum †
 Skov, A. L., rentier, Bevtoft †
 Tholle, Johs., havearkitekt,
 København F
 Thomsen, A. Jessen, assurandør,
 Åbenrå
 Thomsen, Lars Boe, repræsen-
 tant, Assens
 Thorndahl, P., lærer, Haurum
 skole pr. Flemming
 Weber, J., landmand, Damholm
 pr. Ølsby
 Vollertsen, Ernst, seminarieelev,
 Ribe

Tilgangsliste
 ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Andersen, Peter, købmand
 Andersen, Skifter, direktør
 Andresen, Carl, civilingeniør
 Andresen, Peter, boghandler
 Bisgård, Frode, cand. mag.
 Bjerre, S., direktør
 Bjerring, Carl, bagermester
 Brandt, Aa., bankassistent
 Bygballe, A., sagfører
 Callesen, Ingvard, arkitekt
 Christensen, Johannes C.,
 direktør
 Cleemann, Harald, skibsmægler
 Damberg, Peter, isenkræmmer
 Faber, Poul, apoteker
 Fabricius, M., grosserer
 Gimbel, P., direktør
 Hansen, Hans M., købmand
 Hansen, Marie, fru
 Heidemann, Hans Georg,
 prokurist
 Hoffmann-Madsen, C., sogne-
 præst
 Jessen, Erik, købmand

Jessen, Johan, købmand
 Jessen, Olaf, købmand
 Jessen, Peter, købmand
 Jørgensen, Nis, sparekasse-
 assistent
 Lampe, Jens, kommunelærer
 Larsen-Ledet, Clement, redaktør
 Lauridsen, Jørgen, købmand
 Lyck, Herbert, direktør
 Lyck, Svend, grosserer
 Mathiesen, Adolf, havnefoged
 Møller, Claus, fabrikant
 Nicolaisen, Wilhelm, barber-
 mester
 Nielsen, Anton, købmand
 Nielsen, Holger, købmand
 Nielsen, Vitus, statsaut. revisor
 Paulsen, Alfred, maskinhandler
 Petersen, Jørgen, filialbestyrer
 Petersen, Tage, forretningsfører
 Philippsen, A., kommunelærer
 Riis-Antonsen, møbelhandler
 Ross, W., kontorchef
 Scherrebeck, Jacob, kontorass.
 Schmidt, Hans, prokurist
 Schultz, Jørgen, distriktschef
 Sylvestersen, Harald, amtstue-
 fuldmægtig
 Sørensen, Niels, købmand
 Thisted, V. Gjeding, dommer
 Tofft, L., landsretssagfører
 Tolstrup, Hans, bankassistent,
 Unna, G. W., fru dr.
 Vagn-Hansen, C. A., amtmand
 Ziethen, B. A., malermester

Bov sogn:

Andersen, W., overkontrollør,
 Padborg
 Bay, R., forretningsfører,
 Padborg
 Bergholt, I., toldvagtimester,
 Padborg

Carlsen, G., kontorist, Frøslev
 savværk
 Fejrskov, P., politibetjent,
 Padborg
 Gammelgård, Sven, førstelærer,
 Kollund
 Gregersen, B., overassistent,
 Padborg
 Grevsen, N. P., toldbetjent,
 Padborg
 Jensen, Jacob, grænsevagt-
 mester, Padborg
 Kudsk, P., overassistent,
 Padborg
 Larsen, Th. toldassistent,
 Padborg
 Lund-Jensen, N. P., toldassistent,
 Padborg
 Nielsen, S. G., trafikkontrollør,
 Padborg
 Petersen, M., politiassistent,
 Padborg
 Schytt, O., toldforvalter,
 Padborg
 Sonne, E., kægner, Padborg

Egvad sogn:

Bruhn, Wilhelm, gårdejer,
 Hørlyk
 Haugaard, Samuel Koch,
 landmand, Nr. Hostrup
 Iversen, Jørgen, gårdejer,
 Horsbyg
 Johnsen, Nis, gårdejer,
 Nr. Hostrup
 Petersen, Peter H., gårdejer,
 Horsbyg

Ensted sogn:

Hansen, Holger, gårdejer,
 Tinggård

Michelsen, Mads, skoleelev,
Lundsbjerg

Felsted sogn:

Lauesgaard, Viggo, gårdejer,
Kidding
Todsens, Chr. P., Assenholm

Gråsten sogn:

Bleshøj, Jørgen, urmager

Kværs sogn:

Lauridsen, Frode Møller,
sognepræst

Løjt sogn:

Petersen, Nis, smedemester,
Bodum

Rinkenæs sogn:

Nielsen, Laurits, gårdejer,
Buskmose

Uge sogn:

Kjer, Kristian N., førstelærer

Varnæs sogn:

Christiansen, Rasmus, købmand,
Bovrup
Staugaard, Hans Peter, gårdejer,
Bovrup

Øster Løgum sogn:

Itske, Ingeborg, lærerinde,
Hovslund

HADERSLEV AMT

Haderslev by:

Ahring, Hermann, forretnings-
fører

Albeck, Wilhelm, læge
Christiansen, G., læge, fru
Clausen, Gertrud Balslev, frk.
Hansen, E. Lytved, lærer
Hansen, Sv. Irgens, redaktions-
sekretær

Jensen, Kirsten, bibliotekar
Jørgensen, Poul A., lærer
Møller, M., adjunkt

Nielsen, Axel, seminarielærer
Nygaard, Marie, bibliotekar

Obel, Astrid, bibliotekar
Petersen, Gottlieb, kontor-
assistent

Petersen, Peter H., kontor-
assistent

Pugdahl, Søs, sekretær, fru
Schmidt, frk.

Schmidt, H. P., overtoldassistent

Schou, Poul, stiftsprovst
Wielandt, A., adjunkt

Agerskov sogn:

Appel, Andreas, gårdejer,
Rangstrup

Biblioteket, Agerskov

Bjorholm, Jes, landmand,
Rangstrup

Christensen, Damgaard, lærer,
Rangstrup

Gram, Lorens, landmand,
Agerskov

Hansen, Anna, fru, Bovlund
Hørlyck, Laur., gårdejer,
Rangstrup

Knudsen, Didde, fru, Rangstrup

Knudsen, Kristen, landmand,
Galsted

Lauenborg, P., direktør, Agerskov

Poulsen, Troels Refslund, gård-
ejer, Bovlund

Thim, Jørgen, Mellerup
Toft, P. Appel, dyrlæge,
Rangstrup

Warncke, lærer, Rangstrup
Westergaard, Bunde, landmand,
Galsted

Aller sogn:

Biblioteket, Aller

Bevtoft sogn:

Dinesen, Jens, gårdejer, Hjartbro

Branderup sogn:

Andersen, Holger, gårdejer,
Rurup
Nielsen, Anton, landmand, Rurup
Petersen, Peter, førstelærer,
Rurup skole

Fjelstrup sogn:

Skøtt, Hans Chr., forpagter,
Vadbjerggård
Biblioteket, Fjelstrup

Frørup sogn:

Hansen, Niels Ebbesen, gårdejer,
Bramsgård

Gram sogn:

Christiansen, Steen, sognepræst,
Gram
Hansen, Jes, boghandler, Gram
Nielsen, Johannes, lærer, Tiset
Schultz, K., førstelærer, Vester
Lindet

Grarup sogn:

Jørgensen, Peter, graver, Grarup

Halk sogn:

Hansen, Mogens, gårdejer,
Hejsager

Hammelev sogn:

Lorenzen, Chr., førstelærer,
Hammelev

Hjerndrup sogn:

Biblioteket, Hjerndrup
Høyer, Aage, gårdejer,
Juhlsminde
Mikkelsen, H., gårdejer,
Kjerulfsminde

Jels sogn:

Büchert, Peter, kontrolassistent,
Farris st.
Wolf, Math. J., gårdejer, Søgård
pr. Farris

Lintrup sogn:

Jensen, C., lærer, Mejlby skole
Christensen, Sigfr., sognepræst,
Lintrup

Magstrup sogn:

Sørensen, Sigurd, tømrermester,
Magstrup

Moltrup sogn:

Bjerre, Johs., sognepræst,
Moltrup

Nustrup sogn:

Biblioteket, Nustrup

Oksenvad sogn:

Biblioteket, Oksenvad
Otte, Mads, gårdejer, Stursbøl

Skodborg sogn:

Holm, Jacob, dyrlæge, Skodborg

Skrave sogn:

Andersen, Ejnar Rostgaard, gård-
ejer, Københoved
Biblioteket, Skrave
Boesen, P., fhv. førstelærer,
Københoved
Hansen, Kristian A., gårdejer,
Krogstrup
Jensen, Hans, forpagter,
Københoved
Jessen, Peter Neergaard, sogne-
præst, Skrave
Kjær, Niels, murermester,
Københoved
Lydiksen, Marie Kjestine,
Københoved
Mandøe, Niels, lærer, Skrave
Tybjerg, F., uddeler, Københoved
Østergaard, Niels, gårdejer,
Københoved

Sommersted sogn:

Biblioteket, Sommersted
Biblioteket, Over Lerte skole
Biblioteket, Neder Lerte skole
Fræhr, Hans G., manufaktur-
handler, Sommersted
Skjøth, Hans, gårdejer, Solskjær

Starup sogn:

Nielsen, Jacob Finderup, første-
lærer, Starup

Stepping sogn:

Biblioteket, Stepping
Hansen, Sejv Buchhave, mejeri-
bestyrer, Stepping

Tirslund sogn:

Hansen, Jørgen, førstelærer,
Tirslund

Toftlund sogn:

Nielsen, Kr., dyrlæge, Toftlund
Rossen, H. C., sognepræst,
Toftlund
Sloth, H., skoleinspektør,
Toftlund
Thygesen, K., læge, Toftlund
Wind, B. R., førstelærer,
Stenderup

Vedsted sogn:

Biblioteket, Arnitlund
Lisberg, Lars, lærer, Over Jerstal
Lund, A. P., lærer, Abkær
Pedersen, Albert, førstelærer,
Vedsted

Vojens sogn:

Andresen, Knud, lærer, Vojens
Jensen, Chr., tømremester,
Vojens
Jensen, Ingrid, bankbestyrer,
Vojens
Michaelsen, Christian, forpagter,
Paulsbjerg
Poulsen, Anton, guldsmed,
Vojens
Schøning, Chr. F., isenkræmmer,
Vojens
Schøning, Hans, prokurist,
Vojens
Thomsen, Thøger B., arkitekt,
Vojens
Winterskov, C. T. købmand,
Vojens

Vonsbæk sogn:

Skau, Laurids, gårdejer, Ørby

Øsby sogn:

Abildgren, J., lærer, Kvistrup
Rasmussen, lærer, Hajstrup

Astrup sogn:

Raun, Nis, forpagter,
Nederbygård

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:

Carøe, Fin, landsretssagfører
Grove-Stephensen, F. S.,
sagfører

Hellesen, Sv. A., kontorchef
Huhle, Robert, redaktør
Schlanbusch, Poul, sparekasse-
bogholder
Schmidt, Gudrun Brink, økonoma

Nybøl sogn:

Jørgensen, Christian, førstelærer,
Nybøl

Sottrup sogn:

Jacobsen, Hans Andr., stud. theol.,
Vester Sottrup

TØNDER AMT

Tønder by:

Buch, Chr., bagermester
Bølling-Ladegård, E., sagfører
Christensen, Inger, fru
Jensen, A., premierløjtnant
Michaelsen, B., tandlæge
Posselt, Else, fru
Rosenvold, Holger, arkitekt
Røgilds, Jens, seminarieelev
Sünksen, Sv. E., grosserer
Sørensen, Christiane, seminarie-
lærerinde
Willumsen, Henning, fuldmægtig

Arrild sogn:

Enevoldsen, B., overbetjent,
Renbæk

Gyldenkærne, Aksel, lærer,
Arrild skole
Præstiin, M. B., førstelærer,
Arrild skole

Rasmussen, S., skovfoged,
Lindet skov
Skovenborg, Johs., lærer,
Hønning skole
Sørensen, V., lærer, Roost skole

Ballum sogn:

Lindholm, Juliane, fru, Bodsbyl
Lorenzen, Cathrine, gårdejske,
Ballum

Brede sogn:

Petersen, Thomas, lærer,
Bredebro
Refshauge, Gudrun, sygeplejerske,
Bredebro
Styrk, Anders, gårdejer,
Borg mark

Brøns sogn:

Freudentahl, J. S., mekaniker,
Brøns

Burkal sogn:

Eg-Larsen, forstander, Rends
efterskole
Lyksholm, Kaj, sognepræst,
Burkal

Hjerpsted sogn:

Nielsen, Otto, landmand, Koldby

Hviding sogn:

Jacobsen, Axel, sognepræst,
Hviding

Højst sogn:

Thorup, W. S., lærer, Alslev

Løgumkloster flække:

Bekke, Ferdinand, rentier
Kjems, Holger, farmaceut
Ravn, Marie, skoleinspektør

Løgumkloster landsogn:

Bærenholdt-Jensen, Gregers,
lærer, Ellum

Møgeltønder sogn:

Borg, Chr. C. M., seminarieelev,
Møgeltønder
Gregersen, Viggo, kommune-
kasserer, Møgeltønder
Iversen, Hans, gårdejer,
Bønderby
Jørgensen, K. M., sognepræst,
Møgeltønder

Rabsted sogn:

Beckmann, Viggo, landmand,
Korup
Jensen, K. Riisberg, pastor,
Rabsted
Mathiesen, Niels, medhjælper,
Korup
Schmidt, Hans, forpagter, Hejsel

Rømø sogn:

Jørgensen, Christian, sognepræst,
Rømø

Skast sogn:

Refslund-Hansen, Marten, gård-
ejer, Skastgård

Spandet sogn:

Lustrup, Niels H., rentier,
Spandet

Tinglev sogn:

Andersen, Chr., sognepræst,
Tinglev

Ubjerg sogn:

Krebs Lange, lærer, Sæd
Rasmussen, A., sognepræst,
Ubjerg

Vodder sogn:

Krogh, P. Mousten, værkfører,
Nørregård, Renbæk

SYDSLESVIG

Egernførde kreds:

Bak, Jens, lærer, Egernførde
Callø, Iver, direktør, Egernførde
Jensen, Jacob Kruse, lærer,
Ascheffel
Jørgensen, Jørgen, lærer,
Egernførde
Lorenzen, Christian, lærer,
Egernførde
Munk-Pedersen, Else, skoleleder,
Egernførde

Ejdersted kreds:

Eggers, Jacob, landmand,
Augusten Kog

Flensborg by:

Balle, Jens, dr.
Christensen, Eva, lærerinde
Christensen, Jes, rektor
Futtrup, Anders, Dansk ung-
domshjem
Eckell-Jessen, A. P., ingeniør
Henningsen, Hans, skibsmægler
Jessen, Fr. prokurist
Jessen, Marie, lærerinde
Matlok, Norbert, boghandler

Nielsen, Vibeke, fru
Schlesinger, M., fhv. lærerinde,
frk.
Schütt, Christian, bankdirektør
Tychsen, Hermann, rektor
Weiss, Anna Marie, fru

Flensborg kreds:

Futtrup, Jens, seminarie-
forstander, Hanved
Lieb, Axel, skoleleder, Flensborg
Sporskifte
Ohlsen, Oluf, grosserer, Lyksborg
Petersen, Ellen Margr. Busk,
børnehavelærerinde,
Harreslevmark
Reinholdt, Chr., lærer, Langbjerg

Husum kreds:

Grundmann, Hilde, frk., Husum

Rendsborg kreds:

Uhrenholdt, Søren, rektor,
Rendsborg

Slesvig kreds:

Albertsen, Sigurd Boye, over-
lærer, Kappel
Breddam, Laur., lærer, Slesvig
Hansen, Christa, fru, Ølsbyskov
Holm, Frants, skoleleder,
Nyberend

Jørgensen, Anne, lærerinde,
Sdr. Brarup
Jørgensen, Helga, overlærer,
Slesvig
Kall, Ilse, fru, Tolk-Skovby
Lindholm, Andr., skoleleder, Tolk
Lüddens, Elisabeth, fru, Satrup
Meinhardt, Elly, frk., Satrup
Nielsen, Nina, sekretær, Slesvig
Søe-Petersen, Sv., skoleleder,
Damholm
Weber, J., landmand, Damholm
Wehlitz, Hellmut, lærer, Hostrup

STOR-KØBENHAVN

Hansen, Johs., stud. med., Nr.
Alle 75, København Ø.
Hoffmeyer, Johs., lektor, Pile-
alle 17, Holte
Plum, D., fuldmægtig, Søborg
Hovedgade 149, Søborg

ØVRIGE DANMARK

Heilesen, Henning, arkivar,
Viborg
Nielsen, E., civilingeniør, Holbæk
Nordentoft, Jens Munck, over-
læge, Ålborg
Petersen, Johannes Busk,
journalist, Holstebro
Troelsen, Svend B., gårdejer,
Vester Vedsted

Ved redaktionens slutning var medlemstallet steget til over 1650.

Vore tillidsmænd

ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Clausen, P., skoleinspektør,
Rugkobbelskolen
Flade, K. A., arkitekt, Kystvej 48
Jacobsen, Holger, overassistent,
Ramsherred 49 a

Bedsted sogn:

Gasberg, P., lærer, Øster Terp
skole, Bedsted Lø
Mathiesen, A., førstelærer,
Bedsted skole, Bedsted Lø

Bjolderup sogn:

Holdt, Jacob, lærer, Bjolderup
pr. Bolderslev

Bov sogn:

Harritsø, Axel, sognepræst, Bov
pr. Padborg
Wortmann, Andr., arbejdsmand,
Søndermosevej, Padborg

Egvad sogn:

Petersen, Peter Jepsen, gårdejer,
Øbening pr. Hellevad

Ensted sogn:

Fenger, Jørgen, sognepræst,
Ensted pr. Åbenrå

Felsted sogn:

Petersen, H., lærer, Felstedskov
pr. Varnæs

Gråsten sogn:

Bjerre, A. M., politimester,
Gråsten
Nissen, fru bankdirektør,
Graasten Bank

Hellevad sogn:

Hansen, Peter P., lærer, Hellevad

Hjordkær sogn:

Bøgh, Chr., sognefoged, Hjordkær

Holbøl sogn:

Petersen, P. J., provst, Holbøl pr.
Tørsbøl

Kliplev sogn:

Zachariassen, sognepræst,
Kliplev

Løjt sogn:

Jepsen, J., gårdejer, landbrugs-
kandidat, Ll. Strandgård
pr. Åbenrå

Rinkenæs sogn:

Nørsgaard, Kr., forstander,
Arbsbjerg pr. Rinkenæs

Rise sogn:

Larsen, N. kommunesekretær,
Rødekro

Uge sogn:

Jørgensen, H. P., rentier,
Olmersvold pr. Tinglev

Varnæs sogn:

Lauersen, Jens Chr., kontrol-
assistent, Bovrup
Schrøder, Urban, sognepræst,
Varnæs

Øster Løgum sogn:

Callø, Mads, gårdejer, Genner
Holdt, Jes M., lærer, Rugbjerg
pr. Hovslund

HADERSLEV AMT

Haderslev by:

Eriksen, Hans E., bibliotekar,
Hjortebrovej 30

Åstrup sogn:

Raun, Nis, forpagter, Nederby-
gård, Åstrup pr. Haderslev

Agerskov sogn:

Junker, Alfred, slagtermester,
Agerskov
Petersen, Andreas, købmand,
Rangstrup pr. Agerskov
Rolskov, E., lærer, Gestrup pr.
Toftlund

Aller sogn:

Boesen, gårdejer, Stubbom pr.
Fjelstrup

Bevtoft sogn:

Dinesen, Jens, gårdejer, Bevtoft
Nissen, Peter Jessen, gårdejer,
Strandelhjørn pr. O. Jerstal

Branderup sogn

Thomsen, Jacob, sogneradsform.,
Branderup mølle pr.
Branderup

Christiansfeld:

Madsen, Johan, borgmester,
Christiansfeld

Fjelstrup sogn:

Hansen, Jes, gårdejer, Fjelstrup

Fole sogn:

Filttenborg, P. P., provst, Fole

Frørup sogn:

Hansen, Niels Ebbesen, gårdejer,
Bramsgård, Frørup pr.
Stepping

Gram sogn:

Weber, Peter, vognmand, Gram

Grarup sogn:

Jørgensen, Peter, graver, Grarup
pr. Haderslev

Halk sogn:

Eriksen, Erik, gårdejer, Halk pr.
Hejsager

Hammelev sogn:

Lorenzen, Chr., lærer, Hammelev

Hjerndrup sogn:

Hansen, Peter, gårdejer, Hjern-
drup pr. Christiansfeld

Hjerting sogn:

Hansen, Ejnar, gårdejer, Bjørne-
kær pr. Rødding.
Friis, Hans, lærer Hjerting
pr. Rødding

Hoptrup sogn:

Lauritsen, H. P. forstander,
Hoptrup

Hygum sogn:

Fokdal, Hans, pens. lærer, Fæsted
pr. Sdr. Hygum

Jels sogn:

Grønbjerg, Jens, førstelærer,
Grønnebæk pr. Jels

Jegerup sogn:

Eriksen, M., førstelærer, Jegerup
pr. Vojens

Lintrup sogn:

Jensen, Hans Søholm, Tornum-
gård pr. Lintrup
Søndergaard, K. Lykke, første-
lærer, Dover pr. Lintrup

Magstrup sogn:

Dalberg, E. sognepræst,
Magstrup pr. Simmersted

Moltrup sogn:

Bjerre, Johs., sognepræst,
Moltrup pr. Haderslev

Nustrup sogn:

Sørensen, Hans M. lærer,
St. Nustrup

Rødding sogn:

Fink Hakon, gårdejer, Brænds-
trup pr. Gram
Madsen, Hans, redaktør, Rødding

Skodborg sogn:

Hansen, Chresten, gårdejer,
Højvang, Skodborg
Otto, Peter P., gårdejer,
Gejlager pr. Skodborg

Skrave sogn:

Mathisen, H., mejeribestyrer,
Skrave pr. Skodborg
Ferslev, M. P., malermester,
Københoved pr. Skodborg

Skrydstrup sogn:

Madsen, Chresten, sekretær,
Skrydstrup pr. Vojens

Sommersted sogn:

Michelsen, R., dyrlæge,
Sommersted

Starup sogn:

Nielsen, J. Finderup, førstelærer,
Starup pr. Haderslev

Stepping sogn:

Nissen, M. sognepræst, Stepping

Toftlund sogn:

Johansen, E., boghandler,
Toftlund

Tyrstrup sogn:

Bancke, Viggo C., degn, Tyrstrup
pr. Christiansfeld

Vedsted sogn:

Lomholt-Thomsen, V., sogne-
præst, Vedsted pr. O. Jerstal

Vilstrup sogn:

Kloppenborg-Skrumsager, S.
gårdejer, Kanekær pr.
Sdr. Vilstrup

Vojens sogn:

Aalling, J. Jensen, arkivar,
Vojens
Holm, Tage, sognepræst,
Vojens

Vonsbæk sogn:

Skau, Laurids, gårdejer, Ørby pr.
Vonsbæk

Øsby sogn:

Sørensen, Simeon, gårdejer,
Hajstrup pr. Øsby

Øster Lindet sogn:

Skau, Jens, forpagter, Nygård pr.
Ø. Lindet

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:

Huhle, Robert, redaktør, Rylen 8,
Sønderborg
Slettebo, Jørgen, museums-
inspektør, Slottet, Sønderborg

Asserballe sogn:

Christensen, Ernst, gårdejer,
Sædmosegård, Asserballe
pr. Augustenborg
Hans, Hansen, aftægtsmand,
Asserballe pr. Augustenborg

Augustenborg sogn:

Jørgensen, Jørgen, borgmester,
Augustenborg
Nielsen, Hans P., pensionist,
Osbækvej 1, Augustenborg

Broager sogn:

Hollensen, Svend, gårdejer,
Mølmark pr. Broager
Korse, Aug., forretningsfører,
Vestergade 35, Broager

Dybbøl sogn:

Ruge, Emil, keramikker, Dybbøl
mølle pr. Sønderborg

Havnbjerg sogn:

Jørgensen, Jacob, gårdejer,
Brandsbøl pr. Nordborg
Rieck, Jørgen R., vagtchef, Lærke-
vej 18, Langesø pr. Nordborg
Skov, Chr., gårdejer, Lavensby
pr. Nordborg

Hørup sogn:

Jessen, Rita, fru, Æblebjerg
pr. Hørup

Kegnæs sogn:

Andreasen, Georg, lærer, Sønder-
by skole, Kegnæs

Lysabild sogn:

Lassen, Chr., aftægtsmand,
Tinggård, Skovby
Madsen, H. C., sognepræst,
Lysabild

Nordborg sogn:

Hansen, Jes, lærer, Holm pr.
Nordborg
Jensen, R. M., lærer, Holm skole
pr. Nordborg

Notmark sogn:

Thomsen, Hans, gårdejer,
Bommerlund pr. Fynshav
Therkelsen, Frede, forstander,
Danebod pr. Fynshav

Sottrup sogn:

Bonefeld, Olav, gårdejer,
Snogbæk pr. V. Sottrup

Tandslet sogn:

Roesdahl, H., læge, Tandslet

Ulkebøl sogn:

Hansen, Martin, sognepræst,
Ulkebøl pr. Sønderborg

Ullerup sogn:

Clausen, Peter, Lundsmark pr.
V. Sottrup.

TØNDER AMT

Tønder by:

Christiansen, W., viceskole-
inspektør, Brorsonsvej 37,
Tønder
Fanø, Knud, adjunkt, Frilands-
vej 21, Tønder

Abild sogn:

Andersen, Hans, gårdejer,
Kongsbjerg pr. Tønder

Arrild sogn:

Madsen, Jeppe, gårdejer, Roost-
gård, Arrild

Ballum sogn:

Præstiin, H., førstelærer,
Bodsbøl pr. Ballum

Brede sogn:

Holdt, J., provst, dr. theol.,
Brede
Nissen, Søren, gårdejer, Harris
pr. Bredebro

Brøns sogn:

Andersen, P. Obeling, gårdejer,
Virkelyst, Brøns

Burkal sogn:

Leick, Willy, førstelærer,
Lydersholm pr. Jejsing

Bylderup sogn:

Knudsen, Nis, lærer, Bylderup

Daler sogn:

Flint, H., førstelærer, Daler
pr. Daler-Østerby

Døstrup sogn:

Schmidt, Cornelius, gårdejer,
Døstrup

Emmerlev sogn:

Larsen, L. A., pens. førstelærer,
Emmerlev pr. Højer

Hjerpsted sogn:

Brodersen, C., bagermester,
Hjerpsted pr. Højer

Hostrup sogn:

Maibøll, C., pens. lærer, Jejsing

Hviding sogn:

Warming, M., gårdejer, Råhede
pr. Hviding

Højer flække:

Hansen, Jens Møllerup, lærer,
Højer

Højer landsogn:

Kristensen, Iver, landmand,
Rudbøl pr. Højer

Højrup sogn:

Hansen, P., lærer, Højrup
pr. Arnum

Højst sogn:

Hansen, Johs., købmand, Ellehus
pr. Jejsing
Thorup, W., lærer, Alslev
pr. Ø. Højst

Løgumkloster flække:

Thomsen, P. P., kæmner,
Løgumkloster

Mjolden sogn:

Hage Petersen, rentemodtager,
Mjolden pr. Døstrup Sdrjl.

Møgeltønder sogn:

Nielsen, N. Juhl, lærer,
Møgeltønder

Nr. Løgum sogn:

Friis, Claus J., gårdejer,
Løgumgård pr. Løgumkloster
Refslund Poulsen, Jens, lærer,
Ny Bjerndrup pr. Løgumkloster

Rabsted sogn:

Christensen, S. N., førstelærer,
Rabsted

Randerup sogn:

Brodersen, Anders, landmand,
Randerup pr. Ballum

Rejsby sogn:

Petersen, Niels, forpagter,
Kærbølling, Rejsby

Roager sogn:

Gad, Uffe K., gårdejer, Ravnholt
pr. Roager

Rømø:

Schmidt, Alfred, købmand,
Kongsmark

Skast sogn:

Nielsen, Jørgen, lærer, Skast
pr. Ballum

Skærbæk sogn:

Fromsejer, skovrider, Skærbæk

Spandet sogn:

Schmidt, Peter, gårdejer,
Spandetgård, Spandet
pr. Arnum

Tinglev sogn:

Schmidt, Laur., lærer, Bajstrup
pr. Tinglev

Visby sogn:

Schmidt-Nielsen, K., lærer, Visby

Vodder sogn:

Kjær, Hans, gårdejer, Gånsager
pr. Frifelt

SYDSLESVIG

Flensborg:

Madsen, Thomas, lektor, Duborg-
skolen

Angel:

Petersen, H. F., pastor, Satrup/
Angel
Büchert, Nic., lærer, Husby/
Angel

TILLIDSMÆND

Midtlandet:

Paulsen, Erik, Musbæk pr.

Harreslev

Andresen, Katrine, fru, Hyllerup,

Flensborg Land

Vestlandet:

Dinsen Hansen, skoleinspektør,

Nibøl

Schubert, Lars, amtssekretær,
Husum

Syd:

Kürstein, Poul, bibliotekar,
Plessensgade 1 a, Slesvig

Hansen, Andreas, lærer, Vester-
mølle, Rendsborg Nørreamt

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

formand: arkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

kasserer: fuldmægtig Olav Christensen,
Haderslev

sekretær: lærer Chr. Stenz, Åbenrå

amtsudvalgsformænd:

gdr. Ernst Christensen, Asserballe

skoleinspektør P. Clausen, Åbenrå

pastor Tage Holm, Vojens

pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel

gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

adjunkt Knud Fanø, Tønder

professor, dr. phil. Troels Fink, Århus

provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede

landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg

fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård

museumsinspektør Hans Neumann,
Haderslev

eresmedlemmer:

fhv. museumsinspektør,

dr. phil. M. Mackeprang, København, og

fhv. amtslæge, dr. H. Lausten-Thomsen,
Åbenrå

medlemmer:

formanden, kassereren og sekretæren

danner forretningsudvalg

museumsinspektør J. Slettebo,

Sønderborg, fungerer som hjælpesekretær

redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Knud Fanø,

Frilandsvej 21, Tønder

Sønderjysk månedsskrift:

Werner Christiansen,

Brorsonsvej 37, Tønder

Skriftrækken: Peter Kr. Iversen,

Kystvej 10, Åbenrå

kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,

Haderslev, giro: 42682

ældre årbøger og skrifter

bestilles hos kassereren

Sønderjysk månedsskrift bestilles hos

Werner Christiansen,

Brorsonsvej 37, Tønder

medlemsbidrag, hvorfor medlemmerne

modtager Sønderjyske årbøger,

udgør 7,50 kr. årligt + porto

indmeldelser modtages af

alle styrelsesmedlemmer og

de lokale tillidsmænd.

Sønderjyske årbøger i kommission hos

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,

Nyropsgade 19, København V.

